

การศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการจัดสวัสดิการสังคม

สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 4
กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ
กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

คำนำ

สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ (สสว.) 1-12 กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ มีบทบาทหน้าที่วิเคราะห์และจัดทำแผนการให้บริการให้สอดคล้องกับพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย รวมทั้งกำกับดูแลการปฏิบัติงาน และติดตามประเมินผลการดำเนินงานของหน่วยงานปฏิบัติ สนับสนุนความรู้ทางวิชาการ ให้คำปรึกษาแก่หน่วยงาน ให้บริการทุกกลุ่มเป้าหมาย และพื้นที่ให้บริการ ในความรับผิดชอบของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง องค์กรเอกชนและประชาชน ในการพัฒนาสังคมและจัดระบบสวัสดิการสังคม เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดระบบเครือข่าย และประสานการดำเนินงานในพื้นที่ และปฏิบัติงานร่วมกับ หรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือได้รับมอบหมาย มีพื้นที่ปฏิบัติงานครอบคลุมทุกจังหวัดทั่วประเทศ โดยสสว.4 ตั้งอยู่ในจังหวัดนครปฐม มีเขตพื้นที่รับผิดชอบ 8 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดกาญจนบุรี นครปฐม ประจวบคีรีขันธ์ เพชรบุรี ราชบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร และสุพรรณบุรี

ในปีงบประมาณ 2556 สสว.4 ได้รับมอบหมายให้ดำเนินโครงการ ศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพื่อศึกษา วิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม และศึกษารูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม เพื่อนำไปสู่การพัฒนา กิจกรรมหรือแนวทางในการขับเคลื่อนการจัดสวัสดิการสังคมในพื้นที่ให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง รวมถึงเป็นกรณีศึกษาให้แก่ผู้สนใจ นำไปปรับใช้กับการพัฒนางานสวัสดิการในพื้นที่ต่อไป

กลุ่มงานนโยบายและยุทธศาสตร์
สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 4
กันยายน 2556

บทคัดย่อ

โครงการศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม เป็นการศึกษาเพื่อทราบถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม และศึกษารูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม โดยศึกษาจาก 2 พื้นที่ ได้แก่ ภูมิปัญญาการผ้าทอตีนจก ที่ ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี และภูมิปัญญาจากป่าชายเลนที่ ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี โดยศึกษาจากข้อมูลมือสอง (เอกสาร และข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต) และการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสังเกตและการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการศึกษาพบว่าภูมิปัญญาการทอผ้าตีนจกที่ ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี เป็นการทอผ้าของชาวไทย-ยวน โดยการสร้างลวดลายบนผ้าทอด้วยชนเผ่าที่เรียกว่าการ จก และยังได้สร้างลวดลายที่มีลักษณะเฉพาะขึ้น ซึ่งเป็นความรู้ที่สืบทอดกันมายาวนานตั้งแต่ครั้งยังอยู่ที่เมืองเชียงแสน จนมีการย้ายถิ่นฐานมาอยู่ที่คูบัวในปัจจุบัน โดยในระยะแรกของการอพยพมาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดราชบุรียังคงมีการทอผ้าจกกันทุกครอบครัว แต่หลังจากเริ่มมีการปรับตัวทางวัฒนธรรมของคนในภาคกลางประกอบกับการจำหน่ายผ้าสำเร็จรูปมีมากขึ้น ทำให้ชาวไทย-ยวน ในจังหวัดราชบุรีทอผ้าใช้เองน้อยลงจนเกือบจะทำให้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาเรื่องการทอผ้าจกสูญหายไป ซึ่งนอกจากการทอผ้าแล้วความรู้สึกถึงความเป็นไทย-ยวน ก็อาจน้อยลงไปด้วย โดยที่คนในชุมชนต่างก็ทราบและตระหนักในเรื่องนี้เป็นอย่างดี ทำให้มีชาวไทย-ยวน จำนวนหนึ่งที่พยายามอนุรักษ์สืบทอดการทอผ้าจกเอาไว้ ประกอบกับได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการต่างๆ จึงทำให้การทอผ้าจกกลับมาเป็นที่นิยมอีกครั้งหนึ่ง แต่เปลี่ยนวัตถุประสงค์จากการทอผ้าเพื่อใช้เองในครอบครัวเป็นการทอผ้าจกเพื่อการค้าขายแทน และยังได้มีการจัดตั้งศูนย์สืบทอดการทอผ้าและพิพิธภัณฑ์รวบรวมเรื่องราวของชาวไทย-ยวน ขึ้น เพื่อเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้และรักษาภูมิปัญญาศิลปวัฒนธรรมไทย-ยวน

ส่วนภูมิปัญญาจากป่าชายเลนที่ ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี นั้น มีอยู่อย่างหลากหลาย แต่สิ่งที่ทำให้ป่าชายเลนที่บางขุนไทรแตกต่างจากที่อื่น จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของบางขุนไทร ก็คือ การเป็นแหล่งหอยแครงตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ทำให้ชาวบางขุนไทรเรียนรู้วิธีการเก็บหอยแครงที่เหมาะสมกับสภาพธรรมชาติของตัวเอง ตั้งแต่การคุ้ยน้ำขึ้นน้ำลง ซึ่งส่งผลต่อช่วงและระยะเวลาในการเก็บหอยในแต่ละวัน การสังเกตบริเวณที่มีหอยแครงรวมตัวอยู่ชุกชุม การประดิษฐ์พาหนะในการเคลื่อนที่ไปในเลนรวมถึงการเก็บหอยด้วยมือ และยังเรียนรู้ร่วมกันถึงความสำคัญและแนวทางในการอนุรักษ์พื้นที่บริเวณนี้ไว้ โดยได้มีการรวมตัวกันของคนในชุมชนจัดตั้ง กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในพื้นที่ให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

ซึ่งจากการศึกษาพบว่า การให้ความหมายรวมถึงการจำแนกประเภทและลักษณะของภูมิปัญญาอย่างชัดเจนนั้น เป็นเรื่องที่ได้ค่อนข้างยาก เนื่องจากมีผู้ที่ศึกษาไว้ก่อนหน้านี้ได้ให้นิยามไว้อย่างหลากหลาย อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาทั้ง 2 แห่ง สามารถนำไปเป็นประโยชน์ในการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสวัสดิการ 7 ด้าน ในด้าน การมีรายได้และมีงานทำ โดยมีข้อเปรียบเทียบในรายละเอียดของรูปแบบและการลักษณะการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาดังนี้

**การทอผ้าขึ้นตีนจก
ต.คูบัว.เมือง จ.ราชบุรี**

- เป็นการพัฒนาองค์ความรู้จนเป็นวิธีการที่ซับซ้อนในการสร้างสรรค์งานหัตถกรรม
- มีความสัมพันธ์กับเรื่องของชาติพันธุ์ แสดงถึงวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม
- เป็นการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาในการผลิตสินค้าหัตถกรรม และรวมตัวกันเพื่อจำหน่าย

**ภูมิปัญญาจากป้าชายเลน
ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี**

- เกิดจากสังเกตซ้ำๆ จนเกิดเป็นความรู้
- มีความสัมพันธ์กับลักษณะพาะของพื้นที่ เกี่ยวโยงกับวิถีชีวิตของชุมชน
- เป็นการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาในการเก็บเกี่ยวทรัพยากรเพื่อการสร้างรายได้และดูแลธรรมชาติไปพร้อมๆกัน

สำหรับข้อเสนอแนะจากการศึกษา ภาครัฐที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นภาคส่วนของรัฐที่มีความใกล้ชิดกับชุมชน และเป็นส่วนเชื่อมต่อระหว่างประชาชนกับภาครัฐที่สามารถนำความต้องการของคนในชุมชนไปขยายผลให้เกิดการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรม ควรมีบทบาทสำคัญในการให้การสนับสนุนการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นไปสู่การจัดสวัสดิการ ทั้งในส่วนที่เป็นผู้ดำเนินการเองในการค้นหาและบันทึกรายละเอียดภูมิปัญญาของชุมชนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร จัดโครงการกิจกรรมต่างๆ ที่นำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง หรือการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินโครงการ กิจกรรมต่างๆ รวมถึงเป็นที่ปรึกษา อำนวยความสะดวก ในการดำเนินงานของกลุ่มต่างๆที่เกิดจากการรวมตัวของคนในชุมชน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาสวัสดิการที่คนในชุมชนพึงได้รับอย่างเหมาะสมในแต่ละชุมชน อันจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

สารบัญ

	หน้า
คำนำ.....	(1)
บทคัดย่อ.....	(2)
สารบัญ.....	(4)
บทที่ 1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์.....	3
ขอบเขตของการศึกษา.....	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	4
แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาสังคม.....	13
แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการสังคม.....	24
บทที่ 3 วิธีการดำเนินการศึกษา	
การคัดเลือกกรณีศึกษา.....	33
เครื่องมือการเก็บข้อมูล.....	34
วิธีการรวบรวมข้อมูล.....	35
ระยะเวลาที่ศึกษา.....	35
บทที่ 4 ผลการดำเนินงานและการขยายผลในพื้นที่	
การทอดผ้าขึ้นต้นจก ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	38
ข้อมูลพื้นที่.....	38
รูปแบบภูมิปัญญา	48
ประโยชน์จากภูมิปัญญาในการจัดสวัสดิการสังคมของชุมชน	63
การพัฒนาศักยภาพภูมิปัญญา (ความเข้มแข็งและการส่งเสริม).....	64
แนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการ.....	65
ภูมิปัญญาจากป่าชายเลน ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี.....	66
ข้อมูลพื้นที่.....	66
รูปแบบภูมิปัญญา	77
ประโยชน์จากภูมิปัญญาในการจัดสวัสดิการสังคมของชุมชน	81
การพัฒนาศักยภาพภูมิปัญญา (ความเข้มแข็งและการส่งเสริม).....	81
แนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการ.....	81
บทที่ 5 ข้อสรุปและข้อเสนอแนะ	
ข้อสรุป.....	83
ข้อเสนอแนะ.....	86

บรรณานุกรม	87
คณะผู้วิจัย	

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในปัจจุบันการวัดความเจริญเติบโตของประเทศสามารถวัดได้จากมูลค่ารวมของสินค้าและบริการทั้งหมดที่ผลิตในประเทศ หรือที่เรียกว่า “ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติเบื้องต้น” (Gross National Product :GNP) ทำให้นานาประเทศต่างมุ่งสู่การเป็น “ประเทศอุตสาหกรรม” ที่จะเน้นการผลิตในภาคอุตสาหกรรมเป็นหลักมีการแข่งขันในตลาดแบบเสรีนิยม ทำให้การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการเลือกบริโภคให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตจนเกิดเป็นค่านิยมสมัยใหม่ ที่เรียกว่า การบริโภคนิยม (Consumerism) และการนิยมวัตถุ (Materialism) ขึ้นนั้น

สำหรับประเทศไทย ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง โดยสามารถพิจารณาได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ถึงฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ที่มุ่งเน้นการสร้างบุคคลกรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการเพิ่มสมรรถนะในการแข่งขันทางการตลาดกับต่างประเทศ โดยพัฒนาให้เป็นฐานการผลิตที่สำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาโดยตลอด จนกระทั่งในปี 2540 ประเทศไทยต้องเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำแบบไม่คาดฝัน หรือที่เรียกว่า “วิกฤตต้มยำกุ้ง” สินค้ามีราคาแพง ประชาชนมีภาระหนี้สิน การใช้จ่ายเผื่อเผื่อจนทำให้หลายบริษัทต้องปิดกิจการ จึงเป็นสาเหตุทำให้ภาครัฐต้องเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการพัฒนาประเทศ เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว โดยหันมาใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มากำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศ ส่งผลให้ภาคธุรกิจมีภูมิคุ้มกันจากความเสี่ยงภาคประชาชนและชุมชน มีการปรับวิถีชีวิตให้สามารถพึ่งพาตนเองมากขึ้น โดยพิจารณาได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) เป็นต้นมา แต่สำหรับการแก้ปัญหาของประเทศก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะเนื่องจากปัญหาสังคมที่นับวันจะมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นและระดับของความมีความรู้แน่นแรงยังทวีเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

การพัฒนาประเทศจึงควรมุ่งเน้นทั้งการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกัน โดยได้มีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอแนวทางการรักษาสมดุลของทางเศรษฐกิจและสังคม โดยใช้ตัวชี้วัดทางสังคมเข้ามาส่วนในการพัฒนาทางสังคม เรียกว่า “คุณภาพสังคม” ซึ่งเป็นการวัดระดับคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นให้แก่คนในชุมชน โดยการจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้เกิดสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และการพัฒนาศักยภาพทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคม (Beck และคณะ, 1997) ให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 – 2559) ก็ได้มุ่งเน้นการพัฒนาทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควบคู่กับการใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นธรรม เพื่อเตรียมพร้อมให้ประเทศสามารถปรับตัวรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในอนาคต อันนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของสังคมไทยตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

แนวทางการแก้ปัญหาสังคมที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้เสนอไว้ คือ การให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยเป็นการพัฒนาศักยภาพชุมชนในด้านการศึกษา อาชีพ รายได้ สุขภาพ และการพัฒนาระบบคุ้มครองทางสังคม ซึ่งหมายถึงการพัฒนากระบวนการบริการทางสังคม ให้เข้าถึงทุกกลุ่ม และมีการจัดสวัสดิการโดยชุมชนซึ่งเป็นการสร้างหลักประกันทางสังคมแก่ประชากรแต่ละช่วงวัย โดยการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐเอกชนในชุมชน

ทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น (<http://region3.prd.go.th>) ซึ่งสอดคล้องกับการจัดสวัสดิการโดยชุมชน ที่มีพื้นฐานมาจากการใช้ทรัพยากรภายในชุมชน หรือการใช้วัฒนธรรม เป็นฐานในการจัดสวัสดิการ (อภิญญา เวชยัน และศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2547) ซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีรูปแบบการจัดสวัสดิการที่แตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ ทุนทางสังคม วัฒนธรรม และลักษณะปัญหาของชุมชน จึงทำให้ได้รูปแบบการจัดสวัสดิการของแต่ละพื้นที่มีเอกลักษณ์

คุณค่าของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” นั้นมีหลากหลายด้าน ได้แก่ *คุณค่าในเชิงเศรษฐกิจ* จากการนำเอาทรัพยากรพันธุกรรม สมุนไพรพื้นบ้าน งานฝีมือมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพและสร้างรายได้ เช่น การใช้สมุนไพรผลิตเป็นยา เครื่องสำอาง การนำเอางานหัตถกรรมพื้นบ้านมาขายเป็นสินค้า *คุณค่าในเชิงสังคมและวัฒนธรรม* โดยคนในชุมชนเรียนรู้การปรับตัว มีองค์ความรู้ที่ได้รับมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน เช่น ปรัชญา ศาสนา ประเพณี การสร้างสรรค์ศิลปะสาขาต่างๆ ภาษาและวรรณกรรม และ *คุณค่าในเชิงสิ่งแวดล้อม* มีความเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์และการป้องกันความหลากหลายทางพันธุกรรม และระบบนิเวศน์ (บัณฑิตย ศรีเศรษฐีโรจน์และเจษฎ์ โทณะวณิก, 2548) ซึ่งเกิดขึ้นจากการสังสมประสบการณ์ที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกัน หรือระหว่างกลุ่มชนหลายชาติพันธุ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิต และสร้างสรรค์อารยธรรมของเราเอง โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความสมดุล เพื่อให้มีทางเลือกใหม่และนำมาใช้ประโยชน์ต่อมนุษย์ได้มากขึ้น

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะพบว่าความเชื่อมโยงของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีผลต่อการจัดสวัสดิการชุมชน โดยเป็นการแก้ปัญหา พัฒนาและส่งเสริมความมั่นคงของชุมชนด้วยสวัสดิการ ซึ่งสอดคล้องกับบทบาทของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการพัฒนาสังคม การสร้างความเป็นธรรมในสังคม และความเสมอภาคในสังคม การส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพและความมั่นคงในชีวิตสถาบันครอบครัว และชุมชน โดยยุทธศาสตร์กระทรวงฯ พ.ศ. 2555 – 2559 ในยุทธศาสตร์ที่ 2 การพัฒนาสังคมเข้มแข็ง พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง มุ่งเน้นให้ประชาชนและสถาบันทางสังคมมีความเข้มแข็งและมีภูมิคุ้มกัน ส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน ให้เป็นกลไกพื้นฐานในการพัฒนาสังคมคุณภาพ

การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืนนั้น จึงจำเป็นต้องเกิดการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมไปพร้อมๆ กันโดยเน้นให้ชุมชนมีการเตรียมความพร้อมในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยเน้นการพึ่งตนเองมากกว่าภาครัฐ ซึ่งแนวทางการจัดสวัสดิการชุมชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสร้างหลักประกันทางสังคมให้แก่สมาชิกของชุมชนอย่างเหมาะสม โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นแกนกลางในขับเคลื่อนจัดสวัสดิการสังคม ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นก็เป็นทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนอย่างหนึ่งที่สามารถนำมาเป็นพลังในการดำเนินงานสวัสดิการสังคม แต่ในปัจจุบันการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปประยุกต์ใช้ยังไม่เป็นรูปธรรม ประกอบกับการขาดผู้สืบทอดภูมิปัญญาจึงทำให้เกิดการสูญหายไป ดังนั้นเพื่อให้เกิดการดำรงรักษาอัตลักษณ์ของชุมชน ท้องถิ่นไว้นั้น จึงจำเป็นต้องให้ภาคประชาชน หน่วยงานภาครัฐ ภาคีเครือข่ายต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วม ตลอดจนผู้นำองค์กรความรู้ไปใช้ประโยชน์ สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้การพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ดังนั้นเพื่อให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้ด้านการพัฒนาสังคมและสวัสดิการขึ้นในชุมชน สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 4 สังกัดกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จึงมีความสนใจในการศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม เพื่อให้ได้แนวทางการจัดสวัสดิการสังคม

ในชุมชนและเกิดรูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับชุมชนเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม
- 2) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชน
- 3) เพื่อศึกษารูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และบริบทและบริบททางสังคมวัฒนธรรม

ขอบเขตของการศึกษา

1) ขอบเขตเชิงเนื้อหา การศึกษาครั้งนี้มุ่งศึกษารูปแบบการ จัดสวัสดิการสังคมโดยใช้ทุนทางสังคมด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐาน เพื่อให้เกิดการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน และกำหนดรูปแบบการศึกษาโดยใช้การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นฐานเพื่อการจัดสวัสดิการ โดยการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบของสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม

2) ขอบเขตเชิงพื้นที่ การวิจัยครั้งนี้ศึกษากรณีศึกษา จำนวน 2 ชุมชน ในพื้นที่เขตความรับผิดชอบของสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 4

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ทราบถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคมแบบมีส่วนร่วม
- 2) ทราบแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมในระดับชุมชนและในระดับภูมิภาคหรือประเทศ
- 3) ได้ชุมชนที่สามารถเป็นต้นแบบการในการจัดสวัสดิการโดยใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา “รูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม” ได้รวบรวมแนวคิดและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง โดยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร รายงานต่าง ๆ หนังสือ อินเทอร์เน็ต และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบและแนวทางในการอธิบาย วิเคราะห์ สังเคราะห์ผลการศึกษา ดังนี้

- แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องภูมิปัญญาท้องถิ่น
- แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาสังคม
- แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการสังคม

● แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Folk Wisdom) เป็นคำที่ใช้แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน แต่มีหลายคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันหรือบางครั้งสามารถใช้แทนกันได้ เช่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน (Indigenous Knowledge) ภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom) โดยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาขอใช้คำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”

1) ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลก (World Intellectual Property Organization หรือ WIPO) ได้ให้นิยามคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 เป็นความหมายอย่างแคบ ว่าหมายถึง ความรู้ซึ่งเกิดจากการใช้สติปัญญา และการเข้าใจในบริบทดั้งเดิมของคนหรือชุมชน หรือเป็นระบบความรู้ที่ถูกถ่ายทอดตีความจากชนรุ่นหนึ่ง ไปสู่ชนอีกรุ่นหนึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้จำกัดอยู่ที่วิทยาการสาขาใดสาขาหนึ่งเป็นการเฉพาะ อาจรวมความรู้ทางเกษตร การแพทย์ สิ่งแวดล้อม และความรู้ที่เกี่ยวกับทรัพยากรพันธุกรรม

ลักษณะที่ 2 เป็นความหมายอย่างกว้าง ว่าหมายถึง ระบบความรู้ การสร้างสรรค์ นวัตกรรม และการแสดงออกทางวัฒนธรรม ซึ่งมีการถ่ายทอดจากชนรุ่นหนึ่งไปสู่ชนอีกรุ่นหนึ่ง โดยทั่วไปถือว่าเกี่ยวข้องกับชนกลุ่มหนึ่งหรือดินแดนของชนกลุ่มนั้น และมีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง เพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

องค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลกยังได้อธิบายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น อาจรวมถึงความรู้ด้านการเกษตร ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางนิเวศวิทยา ความรู้ทางการแพทย์ รวมถึงการบำบัดรักษา และเวชกรรมที่เกี่ยวข้อง ความรู้ที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพและการแสดงออกซึ่งวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Traditional cultural expressions หรือ expressions of folklore) ในรูปแบบดนตรี การฟ้อนรำ เพลง หัตถกรรม การออกแบบ เรื่องราว งานศิลปะ องค์ประกอบของภาษา เช่น ชื่อ ชื่อทางภูมิศาสตร์ และสัญลักษณ์ และทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่เคลื่อนที่ได้

Ekpere (2004) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ว่าหมายถึง องค์ความรู้ที่สร้างขึ้น จากคุณค่าและความคาดหวังร่วมกันของกลุ่มชนซึ่งอาศัยใกล้ชิดกับธรรมชาติผ่านจากรุ่นสู่รุ่นรวมถึงความรู้จากระบบการคิดสรร ความรู้จัดการด้วยตนเองซึ่งการบริหารการใช้ทรัพยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็น วัฒนธรรมที่มีชีวิตและมีวิวัฒนาการอยู่ตลอดเวลา การใช้งานและการปฏิบัติที่ต่อเนื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

เสนห์ จามริก (2532) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า หมายถึงกระบวนการทางปัญญาและความคิดเพื่อแสวงหาองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระแสความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจ พฤติกรรม สังคม องค์กร วัฒนธรรม ชุมชน เศรษฐกิจ เทคโนโลยี การผลิต และการพึ่งตนเอง

ประเวศ วะสี (2534) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิตสังคมในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันและถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2534) กล่าวว่า ภูมิปัญญาอาจจะเป็นความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์ หรือบรรทัดฐานทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายๆอย่างผสมผสานกัน นอกจากนี้ยังเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของทุกหน่วยสังคม ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านครอบครัว ด้านการศึกษา ด้านศาสนา เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง นันทนาการและศิลปะ ด้านภาษาและการสื่อสาร ด้านการขนส่ง ด้านอนามัย และสาธารณสุข ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

รุ่ง แก้วแดง (2542) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ว่าหมายถึง องค์ความรู้ความสามารถและทักษะของคนไทย อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ประยุกต์และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม และเหมาะสมกับยุคสมัย

ทัศนีย์ ทองไชย (2542) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ว่าหมายถึง การสั่งสมการเรียนรู้จากบรรพบุรุษในอดีตและได้ถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ผ่านยังลูกหลานจนถึงปัจจุบัน ในลักษณะการเชื่อมโยงความรู้เหล่านั้น ในลักษณะเศรษฐกิจ วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ได้อย่างผสมกลมกลืน และมีคุณค่าอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตของชีพเหล่านั้น

เหม ทองไชย (2542 อ้างใน อรุณี เกรียงเรือง, 2550) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์ จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลายๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้นั้น หากมีการสืบค้น เพื่อการศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักจนเกิดการยอมรับ ถ่ายทอด ละพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ว่าหมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้ประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพ ในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้พัฒนาการสืบสานกันมา

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2550) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ว่าหมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ ความเชี่ยวชาญ ที่เรียนรู้จากการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพจากสภาพสังคม สิ่งแวดล้อม มีการปรับประยุกต์ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป แล้วถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษถึงลูกหลาน

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2550) ให้ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ว่าหมายถึง องค์ความรู้ อันลุ่มลึกหรือการหยั่งรู้ที่เกิดจากสัมพันธ์ภาพอันแนบแน่นระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาจึงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาลอยๆ แต่เป็นผลของกระบวนการ

ที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสรรพสิ่งรอบๆ ตัว ภายในระบบนิเวศท้องถิ่น ทั้งระบบนิเวศธรรมชาติและระบบนิเวศวัฒนธรรม

จากข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” มีผู้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย และมีความใกล้เคียงกับคำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และภูมิปัญญาไทย ซึ่งล้วนหมายถึง องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ การเรียนรู้ ความฉลาด ความสามารถ และความเชี่ยวชาญของคนในชุมชนท้องถิ่น เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อ การประกอบอาชีพ การแก้ปัญหาต่างๆ ในการดำรงชีวิตที่ถ่ายทอดกันมาจากอดีต โดยองค์ความรู้นั้นสามารถนำไปปรับใช้เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข เข้ากับสภาพแวดล้อมของยุคสมัยที่มีการปรับเปลี่ยน และรวมถึงสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

2) ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นหรือชุมชน อันจะส่งผลถึงการพัฒนาประเทศชาติโดยรวม มีนักวิชาการและผู้สนใจหลายท่านแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของภูมิปัญญาไว้ดังนี้

วรพงษ์ พูลพานิช (2548) ได้กล่าวถึง ความสำคัญและคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 3 ประการ ดังนี้

1) *คุณค่าในเชิงสังคมและวัฒนธรรม* ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น โดยคนในชุมชนเรียนรู้การปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติภายในระบบนิเวศของท้องถิ่นหนึ่งโดยเฉพาะ องค์ความรู้ดังกล่าวจึงมีความสำคัญ เนื่องจากเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งตกทอดมาจากรบรรพบุรุษที่ใช้สติปัญญา ทรัพย์สินและเวลาในการคิดค้น พัฒนา และเก็บรักษาความรู้เหล่านั้น เพื่อถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อไปได้ใช้ประโยชน์จากความรู้เหล่านั้น

2) *คุณค่าในเชิงเศรษฐกิจ* ความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลจากการนำเอาทรัพยากร พันธุกรรม สมุนไพรพื้นบ้าน งานฝีมือของชนพื้นเมือง งานศิลปหัตถกรรมที่เป็นมรดกตกทอดของชุมชนพื้นเมืองไปใช้ประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือโดยอ้อม เช่น การนำองค์ ความรู้ นั้น ไปใช้เป็นพื้นฐานเพื่อพัฒนาเป็นสินค้าในเชิงอุตสาหกรรม เช่น การใช้สมุนไพรผลิตเป็นยา เครื่องสำอาง หรือการนำเอางานหัตถกรรมพื้นบ้านไปผลิตเป็นสินค้า เป็นต้น

3) *คุณค่าในเชิงอนุรักษ์* ชีวิตประจำวันที่ต้องพึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติ ทำให้มนุษย์ต้องปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ ซึ่งอาจแสดงออกมาในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม ตลอดจนระบบการจัดการทรัพยากร เช่น ในแง่เกษตรกรรม การใช้และการพัฒนาปรับปรุงพันธุ์พืชอย่างต่อเนื่องโดยเกษตรกรถือว่ามีความสำคัญยิ่งต่อระบบการเพาะปลูก ในหลายๆ ประเทศการจัดหาเมล็ดพันธุ์ในการเพาะปลูกขึ้นอยู่กับระบบการผลิตอย่างไม่เป็นทางการในชุมชน ด้วยการแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์ที่ดีที่สุดที่มีอยู่แก่กันและกันภายในชุมชน รวมถึงการแจกจ่ายเมื่อมีการอพยพย้ายถิ่นฐาน หรือภายหลังเกิดภัยพิบัติ

อนึ่ง นาคะบุตร (2536) กล่าวว่าภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญต่อการพัฒนาท้องถิ่น การพัฒนาท้องถิ่นที่อาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ประกอบมีลักษณะดังนี้

1) มีความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้านที่เอื้ออำนวย ชี้นำ และเป็นทางเลือกที่เหมาะสมต่อสภาวะท้องถิ่น และเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เข้ามากระทบความรู้ ภูมิปัญญา และระบบคุณค่าต่างๆ ได้รับการประยุกต์ (Reproduction) และสืบสานอย่างต่อเนื่องโดยสมาชิกของชุมชน

ด้วยกระบวนการเรียนรู้หลายรูปหลายลักษณะผ่านทางประเพณี พิธีกรรม ตัวบุคคลและการปฏิบัติซ้ำ มีการเลือกสรรและผสมผสานกับความรู้ที่เข้ามาจากภายนอก

2) ผู้นำ ปัญญาชนชาวบ้าน นักเทคนิคพื้นบ้าน เครือข่ายของกลุ่มบุคคลและองค์กรชุมชน ในรูปแบบต่างๆ คือ สถาบันสำคัญของกระบวนการปฏิบัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาการพิทักษ์ ปกป้องชุมชน และขยายแนวร่วมในการพัฒนาชุมชน

บัณฑูรย์ เศรษฐศิโรตม์ และ เจษฎ์ โทณวณิก (2548: 11-12) ศึกษาว่าประเทศสมาชิก ความตกลงว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า (TRIPS) ได้ระบุถึงความจำเป็นของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1) เพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร และยา ซึ่งสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มในการใช้ประโยชน์ในทางการค้าได้อย่างมาก

2) เพื่อให้เป็นธรรมแก่ผู้พัฒนาหรือนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่นการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นธรรม

3) เพื่อความมั่นคงทางอาหาร เนื่องจากการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการ อนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืน เช่น การคัดเลือกและการปรับปรุง พันธุกรรม จะมีผลสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

4) เพื่อความยั่งยืนทางวัฒนธรรม เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ของชุมชนท้องถิ่น

5) เพื่อการศึกษาสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนพื้นเมือง หลายประเภทมีความเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์และการปกป้องความหลากหลายทางพันธุกรรม และระบบ นิเวศน์

โดยสรุป ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตที่มีความสำคัญทั้งในเชิงสังคม และวัฒนธรรม ในเชิงเศรษฐกิจ และในเชิงอนุรักษ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สะท้อนออกมาในรูปของ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา ความเชื่อ และวิทยาการต่างๆที่เป็นกลไกสำคัญในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม อย่างมีคุณภาพ ซึ่งนอกเหนือจากจะมีส่วนสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้นแล้ว ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังส่งเสริมการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น สังคม และประเทศชาติอีกด้วย

3) ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในประเทศไทยมีการแบ่งแยกประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้อย่างหลากหลาย ขึ้นอยู่กับ เกณฑ์ของแต่ละหน่วยงาน และนักวิชาการที่มาจากแต่ละสาขามองความรู้ดังต่อไปนี้

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2539: 182-263) จำแนกภูมิปัญญาพื้นบ้านภาคใต้เป็น 7 เรื่องใหญ่ ๆ ได้แก่

- 1) ภูมิปัญญาในการดำรงชีพตามสภาพแวดล้อมธรรมชาติ
- 2) ภูมิปัญญาในการจัดเครือข่ายระบบความสัมพันธ์และการพึ่งพา
- 3) ภูมิปัญญาในหัตถกรรมพื้นบ้าน
- 4) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสมุนไพรและยากลางบ้าน
- 5) ภูมิปัญญาที่ปรากฏเป็นชีวิตคนโลกทัศน์
- 6) ภูมิปัญญาในการปลูกฝังคุณธรรม กำหนดปทัสถานและรักษาคุณลักษณะของสังคม
- 7) ภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาและการปรับตัวในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

สุริวงค์ พงษ์ไพบูลย์ (2540: 33-41) ได้แบ่งภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้ดังนี้

- 1) ภูมิปัญญาเพื่อการยังชีพ ได้แก่ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำมาหากิน ที่อยู่อาศัย วัฒนธรรมโภชนาการ เครื่องนุ่งห่ม และการรักษาโรค
- 2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์รักษาชีวิตและทรัพย์สิน แบ่งเป็น ภูมิปัญญา การพึ่งตนเอง ภูมิปัญญาการหลบเลี่ยงอันตราย ภูมิปัญญาการรวมพลังและการพึ่งพิง ภูมิปัญญาการทำ และใช้ศาสตราวุธ และภูมิปัญญาการดูแลบำรุงรักษาชีวิตที่ให้ความสำคัญต่อสตรีและเด็ก
- 3) ภูมิปัญญาการรักษาฐานะและอำนาจ จำแนกเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีเพื่อผดุงอำนาจ วาสนาและการเสริมศรัทธาบารมี
- 4) ภูมิปัญญาการจัดการสาธารณประโยชน์
- 5) ภูมิปัญญาที่เป็นการสร้างสรรคพิเศษ

เวกวรพันธ์ ฉ่ำสันเทียะ (2541) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถแบ่งประเภทได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

- 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านความเชื่อ เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ เน้นความสำคัญทางจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ สืบต่อกันมา เพื่อให้มีคุณค่า จรรโลงรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ สาธารณสมบัติและทรัพยากรธรรมชาติ ที่มุ่งสืบทอดคุณค่าและความยุติธรรม เช่น ความเชื่อเรื่องศาสนา ความเชื่อเรื่องผีปอบ ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ พิธีการ ไสยศาสตร์ การเสี่ยงทายทำนายฝัน เป็นต้น
- 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงานที่ปฏิบัติกันทั้งครอบครัวและชุมชน แสดงออกมาในรูปของการสอน ขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิต อันเป็นวิถีชีวิตคนส่วนรวม ให้รู้จักกินดีอยู่ดี ประหยัดอดออม รู้จักรักษาความสะอาด รู้จักการแต่งกาย รู้จักทำเครื่องใช้เล็กๆ น้อยๆ ยกตัวอย่างเช่น การบายศรีสู่ขวัญ การแต่งงาน งานศพ งานบวช การละเล่น เป็นต้น
- 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทำมาหากิน เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน เพื่อให้รู้จักคิด รู้จักสร้างเครื่องมือ รู้จักสร้างความเจริญทางวัตถุ รู้จักเพิ่มพูนรายได้ ซึ่งได้แก่ การประกอบอาชีพ การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เช่น ทำการเกษตรแบบผสมผสาน วนเกษตร ยารักษาโรค การใช้แหล่งน้ำ การรักษาป่าไม้ในชุมชน การเย็บปักถักร้อย เป็นต้น

ทัศนีย์ ทองไชย (2542) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 3 กลุ่ม ดังนี้

- 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์ไม่อาจอยู่อย่างโดดเดี่ยวตามลำพัง จำเป็นต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคมในชุมชน มีการพบปะสังสรรค์ร่วมกัน และเพื่อให้ชุมชนแต่ละชุมชนอยู่อย่างสงบสุข จึงจำเป็นต้องมีการจัดระเบียบในการอยู่ร่วมกัน เพื่อเป็นแนวทางพฤติกรรมปฏิบัติร่วมกัน เช่น การปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี คำสอนของศาสนา คติ คำสอน ความเชื่อ เป็นต้น
- 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เนื่องจากมนุษย์อยู่กับธรรมชาติในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ มนุษย์จึงจำเป็นต้องพึ่งพิงอาศัย สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในการดำรงชีวิต ตลอดจนการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ในท้องถิ่นและสามารถปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เช่น การทอผ้า การนวดข้าว ยาสมุนไพร การทำเกษตรผสมผสาน เป็นต้น

3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับประสบการณ์ เป็นสิ่งที่คนในชุมชนได้พบเห็นจากประสบการณ์ของชาวบ้านเอง หรือจากประสบการณ์ที่พบเห็นจากสังคมภายนอกชุมชน และนำมาถ่ายทอดโดยการบอกเล่า บันทึก การแสดง การปลูกสร้างในชุมชนแต่ชุมชน ซึ่งปรากฏหลักฐาน เช่น ดนตรี การละเล่นต่างๆ จารีตต่างๆ โบราณสถาน โบราณวัตถุ สถาปัตยกรรม การประกอบพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น

ทรงจิต พูลลาภ (2544) ได้ทำการสำรวจเรื่อง ภูมิปัญญาพื้นบ้านสืบสานสู่ความเป็นสากล ศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทย เพื่อสืบสานการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ 6 ด้าน ดังนี้

- 1) ด้านการเกษตร โภชนาการ อาหารแปรรูป
- 2) ด้านหัตถกรรม (ผ้า ผ้าไหม เครื่องใช้ จักสาน ฯลฯ)
- 3) ด้านแพทย์แผนไทย ด้านสมุนไพร
- 4) ด้านบริหารจัดการองค์กรชุมชน สวัสดิการชุมชน
- 5) ด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี วรรณกรรม
- 6) ด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2550) กล่าวว่า การจำแนกประเภทของภูมิปัญญานั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยากและไม่สอดคล้องกับลักษณะตลอดจนองค์ประกอบของภูมิปัญญาที่มีความซับซ้อนและทับกันในหลากหลายวิธีแต่อย่างไรก็ตาม หากจำแนกประเภทของภูมิปัญญาไทย ตามลักษณะและรูปแบบของภูมิปัญญาในกรอบของประเทศไทย สามารถจำแนกได้ 2 ประเภท คือ

- 1) ภูมิปัญญาไทยที่สามารถจับต้องได้ เป็นองค์ความรู้ที่พบในสังคมไทยซึ่งอยู่ในลักษณะที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ผลผลิตของภูมิปัญญา เช่น หัตถกรรม ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมไทย
- 2) ภูมิปัญญาไทยที่จับต้องไม่ได้ เป็นองค์ความรู้ที่พบในสังคมไทยซึ่งอยู่ในลักษณะที่เป็นนามธรรม เช่น ระบบคิด ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความเชื่อ ค่านิยม และระบบอุดมการณ์ต่างๆ

สามารถ จันทร์สุริย์ (2549: 27-29) ได้จัดจำแนก สาขาภูมิปัญญาไทยเป็น 10 สาขา คือ

- 1) สาขาเกษตรกรรม เช่น การเกษตรแบบผสมผสาน การรู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม
- 2) สาขาอุตสาหกรรมและ หัตถกรรม
- 3) สาขาการแพทย์แผนไทย เช่น ความสามารถในการพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพและอนามัย
- 4) สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 5) สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน เช่น ความสามารถด้านการบริหารจัดการ
- 6) สาขาสวัสดิการ เช่น สวัสดิการด้านการประกัน คุณภาพชีวิต
- 7) สาขาศิลปกรรม
- 8) สาขาการบริหาร จัดการองค์กรในชุมชน เช่น กลุ่มแม่บ้าน
- 9) สาขาศาสนา ความเชื่อ ประเพณี เช่น การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณี ข้าว
- 10) สาขาการศึกษาเรียนรู้ เช่น ความสามารถในการ แสวงหาความรู้ด้วยตนเอง เป็นต้น

4) ลักษณะของภูมิปัญญา

นักวิชาการและผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

เสรี พงศ์พิศ (2529) กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน มี 2 ลักษณะ คือ

- 1) ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของสิ่งต่างๆ ในชีวิตประจำวัน
- 2) ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้านต่างๆ ที่เห็นได้ชัดเจน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ

ภูมิปัญญาชาวบ้านในลักษณะเป็นนามธรรมและลักษณะที่เป็นรูปธรรมจะสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ

- 1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลกสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ
- 2) ความสัมพันธ์กับคนอื่นๆ ที่ร่วมกันในสังคมหรือในชุมชน
- 3) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย

ทั้งสามลักษณะนี้คือสามมิติของเรื่องเดียวกัน คือ ชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ เหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2535) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ทำนองเดียวกันว่า ภูมิปัญญา มี 2 ลักษณะดังนี้

- 1) เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุและการกระทำทั้งหลาย
- 2) เป็นนามธรรม ได้แก่ ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ หรือแนวทางในการแก้ปัญหา และป้องกันปัญหา รวมทั้งการสร้างความสุขสงบ ให้กับชีวิตมนุษย์นั่นเอง

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2548) กล่าวว่า ภูมิปัญญาไทย มีลักษณะเป็นองค์รวม และมีคุณค่าทางวัฒนธรรม ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้การแก้ปัญหาการจัดการและการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย โดยมีลักษณะองค์รวมของภูมิปัญญาสามารถแบ่งตามความเด่นชัดได้ 9 ด้าน ดังนี้

1) ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งตนเองในสภาวะการณ์ต่างๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2) ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลิตผลเพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3) ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชนโดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพรอันมีอยู่หลากหลาย การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นต้น

4) ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์พัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน เป็นต้น

5) ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน การสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปของสหกรณ์ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชน และการจัดระบบสวัสดิการบริการชุมชน

6) ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ การละเล่นพื้นบ้านและนันทนาการ

7) ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา คือ ภาษาถิ่น ภาษาไทยในภูมิภาคต่าง ๆ รวมถึงด้านวรรณกรรมท้องถิ่นและการจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ

8) ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อ และประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจและสังคม เช่น การถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีชาวนา

9) ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยาได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก รวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากรด้วย

วรพงษ์ พูลพานิช (2548) กล่าวว่า ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถสรุปได้ ดังนี้

1) เป็นองค์ความรู้ที่เป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่คนในชุมชนปฏิบัติสืบต่อมาจนกลายเป็นธรรมเนียม จารีตประเพณี เป็นแนวปฏิบัติในการใช้ชีวิต

2) เป็นความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่เกิดจากการใช้สติปัญญา ทักษะในการเรียนรู้ จดจำเพื่อแก้ไขปัญหาเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

3) เป็นองค์ความรู้ที่มีการบูรณาการแนวความคิด เพื่อเป็นการใช้ชีวิตเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมและสังคมโดยใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเท่าที่จำเป็น

4) เป็นองค์ความรู้ที่มีพื้นฐานการคิดแบบองค์รวม (Holistic) โดยไม่อาจแยกส่วนใดส่วนหนึ่งออกจากกันได้นอกจากนั้นยังเป็นระบบความคิดในเรื่องความถูกต้องและศีลธรรมแสดงออกมาในรูปของความเชื่อและการประกอบพิธีกรรม ทำให้เกิดความสงบสุขในชุมชน

5) เป็นองค์ความรู้ที่มีชีวิต มีการเจริญเติบโต เปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมตลอดเวลา ซึ่งเรียกว่า มีความเป็นพลวัต (Dynamic)

6) เป็นสิ่งที่แสดงความเป็นตัวตน (Identity) ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน นั้นซึ่งแตกต่างจากชุมชนอื่น เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

7) เป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และการถ่ายทอดมักจะไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

● แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาสังคม

การพัฒนาสังคมมีรากฐานทางแนวคิดและทฤษฎีมาจำนวนมาก เป็นการพัฒนาที่มีความหมายครอบคลุมกว้าง และเกี่ยวข้องกับศักยภาพของมนุษย์ในการสร้างสรรค์สังคม (Cleveland and Jacobs, 1999) เป็นเรื่องของการตื่นตัวในการตระหนักถึงสภาพปัญหาของสังคมและต้องการแก้ปัญหาที่ประสบอย่างสร้างสรรค์

องค์การสหประชาชาติ (ดิเรก ฤกษ์ห่วย, 2527) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาสังคมว่าเป็นกระบวนการเพิ่มประสิทธิภาพของสังคม โครงสร้างทางสังคม สถาบันบริการ และนโยบายในอันที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีต่อระบบความเป็นอยู่ ค่านิยม และการกระจายโอกาสที่ดีขึ้นของบุคคล เป็นกระบวนการที่ยกฐานะความเป็นอยู่ของคนในด้านการศึกษา การมีงานทำ ที่อยู่อาศัย สวัสดิการทางสังคม สุขภาพอนามัย การแสดงออกทางวัฒนธรรม การควบคุมสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

อุทัย หิรัญโต (2531) ให้นิยามว่าการพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ของบุคคล ซึ่งยังให้ผลประโยชน์ส่วนบุคคลตรงกับผลประโยชน์ของส่วนรวม จัดความขัดแย้งไม่ลงรอยกันที่มีอยู่ในระบบความสัมพันธ์ของบุคคลให้หมดไป พัฒนาสังคมมิได้หมายถึงการเปลี่ยนแปลงหรือการปรับปรุงในด้านใดด้านหนึ่งของสังคมเพียงอย่างเดียว แต่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของมนุษย์

สุนทรีย์ โคมิน (2536) ได้กล่าวถึงการพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เป็นไปตามทิศทางการเปลี่ยนแปลงที่พึงปรารถนา และด้วยอัตราการเปลี่ยนแปลงที่พอจะกำหนดกฎเกณฑ์ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่คำนึงถึงโครงสร้างทางสังคม โดยมีมนุษย์เป็นเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2547) ได้ให้ความหมายของ การพัฒนาสังคม ว่าหมายถึง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมตามแผนของสังคมหนึ่งใด นั่นคือ การพัฒนาต้องมีการเปลี่ยนแปลงและเป็นการเปลี่ยนแปลงตามที่ต้องการเปลี่ยนแปลงกำหนด สิ่งที่จะเปลี่ยนแปลงคือ โครงสร้างสังคมซึ่งประกอบด้วย คน ระเบียบสังคม และวัตถุสิ่งของ ทั้งนี้ไม่ว่าคนเหล่านั้นจะเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ การเมือง การศาสนา อนามัย การศึกษา หรือด้านใดๆ ก็รวมอยู่ในความหมายนี้ทั้งสิ้น

คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2547) ได้ให้ความหมายของ พัฒนาสังคม ว่าหมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงสถานะทางสังคมที่เป็นอยู่ให้ไปสู่เป้าประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยการระดมทรัพยากรและการมีส่วนร่วมของสมาชิกในสังคมเพื่อใช้เป็นพลังขับเคลื่อนไปสู่เป้าประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ มีความเป็นธรรม มีความเสมอภาค และเกิดประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2548) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาสังคม ว่าหมายถึง การส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคลหรือกลุ่มชน จัดปัญหาความขัดแย้งในสังคมให้บรรเทาเบาบางจนถึงหมด เป็นการสร้างสรรค์สังคมที่มีระเบียบเรียบร้อย มีความยุติธรรม ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกในสังคมทุกคนได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข มีความสบายใจโดยทั่วกัน โดยครอบคลุมทุกระบบย่อยของสังคมพร้อมกับขจัดปัญหาช่องว่างทางวัฒนธรรมและพยายามจรรโลงวัฒนธรรมให้สืบทอดเป็นมรดกตกถึงอนุชนรุ่นต่อไป

จากการศึกษาความหมายของการพัฒนาสังคม สามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาสังคม หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทุกด้านอย่างสมดุล ทั้งด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านการเมืองการปกครอง โดยมีวัตถุประสงค์ในการปรับปรุง/เปลี่ยนแปลง การบรรเทา/แก้ไขปัญหาเพื่อให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงปรารถนา โดยมีเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา คือ เกิดประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ และสมาชิกในสังคมทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม

แนวคิดการพัฒนากำเนิดมาจากโลกตะวันตก โดยเริ่มจากแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจ และต่อมาได้แพร่ขยายไปมีอิทธิพลครอบงำการกำหนดนโยบายในประเทศต่างๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะประเทศในโลกที่สาม (Third World Countries) ที่ถูกจัดให้เป็นประเทศด้อยพัฒนา หรือประเทศกำลังพัฒนา อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์แนวความคิดว่าด้วยการพัฒนามีการเปลี่ยนแปลง มาเป็นลำดับ จากการเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมาเป็นการกระจายความเติบโตทางเศรษฐกิจ การเน้นความจำเป็นขั้นพื้นฐาน จนมาถึงการเน้นในตัวมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างยั่งยืน (กระทรวงการ พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2554)

แนวคิดการพัฒนาสังคมปรับเปลี่ยนเป็นการพัฒนามนุษย์และสังคมมากขึ้น โดยมีแนวคิด ที่สำคัญและสอดคล้องกับการศึกษาจำนวน 4 แนวคิด ดังนี้

1) แนวคิดว่าด้วยการพัฒนาคุณภาพชีวิต (Life Quality Development)

กระทรวงมหาดไทย ได้ให้นิยามของ “คุณภาพชีวิต” ว่าหมายถึง การดำรงชีวิตของ มนุษย์ในระดับที่เหมาะสมตามความจำเป็นพื้นฐานในสังคมหนึ่งๆ ในช่วงเวลาหนึ่งๆ ต่อมาความหมายของ คุณภาพชีวิตมีความครอบคลุมกว้างขึ้น

สมพร เทพสิทธิ์ (2535 อ้างถึง สุรางค์ จันทวานิช และ วรณี ไทยานันท์, 2539) ได้พูดถึงเป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิตว่าจำเป็นต้องพัฒนาทั้งในด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชาชนในชาติมีการดำรงชีวิตในระดับที่เหมาะสมตามความจำเป็นพื้นฐาน คือ มีสัมมาอาชีพ มีรายได้ตามสมควรแก่อัตภาพ มีปัจจัยสี่ในการครองชีพ (ด้านเศรษฐกิจ) มีการศึกษา ตามสมควร มีสุขภาพอนามัยดี มีครอบครัวดี (ด้านสังคม) เป็นผู้มีความดี สามารถพึ่งตนเองได้ ทำตนให้เป็น ประโยชน์ต่อผู้อื่น สังคม และประเทศชาติ (ด้านจิตใจ)

คุณภาพชีวิตมีบทบาทสำคัญ ทั้งในการสร้างความผาสุกของมนุษย์ในการดำรงชีวิต และในการสร้างผลงานที่มีคุณค่าเฉพาะด้านในการทำงาน เรื่องของความสุขและคุณภาพชีวิต ไม่ใช่ เป็นเรื่องใหม่ เพราะได้มีการกล่าวกันมาตั้งแต่ยุคอริสโตเติล แต่ก็เป็นความหมายในเชิง “จริยธรรม” ซึ่งเป็นความหมายที่มีอิทธิพล ต่อการพัฒนาแนวความคิดที่เกี่ยวข้องในหมู่นักวิชาการของโลกตะวันตก ในเวลาต่อมา อริสโตเติลได้ชี้ให้เห็นถึงแนวทางที่นำไปสู่ความผาสุก หรือที่เรียกว่า “Eudaemonia” ในการ ให้ความหมายในเชิงระบบของความสุข ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนให้เป็นคำศัพท์สมัยใหม่คือ “Happiness” และได้ นำมาหลอมรวมเข้ากับความคิด ของนักปรัชญาตะวันตกด้วยในคริสต์ศตวรรษที่ 1940 รัฐบาลของ หลายประเทศในโลกตะวันตกได้พัฒนานโยบายในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยมองว่า คุณภาพชีวิตของคนครอบคลุมมิติต่างๆ ของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นทางด้านสุขภาพ ด้านการเมือง การทำงาน และรายได้ ความรัก การดำเนินชีวิตประจำวัน มิตรภาพ จินตนาการ ดนตรี วรรณกรรม สวัสดิการสังคม ตลอดจนด้านศาสนา

แนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกิดขึ้นมาในประเทศไทยช่วงปลายคริสต์ศตวรรษ 1960 หลังจากที่เริ่มมีความสนใจกับการพัฒนาสังคมไประยะหนึ่งแล้ว ในระยะแรกแนวคิดที่เกี่ยวข้อง กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่มีการนำมาใช้ คือ แนวคิดที่ว่าด้วยความจำเป็นพื้นฐาน หรือที่เรียกกันว่า จปฐ. เริ่มถูกกล่าวถึงตั้งแต่ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) ซึ่งเป็นช่วงที่การเมืองไทยผันผวนอย่างมาก อันส่งผลต่อการปรับกระบวนการทัศน์และทิศทางการพัฒนาโดยรวม ในเวลาต่อมาแนวคิดความจำเป็นพื้นฐาน เกิดจากการที่พิจารณาว่าประเทศได้ประสบความสำเร็จ ในการพัฒนาเศรษฐกิจพอสมควร โดยพิจารณาจาก

รายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้น แต่กลับมีปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม คนส่วนใหญ่ของประเทศยังยากจน จึงควรพิจารณาหาแนวทางการพัฒนาใหม่ ที่เน้นการสร้างคุณภาพชีวิตให้แก่คนในสังคมเป็นสำคัญ โดยเฉพาะกลุ่มที่ด้อยโอกาส เช่น เกษตรกร ผู้ใช้แรงงาน ลูกจ้าง ฯลฯ ซึ่งในขณะนั้นเห็นว่าควรพยายามให้คนเหล่านี้เข้าถึงความจำเป็นพื้นฐานอย่างทั่วถึง (สุรางค์ จันทวานิช และ วรณีย์ ไทยานันท์, 2539)

การนำแนวคิดที่ว่าด้วยความจำเป็นพื้นฐานมาใช้มีลักษณะเป็นเครื่องชี้วัดการดำรงชีพของประชาชนที่จัดแบ่งหมวดๆ แล้วผลักดันเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนา โดยในช่วงแรกเริ่ม ได้กำหนดความจำเป็นพื้นฐานเป็น 8 หมวด 32 ตัวชี้วัด โดยคณะรัฐมนตรีได้ประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ.2528 เป็นปรัณรงค์คุณภาพชีวิตประชาชนในชาติ (โดยใช้ตัวชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานวัดคุณภาพชีวิตของคนไทย ต่อมาได้มีการปรับตัวชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานให้เหมาะสมกับสภาพการณ์และนโยบายการพัฒนาประเทศในแต่ละช่วง อีกหลายครั้ง จนครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ. 2549 โดยครอบคลุมหมวดต่างๆ ดังต่อไปนี้ คือ หมวดสุขภาพดี 13 ตัวชี้วัด หมวดมีบ้านอาศัย 8 ตัวชี้วัด หมวดฝึกฝนการศึกษา 7 ตัวชี้วัด หมวดรายได้ก้าวหน้า 3 ตัวชี้วัด หมวดฝึกค่านิยมไทย 6 ตัวชี้วัด และหมวดร่วมใจพัฒนา 5 ตัวชี้วัด

แนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่มีการผลักดันออกมาเป็นนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่นำไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ส่งผลให้เกิดการพัฒนาสังคมในหมู่ประชาชนไทยอย่างกว้างขวาง และต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน รัฐบาลยังมีการสำรวจข้อมูล จปฐ. ในระดับชุมชน เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการพิจารณาเชิงนโยบายในการพัฒนา นอกจากนี้ แนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตยังเป็นฐานที่สำคัญของการพัฒนาแนวคิดอื่นๆ ที่มีการกล่าวถึงในระยะหลัง แต่อาจจะไม่ได้มีการผลักดันเชิงนโยบายอย่างชัดเจนเท่าแนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยเฉพาะแนวคิดความอยู่ดีมีสุข (Well being)

2) แนวคิดคุณภาพสังคม (Social Quality)

แนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพสังคม (Social Quality) เป็นแนวคิดที่พัฒนาขึ้นโดยนักวิชาการจากประเทศยุโรปในช่วงกลางของทศวรรษ 1990 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ไขจุดอ่อนและสร้างดุลยภาพให้เกิดขึ้นระหว่างการวัดผลการพัฒนาโดยมุ่งเน้นตัวชี้วัดด้านเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว มาเน้นตัวชี้วัดทางด้านสังคม ซึ่งในช่วงแรกของการพัฒนาจะมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการประยุกต์ใช้ในเชิงนโยบายและเริ่มมีการสร้างองค์ความรู้ในเชิงทฤษฎีมากขึ้นในช่วงต่อมา

คุณภาพสังคมตามคำนิยามของ Beck และคณะ (1997: 3) หมายถึง ระดับความสามารถของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจ ภายใต้สภาพแวดล้อมที่เอื้อให้เกิดสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพอย่างเต็มที่

คุณภาพสังคมมีจุดเน้นทั้งในระดับสังคมและปัจเจกบุคคล คุณภาพสังคมในภาพรวมจะไม่ใช้หมายรวมเฉพาะการเพิ่มขึ้นของคุณภาพชีวิตที่ดีของสมาชิกแต่ละคนเท่านั้น แต่จะหมายรวมถึงสภาพที่ดีขึ้นของสังคมโดยรวม และการมองสังคมในลักษณะองค์รวม โดยเฉพาะสังคมที่มีคุณภาพ หมายถึงสังคมที่ประสบความสำเร็จทั้งในด้านเศรษฐกิจ และมีการพัฒนาให้เกิดการมีส่วนร่วมและความเป็นธรรมทางสังคม

สังคมที่มีคุณภาพในระดับดีจะต้องเป็นสังคมที่มีคุณลักษณะตามที่ Walker (1998: 109) กล่าวไว้ คือ เป็นสังคมที่สมาชิกมีความสามารถและเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจ และการเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าวจะอยู่ภายใต้สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาศักยภาพพื้นฐานและระบบสวัสดิการที่เหมาะสมในชุมชน โดยเฉพาะการที่จะสามารถเข้ามีส่วนร่วมนั้น สมาชิกของสังคมทุกๆ คนจะต้องมีโอกาสในระดับที่ยอมรับได้ ซึ่งความมั่นคงทางเศรษฐกิจ (Economic security) สมาชิกทุกคนได้รับการยอมรับอย่างเท่าเทียมกัน (Social inclusion) อาศัยอยู่ในชุมชนที่มีความสมานฉันท์ (Cohesive

communities) และมีการเสริมพลังให้เกิดมากขึ้น (Empowerment) ที่จะพัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพ หรืออาจสรุปได้ว่าคุณภาพสังคมจะขึ้นอยู่กับระดับของเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่ปัจเจกบุคคลมีโอกาสเข้าถึงได้อย่างพร้อมหน้ากัน

จุดมุ่งหมายของแนวคิดคุณภาพสังคมเป็นการเน้นที่ภาพรวมครอบคลุมทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม โดย Beck และคณะ (1997) ได้แยกมิติของคุณภาพสังคมซึ่งมีลักษณะเชื่อมโยงกันเป็น 4 มิติ ได้แก่ ความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจ (Socio-economic security) การยอมรับเป็นสมาชิกของสังคม (Social inclusion) ความสมานฉันท์ทางสังคม (Social cohesion) และการเสริมสร้างพลังทางสังคมให้แก่ประชาชน (Social empowerment)

จากความหมายของ “สังคมคุณภาพ” ที่กล่าวมาในข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าสังคมที่เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจภายใต้สภาพแวดล้อมที่เอื้อให้เกิดสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพภายใต้ระบบสวัสดิการที่เหมาะสมในชุมชน

3) แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)

องค์การสหประชาชาติได้ให้คำจำกัดความของ “การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน” ว่าหมายถึง การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ผู้คนในอนาคตเกิดปัญหา สูญเสียสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของเขา (อ้างใน เสรี พงศ์พิศ, 2547)

Walter H. Corson ได้ให้คำจำกัดความของ การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน ว่าหมายถึง การกำหนดนโยบายที่ตอบสนองความต้องการของคนในปัจจุบัน โดยมีได้ใช้ทรัพยากรที่จำเป็นและเป็นที่ต้องการของคนในอนาคต (อ้างใน พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต, 2539)

การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นกระบวนการสร้างสังคมที่ยั่งยืน อันเป็นสังคมที่ประชาชนในปัจจุบันได้รับสนองความต้องการของตน โดยไม่ทำให้สัตว์จำพวกอื่นและผู้คนในรุ่นต่อไปอนาคต ต้องยอมสูญเสียหรือยอมลดความต้องการของตนเองหรือไม่มีโอกาสได้บริโภคสิ่งที่จำเป็นบางอย่างในอนาคต การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัยการพัฒนาจิตสำนึก การตระหนักรู้ถึงสิทธิของสัตว์โลกที่จะอยู่ร่วมกับมนุษย์และคำนึงถึงความคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้ถูกทำลายทั้งในระดับผู้กำหนดนโยบายและในระดับประชาชนทั่วไป ความสำคัญของระบบนิเวศที่มีต่อสิ่งมีชีวิตต่างๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่จะต้องอาศัยธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่นเดียวกัน และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมบางอย่างเมื่อถูกทำลายจะไม่สามารถกลับตัวขึ้นใหม่ได้มีแต่เราสูญเสียไป การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องดำเนินการในรูปของการศึกษา ยอมรับในระดับบุคคลได้ ตระหนักถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ และจะต้องเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการด้วยเหตุนี้พระธรรมปิฎก (2359) ได้ให้คำจำกัดของ การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน ว่าหมายถึง ลักษณะการพัฒนาเป็นการพัฒนาที่เป็นบูรณาการ (Integrated) คือการทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) หมายความว่าองค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกันจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะ อีกอย่างหนึ่งคือ มีดุลภาพ (Balance)

การพัฒนาที่ผ่านมามุ่งไปที่การบริโภคสิ่งแวดล้อมจนทำให้เกิดปัญหาสังคมและกระทบสิ่งแวดล้อม การพัฒนามุ่งสู่ความทันสมัยไม่ใช่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน กระแสการพัฒนาที่ผ่านมามุ่งเน้นเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่การพัฒนาคนก็มุ่งเพื่อใช้เป็นทรัพยากรทางเศรษฐกิจมากกว่าจะพัฒนาให้คนเป็นผู้ช่วยพิทักษ์และคุ้มครองโลกให้เกิดสันติสุข

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2546) ได้ให้คำจำกัดของ การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน หมายความว่า การพัฒนาอย่างสมดุลโดยมีเป้าหมายเพื่อเข้าถึงความจริงของธรรมชาติตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของสรรพสิ่งทั้งตัวมนุษย์สังคมธรรมชาติแวดล้อมและเทคโนโลยี

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ว่า “การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน” หมายถึง การพัฒนาทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม อย่างเป็นองค์รวม โดยมุ่งสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในสังคม

องค์ประกอบของการพัฒนาที่ยั่งยืน

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต, 2539) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องมีองค์ประกอบ 3 อย่าง ดังต่อไปนี้

1) *สิ่งแวดล้อมต้องไม่ถูกทำลาย* สังคมต้องยับยั้งการระบายของเสียใส่มาในโลก และประชากรต้องได้รับการศึกษาและพัฒนา

2) *การพัฒนาเศรษฐกิจ* ควรนำเทคโนโลยีและความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการพัฒนาและแก้ปัญหาเศรษฐกิจอย่างถูกต้อง ขณะเดียวกันพฤติกรรมทางเศรษฐกิจในการผลิตการบริโภค และการกระจายรายได้ก็ควรได้รับการพัฒนาให้สอดคล้องกับศีลธรรมมนุษย์จะต้องรู้จักพอในการบริโภค และในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

3) *การพัฒนามนุษย์ต้องให้ครบทั้งสามด้าน* คือ ด้านพฤติกรรมการใช้ชีวิตตลอดจน การทำมาหากินเลี้ยงชีพ ด้านจิตใจ ต้องเป็นการพัฒนาคุณธรรมความเข้มแข็งมั่นคงแห่งจิตใจ และสภาพจิตใจ ที่ดีงามและจิตใจที่มีความสุข และด้านปัญญา อันเป็นความรู้ความเข้าใจต่างๆ รวมทั้งพัฒนาความคิด ทักษะคติ และค่านิยม

การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ต้องเริ่มที่การพัฒนาคนซึ่งจะต้องได้รับการพัฒนาทำให้ทัศนคติ และมุมมองต่อธรรมชาติ โดยจะต้องได้รับการกระตุ้นให้สมองเห็นว่าธรรมชาติเป็นสิ่งมีบุญ มีคามงาม พืชพันธุ์ต่างๆ มนุษย์และสัตว์โลกในธรรมชาติเป็นเพื่อนร่วมภพธรรมชาติเดียวกับตน จะต้องไม่ตรีจิต ต่อกันและมนุษย์จะมองธรรมชาติแวดล้อมว่าเป็นผู้มีอุปการะช่วยให้มนุษย์อยู่รอดและช่วยแก้กฏต่อการ พัฒนามนุษย์

แนวคิดสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน มี 3 ประการ คือ

1. การไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม
2. การไม่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป
3. มีร่างโครงการพัฒนาที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม หรือใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม อย่างไม่สร้างสรรค์

กระบวนการพัฒนาอย่างยั่งยืนมี 2 ขั้นตอน คือ การพัฒนาโดยยึดคนเป็นศูนย์กลาง ของการพัฒนาและต้องพัฒนาทั้งด้านพฤติกรรมจิตใจและปัญญา และการพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องอาศัยคน เป็นแกนกลางประสาน ปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์องค์รวมใหญ่อย่างเป็นบูรณาการเพื่อให้เป็นระบบ แห่งการดำรงอยู่ที่มีสมดุลอย่างต่อเนื่องแนวทางการพัฒนาในแต่ละขั้นตอนมีดังนี้

1) การพัฒนาพฤติกรรม มุ่งเน้นการสร้างคามเกื้อกูลซึ่งกันและกันพฤติกรรม หาเลี้ยงชีพโดยสุจริต ไม่ก่อภัยต่อตนเองผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม พฤติกรรมในการบริโภคให้รู้จักประมาณการ ซื้อหาปัจจัยสี่และสิ่งของเครื่องใช้โดยเน้นคุณค่าที่แท้จริงและไม่แสพสิ่งมีนเมา เป็นต้น

2) การพัฒนาจิตใจ มุ่งเน้นการพัฒนาจิตสำนึกแห่งการสร้างสรรค์จิตแห่งความปรารถนาดีต่อกันจิตแห่งเมตตากรุณาเมตตาจิตแห่งการรักษารักรรรมชาติจิตแห่งอิสรภาพ โดยมีสติเป็นตัวกำกับ

และจิตแห่งอุดมคติมีปณิธานในการปฏิบัติงานการสร้างสรรค์สิ่งดีงาม และการเข้าถึงจุดหมายแห่งชีวิตที่ดีงามสมบูรณ์

การพัฒนาด้านปัญญาเน้นการคิดอย่างเป็นระบบพิจารณาปัญหาและสิ่งต่างๆ อย่างลึกถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดผลขึ้นมา ระบบการเปรียบเทียบและจำแนกคุณค่าของสิ่งต่างๆ รวมทั้งระบบที่เป็นระบบคิดที่มีจุดหมายเพื่อจัดความเชื่อค่านิยมและแนวคิดที่ผิดๆ รวมทั้งให้รู้จักและเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริงเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่โลก

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ว่า “การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน” หมายถึง การพัฒนาทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม อย่างเป็นองค์รวม โดยมุ่งสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในสังคม โดยมีรูปแบบของการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ส่งผลด้านลบต่อคนรุ่นต่อไป กล่าวคือ ผลของการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งตอบสนองต่อความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันจะต้องไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งย่อมส่งผลด้านลบต่อคนรุ่นต่อไปในอนาคต

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ การพัฒนาบนพื้นฐานของการสร้างดุลยภาพที่เชื่อมโยงระหว่างวิถีชีวิตของมนุษย์ กับระบบต่างๆ ที่อยู่รอบตัว โดยมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาที่ตั้งต้นด้วยการพัฒนามนุษย์ เพื่อให้มนุษย์ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงระบบต่างๆ อย่างเชื่อมโยง โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนจะมีลักษณะที่เป็นบูรณาการหรือผสมผสาน (integrated) เป็นองค์รวม (holistic) และมีดุลยภาพ (balance) มีกิจกรรมที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการเสริมสร้างคุณภาพของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันมุ่งสู่จุดหมายที่ทำให้มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอยู่ควบคู่ไปโดยสันติ สุขสงบ และยั่งยืน

4) แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital)

การพัฒนาประเทศตามแนวคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักหรือทุนนิยม แม้สร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ก็ได้นำไปสู่ปัญหาทางสังคมหลายอย่าง เกิดกระบวนการเคลื่อนไหวต่างๆ เพื่อเสนอแนวคิดหรือทางเลือกใหม่ที่สอดคล้องกับการพัฒนาในยุคปัจจุบัน แนวคิดหนึ่งที่มีการกล่าวถึงอย่างกว้างขวาง คือ แนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) ปรากฏครั้งแรกในหนังสือ The Annals of the American Academy of Political Science ในบทความชื่อ A Story of Achievement (เรื่องราวแห่งความสำเร็จ) โดย I.J. Hanifan (1916) แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญเติบโต และพัฒนาสังคมให้มีความสมัย จำเป็นต้องอาศัยทุนทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลัก และทุนทางสังคมเป็นปัจจัยเสริม เพราะจะช่วยลดต้นทุนการผลิตลง ทั้งนี้ ทุนทางสังคม ได้แก่ การสร้างภาพลักษณ์ที่ดี (Good will) การสร้างมิตรภาพ (Fellowship) ความเห็นอกเห็นใจ (Sympathy) และความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relations)

สำหรับประเทศไทย แนวคิดทางทุนสังคม ถูกเริ่มกล่าวถึงในปี 2532 ในบทความชื่อ “ทุนทางสังคมกับความเจริญ” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงทุนทางสังคมในฐานะที่มีอยู่แล้วในสังคมและหาทางพัฒนาให้เข้มแข็งขึ้น ซึ่งหลังการเกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจปี พ.ศ.2540 มีนักคิดและผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านได้ประเมินว่า ปัญหาสำคัญเกิดจากการพัฒนาที่ผ่านมาขาดการนำจุดเด่นหรือสิ่งดีงามที่มีในสังคมไทยไปใช้โดยเฉพาะวัฒนธรรมและประเพณีที่ดีงามซึ่งถือว่าเป็นทุนทางสังคม และในขณะเดียวกันการที่สังคมไทยยังดำรงอยู่ได้เนื่องจากมีทุนทางสังคมหลงเหลืออยู่ เช่น ความเมตตากรุณา ความเอื้ออาทร สายใยผูกพันภายในครอบครัว/ชุมชน ฯลฯ ทำให้แนวคิดนี้ได้รับความสนใจและเป็นที่ยอมรับว่ามีความจำเป็นต่อการพัฒนาประเทศเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมยังเข้ามามีบทบาทในระดับนโยบายระดับชาติ กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund: SIF) ถือว่าเป็นองค์กรที่มีจุดประกาย

เรื่องทุนทางสังคมในวงการพัฒนาของประเทศไทย ซึ่งได้ปิดตัวลงในภายหลัง โดยบุคคลที่มีบทบาทสำคัญต่อการให้คำนิยามและแนวคิด คือ อเนก นาคะบุตร ซึ่งเป็นผู้อำนวยการในขณะนั้นกล่าวถึง ทุนทางสังคม ในลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชน เป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นความมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่างๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายโรงสีชุมชน ทุนทางสังคมนี้คือ พลังที่จะขับเคลื่อนชุมชนต่างๆให้มีความสามารถในการเพิ่มมูลค่าและทุนทางสังคมให้กับชุมชนตนเองมากขึ้น มีความเท่าทันต่อปัญหาและมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาได้มากขึ้นและท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะยาว ทั้งนี้ ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทยมีอยู่ 5 รูปแบบที่เป็นมรดกตกทอดในสังคมไทย และเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนการปฏิรูปสังคมไทยและสร้างระบบโครงข่ายความคุ้มครองทางสังคม (Social Safety Network) ให้กับชุมชนรากฐานในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ คือ

- 1) จิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนึกท้องถิ่น
- 2) ทุนทางภูมิปัญญา
- 3) ทรัพยากรมนุษย์
- 4) ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ
- 5) การจัดการกองทุนสาธารณะชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549) เห็นว่าหากมีการพัฒนาทุนทางสังคมและนำมาใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด ก็จะมีส่วนช่วยทำให้การพัฒนาประเทศไทยมีความยั่งยืนและประชาชนส่วนใหญ่มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ภายใต้สถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้น จึงได้กำหนดความหมายและขอบเขต/องค์ประกอบของ “ทุนทางสังคม” ในบริบทของสังคมไทยไว้ดังนี้คือ ทุนทางสังคมในความหมายแคบ (Narrow Concept) เป็นการรวมกลุ่มในแนวนราบ (Horizontal Association) ระหว่างประชาชนโดยอาศัยเครือข่ายทางสังคม (Social Networks) และบรรทัดฐานร่วมกัน (Associated Norms) เพื่อที่จะบรรลุผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่ม ซึ่งมีคุณลักษณะในเชิงองค์กรทางสังคมและ/หรือเศรษฐกิจ ทุนทางสังคมในความหมายกว้าง (Broader Concept) เป็นการรวมเอากลุ่มในแนวตั้งเขามารวมกับกลุ่มในแนวนราบ ซึ่งการรวมกลุ่มในแนวตั้งจะมีลักษณะของความสัมพันธ์ ในเชิงลำดับชั้นและความไม่เท่าเทียมกันในการกระจายอำนาจระหว่างสมาชิกของกลุ่ม จึงเป็นการรวมเอาความสัมพันธ์ทั้งในภาคเอกชนและภาครัฐเข้าด้วยกัน ภายใต้วัตถุประสงค์ที่มีอย่างหลากหลายเมื่อพิจารณาโดยรวม ทุนทางสังคม หมายถึง “ผลรวมของสิ่งดีงามต่างๆที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและการต่อยอดรวมถึงการการรวมตัวของคนที่มีคุณภาพเพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของความไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยแห่งความผูกพัน และวัฒนธรรมที่ดีงาม” ซึ่งหากนำมาพัฒนาและใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมแล้วจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติและสังคมให้สมดุลและยั่งยืน โดยมี ขอบเขต/องค์ประกอบของทุนทางสังคมควรประกอบด้วย

1) ทุนมนุษย์ ที่มีคุณภาพ มีความรู้ สติปัญญาและทักษะ มีคุณธรรม วัฒนธรรม มีวินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างทำประโยชน์ให้ส่วนรวม

2) ทุนที่เป็นสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน สมาคมวิชาชีพ

3) ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม ครอบคลุมถึงระบบคุณค่า เช่น คุณธรรม วินัย จิตสำนึกสาธารณะ วัฒนธรรมไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี

แนวคิดการพัฒนาทุนทางสังคมในที่นี้ไม่รวมถึงทุนทางเศรษฐกิจ เช่น ทุนทางการเงิน ทุนทางกายภาพที่เป็นโครงสร้างพื้นฐาน และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากทุนเหล่านี้มีการเสื่อมค่า และต้องลงทุนอย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ให้ความหมายทุนทางสังคมว่า เป็นลักษณะทางสังคมที่ปัจเจกบุคคลและองค์กรทางสังคมมีเครือข่าย (Network) มีความไว้วางใจ (Trust) และการมีบรรทัดฐานในการปฏิบัติ (Norms) เพื่อส่งเสริมให้เกิดการ เกื้อหนุนและความร่วมมือร่วมใจในการดำเนินงาน ซึ่งก่อให้เกิดความสามารถในการปรับปรุงสภาวะ ของสังคม องค์กรและตนเองให้บรรลุเป้าประสงค์ที่กำหนดร่วมกัน โดยมีกรอบแนวคิดและมิติทุนทางสังคมไว้ 5 มิติ ได้แก่

- 1) มิติกลุ่มและเครือข่าย
- 2) มิติความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
- 3) มิติกิจกรรมและความร่วมมือ
- 4) มิติความสมานฉันท์ทางสังคม
- 5) มิติอำนาจหน้าที่และกิจกรรมทางการเมือง

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายของทุนทางสังคมดังนี้

สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต (2546) ได้ให้คำจำกัดของ “ทุนทางสังคม” ว่าหมายถึง ผลรวมของสิ่งดีงามต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและการต่อยอด รวมถึงการรวมตัวของคนที่มีความดี เพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวมบนพื้นฐานของความไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม

ประเวศ วะสี (2542) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมว่า คือ การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เพื่อนำไปสู่พลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ได้ทุกอย่าง

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2542) อธิบายว่า ทุนทางสังคมถือว่าเป็นนามธรรม หมายถึง ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคี การรวมพลัง การมีองค์กร มีหน่วยที่จะจัดการ จัดระบบต่างๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจิตรวมใจ มีศีลธรรม มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน สื่อต่างๆ เหล่านี้ เรียกว่า ทุนทางสังคม ซึ่งจะเป็พื้นฐานของท้องถิ่นและชุมชนให้เกิดการพัฒนาที่เข้มแข็งอย่างจริงจัง และยั่งยืน

วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์ (2548) กล่าวว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ ในแต่ละสังคม เป็นเรื่องของระบบคิดของคนในสังคม ที่จะส่งผลถึงวิถีปฏิบัติในหมู่ประชาชนที่จะสร้าง ประโยชน์ร่วมกันในด้านต่างๆ ทุนทางสังคมจึงมีประสิทธิภาพในการดำเนินงานด้านเศรษฐกิจ เช่น การลด ต้นทุน หรือสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้ นอกจากนี้วรวิทย์ ยังมองทุนทางสังคมในมิติของระบบ และกระบวนการทางสังคม โดยมองทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องของระบบคิดและอยู่ในรูปของค่านิยม วัฒนธรรม ของประชาชน ความไว้วางใจ ความสำนึกร่วมกันในความเป็นเจ้าของ และความเป็นชุมชนเดียวกัน มีความเคารพต่อกัน มีความไว้วางใจกัน มีจารีต และมีค่านิยมต่างตอบแทนซึ่งกันและกันจะมีผลต่อ ความสัมพันธ์ ของคนซึ่งจะส่งผลต่อการจัดระเบียบเศรษฐกิจ สังคม ความเป็นชุมชน และเกิดผลดีต่อการ ดำเนินกิจกรรม

ทุนทางสังคมในความหมายของวรวิทย์ จึงหมายถึง ทุนประเภทหนึ่งที่มาจาก ความร่วมมือร่วมใจของคน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคน หรือสถาบันขึ้น โดยความสัมพันธ์ดังกล่าว ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทุนทางสังคม

จึงเป็นเสมือนสมบัติสาธารณะที่สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา และที่สำคัญทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ยิ่งใช้จะมีเพิ่มมากขึ้น

เสรี พงศ์พิศ (2551) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมไว้ 2 ส่วน คือ

1) คุณค่าและระบบคุณค่าทางสังคม หมายถึง กฎเกณฑ์ทางสังคม จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติในชุมชน ระบบการจัดการชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ ความเป็นพี่น้อง ความไว้วางใจกัน ความรัก ความซื่อสัตย์ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน คุณค่าที่ร้อยรัดผู้คนเข้าด้วยกัน ให้อยู่เป็นครอบครัว ชุมชนที่พึ่งพาซึ่งกัน พึ่งพาอาศัยกันเป็นพรหมวิหารสี่ (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ที่ทำให้มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน อยู่เป็นพี่เป็นน้องเป็นกลุ่มเป็นก้อน ไม่อยู่แบบตัวใครตัวมัน

2) สถาบันทางสังคม หมายถึง สถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน สถาบันหมู่บ้าน สถาบันศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งในปัจจุบันสถาบันทางสังคมมีมากมาย ซึ่งรวมถึงชมรม สมาคม ขบวนการ เครือข่าย ที่รวมเอาผู้คนเข้ามาร่วมกันด้วยวัตถุประสงค์บางประการและดำเนินกิจกรรมบางอย่าง ร่วมกัน (สะท้อนทุนทางสังคมอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะสมาคมชาวจีน)

อย่างไรก็ตาม มินากิวิชาการจำนวนหนึ่งได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า ทุนทางสังคมมิใช่จะทำให้แต่ผลดีเท่านั้น หากแต่ยังสามารถให้ผลในทางลบแก่ผู้ที่ถือครองทางสังคมโดยรวมที่เกี่ยวข้อง (Negative Social Capital) ซึ่งผลทางด้านลบของทุนทางสังคมอาจแบ่งได้ 3 รูปแบบด้วยกันคือ

ก่อให้เกิดปัญหาการกีดกันคนนอก (Exclusion problem) กล่าวคือ ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นของคนกลุ่มหนึ่งอาจก่อให้เกิดการกีดกันผู้อื่นในการเข้ามาจัดสรรทรัพยากรได้ เช่น ก่อให้เกิดปัญหาการผูกขาดการจัดสรรทรัพยากรบางอย่างที่เฉพาะเจาะจงให้แก่คนที่อยู่ในกลุ่มความสัมพันธ์เท่านั้น เช่น การที่กลุ่มเชื้อชาติคิวบาได้ครอบงำในหลายภาคธุรกิจของรัฐไมอามี อันเป็นผลทำให้ธุรกิจดังกล่าวขาดการแข่งขัน ขาดการพัฒนาเทคนิค ความรู้ ตลอดจนเกิดต้นทุนทางสังคมและความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจจากการผูกขาด

ก่อให้เกิดปัญหาการจำกัดเสรีภาพ หรือจ่ายราคาของการมีพันธะ กับทุนทางสังคมมากเกินไป (Heavy Obligation) กล่าวคือ เครือข่ายหรือความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและแน่นแฟ้นมากเกินไป อาจยอมรับเฉพาะแต่คนที่เชื่อฟังกฎเกณฑ์ที่เข้มงวดและไม่ยืดหยุ่นเท่านั้น การพยายามทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกฎเกณฑ์ที่บางครั้งเป็นผลดีต่อสังคมโดยรวม จะถูกพิพากษาขับออกจากชุมชนความสัมพันธ์ทันที เช่น ชุมชนชาวจีนในซานฟรานซิสโก แม้จะช่วยเหลือสมาชิกของชุมชนให้ก่อตั้งธุรกิจได้ง่าย แต่อีกด้านหนึ่งก็จะถูกควบคุมอย่างใกล้ชิดจากกลุ่มครอบครัวและบริษัทที่มีอยู่ ผู้ที่ต้องการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ จะถูกขับออกจากชุมชนทันที

ก่อให้เกิดปัญหาการเข้าสู่วังวนความเลวร้าย (Downward leveling Pressure) กล่าวคือ การเข้าไปอยู่ในกลุ่มความสัมพันธ์บางรูปแบบ เช่น แก๊งวัยรุ่น แก๊งมาเฟีย แม้จะให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจหลายอย่างกับคนในแก๊ง แต่การอยู่ในกลุ่มดังกล่าวมีทั้งแรงกดดันและวัฒนธรรมหลายๆอย่างที่กดดันให้ลงสู่ห้วงแห่งความเลวร้าย ยกตัวอย่างเช่น วัฒนธรรมการใช้ความรุนแรง การเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด การเรียกค่าคุ้มครอง คอรัปชั่น เป็นต้น ซึ่งไม่เป็นผลดีแต่ประการใดต่อสังคมโดยรวม

องค์ประกอบของทุนทางสังคม

1) ทุนมนุษย์ ที่มีคุณภาพ มีความรู้ สติปัญญาและทักษะ คุณธรรม จริยธรรม วินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน และทำประโยชน์ต่อส่วนรวม

2) ทุนที่เป็นสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน สมาคมวิชาชีพ

3) ทูทางปัญญาและวัฒนธรรม ครอบคลุมถึงระบบคุณค่า เช่น คุณธรรม วินัย จิตสำนึกสาธารณะ วัฒนธรรมไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า “ทูทางสังคม” คือ คุณลักษณะที่สังคมให้คุณค่าว่าควรนำมาปฏิบัติ ยกย่อง เป็นผลรวมของระบบคุณค่า สิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม ซึ่งมีลักษณะของการเชื่อมโยงสัมพันธ์กันในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับชุมชน ระดับสังคม มาจนถึงระดับชาติที่มีสถาบันต่างๆ ในสังคมเป็นตัวยึดโยงความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเอื้ออาทร ความไว้วางใจ ซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ก่อให้เกิดรวมตัวและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม มีการส่งเสริม เกื้อหนุน การร่วมมือในการดำเนินงานซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือกัน อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ด้วยองค์ความรู้ ภูมิปัญญาที่มีอยู่จนนำไปสู่การปรับปรุงประสิทธิภาพของสังคม ในการบริหารจัดการสังคมเพื่อให้สังคมมีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง

● แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการสังคม

การจัดสวัสดิการสังคม คือการกำหนดเกณฑ์คุณภาพชีวิตที่ดี หรือการอยู่ดี กินดี (Quality of Life or Well – being) ควบคู่กับการใช้นโยบายทางสังคม เพื่อสร้างระบบบริการสังคมอย่างครอบคลุม นำไปสู่การสร้าง ความมั่นคงของมนุษย์และความมั่นคงทางสังคมโดยรวม (มาริสสา ภูเพ็ชร อ่างใน ระพีพรรณ คำหอม, 2549) ซึ่งสามารถนำเสนอได้ 5 ประเด็น ดังต่อไปนี้

พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม พ.ศ.2546 ได้ให้นิยาม “สวัสดิการสังคม” (Social Welfare) ว่าหมายถึง ระบบการจัดบริการทางสังคมซึ่งเกี่ยวกับการป้องกัน การแก้ไข ปัญหา การพัฒนาและการส่งเสริมความมั่นคงทางสังคม เพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของประชาชน ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและพึ่งตนเองได้อย่างทั่วถึง เหมาะสม เป็นธรรม อีกทั้งให้เป็นไปตามมาตรฐาน ทั้งทางด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การทำงาน และการมีรายได้ นั้นหนากการ กระบวนการ ยุติธรรมและบริการทางสังคมทั่วไป โดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิที่ประชาชนจะต้องได้รับ และการมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการสังคมทุกระดับ (<http://www.thailandlawyercenter.com>) เป้าหมาย คือ การยกระดับคุณภาพชีวิต หรือการอยู่ดี กินดี (Quality of Life or Well – being) ควบคู่กับการใช้นโยบายทางสังคม เพื่อสร้างระบบบริการสังคมอย่างครอบคลุม อันนำไปสู่การสร้าง ความมั่นคงของมนุษย์และความมั่นคงทางสังคมโดยรวม (ระพีพรรณ คำหอม, 2549) โดยการจัดสวัสดิการสังคม ต้องให้เกิดการครอบคลุมกับประชาชนทุกคนในประเทศ ทั้งกับระดับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลซึ่งอยู่ในสภาวะ ยากลำบากหรือที่จำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือ เช่น เด็ก เยาวชน คนชรา ผู้ยากไร้ ผู้พิการ หรือทุพพลภาพ ผู้ด้อยโอกาส ผู้ถูกละเมิดทางเพศ หรือกลุ่มบุคคลอื่นตามที่คณะกรรมการกำหนด (พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม, 2546)

การให้ความหมายของงานสวัสดิการสังคมในทฤษฎีจึงเกี่ยวข้องกับกลไกของนโยบายรัฐ กลไก การบริหารจัดการ กลไกการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล โดยทั่วไปงานสวัสดิการสังคมทั่วโลก จึงเลือกทำเฉพาะด้านหลักที่น่าจะส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนในสังคม เช่น ด้านการศึกษา ด้านสาธารณสุข ด้านที่อยู่อาศัย การจัดสวัสดิการสังคมจึงจำเป็นต้องพัฒนาระบบทุกด้านให้ก้าวทันกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะการสร้างนโยบายสาธารณะให้เรื่องสวัสดิการเป็นแบบ สากลมากขึ้น และกระจายความรับผิดชอบทางสังคมสู่ภาคส่วนต่างๆ

สรุปความหมายของ “สวัสดิการสังคม” หมายถึง ระบบการจัดสรรและจัดการบริการสังคม ในลักษณะของโครงการ หรือบริการต่างๆ ให้กับคนทุกคนในสังคม ภายใต้หลักการสิทธิ ความเท่าเทียมกัน

ความเสมอภาค และความเป็นธรรมทางสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในสังคม การพัฒนาสังคมโดยรวม รวมทั้งการสร้างระบบความมั่นคงของมนุษย์และสังคมในระยะยาว

สวัสดิการสังคม ตามที่กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้กำหนดไว้แล้ว แบ่งตามองค์ประกอบของงานสวัสดิการสังคมในลักษณะกว้าง เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน องค์กรภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาร่วมรับผิดชอบในระบบ สวัสดิการสังคมมากขึ้น ซึ่งกำหนดขอบเขตการจัดสวัสดิการไว้ทั้งสิ้น 7 มิติ ดังนี้

1) *สวัสดิการด้านการศึกษา* หมายความว่า สิ่งที่ประชาชนพึงได้รับในการส่งเสริมพัฒนาตนเอง ให้มีความรู้ ทักษะ ตลอดจนปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงาม คุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อนำไปสู่การดำเนิน ชีวิตอย่างมีคุณภาพ ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการ ดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส ก็พึงจะต้องได้รับบริการการศึกษาพิเศษและ จัดรูปแบบการศึกษาที่เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการของประชาชนที่มีข้อจำกัดเหล่านั้น ทั้งนี้ประชาชนทุก คนต้องได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน อย่างเป็นธรรมและเท่าเทียมกัน

2) *สวัสดิการด้านสุขภาพอนามัย* หมายความว่า สิ่งที่ประชาชนพึงได้รับ การป้องกันโรค การรักษาพยาบาล การส่งเสริมพัฒนา สุขภาพร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคมอย่างทั่วถึง ถึงแม้ว่าประชาชน จะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่น ห่างไกล หรือด้อยโอกาส ก็พึงจะต้องได้รับบริการสวัสดิการ สังคม ด้านสุขภาพอนามัย ที่ได้มาตรฐานอย่าง ทั่วถึง เสมอภาค เป็นธรรมสอดคล้องกับ ความต้องการ และสถานการณ์ปัญหาของ บุคคลกลุ่มบุคคล และ ประชาชน

3) *สวัสดิการด้านที่อยู่อาศัย* หมายความว่า การที่ประชาชนมีที่อยู่อาศัยตามควรตามอัตภาพ เพื่อช่วยเสริมสร้างคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ในทำนองเดียวกัน ประชาชนทุกคนควรจะได้มีที่อยู่อาศัยตามแต่กำลัง ความสามารถของบุคคลที่จะได้มา ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์ และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจ ทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส อย่างน้อยที่สุด ที่อยู่อาศัยต้องให้ความปลอดภัย ความมั่นคง อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ไม่มีสภาพเสื่อมโทรมแออัด มีมลพิษ เสี่ยงต่อภัยพิบัติ เสี่ยงต่อความเสื่อมเสียทั้งทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม

4) *การมีรายได้และการมีงานทำ* หมายความว่า การที่ประชาชนมีงานที่ก่อให้เกิดรายได้ อย่างน้อยต้องเพียงพอแก่การดำรงชีพ โดยงานที่ทำจะต้องมีสวัสดิการอย่างน้อยตามที่กฎหมายกำหนดไว้ และงานที่ทำต้องไม่เสี่ยงต่อการเจ็บป่วย อุบัติเหตุ อุบัติภัยต่าง ๆ อีกทั้งต้องไม่ใช่งานที่สร้างความเสื่อมเสีย แก่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไม่ผิดศีลธรรมหรือผิดกฎหมาย ประชาชนมีความภาคภูมิใจในงานที่ทำ และมีโอกาสก้าวหน้าในการทำงานนั้นๆ ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคม เป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจ ทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส ก็พึงจะต้องได้รับ รายได้และสวัสดิการจากการทำงานอย่างเสมอภาคเท่าเทียมและยุติธรรม ทั้งนี้ประชาชนสามารถรวมกลุ่ม รวมตัวกันปกป้องผลประโยชน์ของตนในรูปของสหภาพแรงงาน เมื่อมีการเลือกปฏิบัติหรือไม่ได้รับ ความยุติธรรมในเรื่องรายได้

5) *สวัสดิการด้านนันทนาการ* หมายความว่า การที่ประชาชนมีกิจกรรมนันทนาการเพื่อความบันเทิงและการพักผ่อนหย่อนใจอย่างมีคุณภาพ โดยกิจกรรมนันทนาการนั้นๆ ไม่เป็นการทำให้เสื่อมเสีย ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ไม่ผิดศีลธรรม และไม่ผิดกฎหมายไม่เป็นการเอารัดเอาเปรียบ ละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชนในกลุ่มอื่นๆ ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคมเป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส

6) *สวัสดิการด้านกระบวนการยุติธรรม* หมายถึง การที่ประชาชนได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม สามารถเข้าถึงบริการที่รัฐจัดให้ และได้รับความช่วยเหลือทางด้านกฎหมาย ถึงแม้ว่าประชาชนจะมีข้อบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคมเป็นผู้ยากจน ชนกลุ่มน้อย คนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา ต่างความเชื่อ ต่างความสนใจทางการเมือง ต่างแบบแผนการดำเนินชีวิต ผู้อยู่ในภูมิภาคท้องถิ่นห่างไกล หรือด้อยโอกาส

7) *สวัสดิการด้านการบริการสังคมทั่วไป* หมายถึง การให้บริการแก่ประชาชนโดยเฉพาะผู้ยากจน ผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเป้าหมายพิเศษ เพื่อช่วยสร้างเสริม การมีคุณภาพชีวิตที่ดี ช่วยพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุขตามควรแก่อัตภาพ

รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม

ในปัจจุบันการจัดสวัสดิการสังคม บรรณาให้ภาคธุรกิจเอกชนและภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการสังคมมากขึ้น และได้มีการขยายตัวไปเข้าไปในหลายชุมชนทั่วประเทศ โดยระบบการจัดสวัสดิการของภาคชุมชน มีการจัดการ 3 รูปแบบ (อภิญา เวชยัน และ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2547) คือ

1) *การจัดสวัสดิการฐานทรัพยากร* เป็นต้นทุนของชุมชน เป็นรูปแบบสวัสดิการความมั่นคงทางสังคมที่ชุมชนจัดให้แก่คนทั่วไป รวมไปถึงคนจนในชุมชนด้วย เป็นการจัดสวัสดิการเพื่อทุกคน เน้นสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร สำหรับบางคน บางพื้นที่ก็อาจใช้เป็นแหล่งหารายได้และวัตถุดิบพร้อมกัน การจัดสวัสดิการที่สำคัญสำหรับฐานนี้ คือ การใช้ประโยชน์จากป่าสาธารณะแหล่งน้ำ ทรัพยากรทางทะเล รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนบุคคล ระบบ สวัสดิการ ดังกล่าวได้แก่

- การใช้ประโยชน์จากป่าสาธารณะ มีทั้งการอาศัยป่าเพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร และเป็นแหล่งสร้างรายได้

- การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรส่วนบุคคล ถือเป็นปัจจัยหนึ่งของการสร้างสวัสดิการความมั่นคงด้านอาหาร การใช้ทรัพยากรแบบนี้ตั้งอยู่บนแนวคิดของสังคมรวมหมู่ เป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนในชุมชน

- การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ มีความสำคัญในด้านการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารและการหารายได้ของชาวบ้านไม่น้อยไปกว่าการใช้ประโยชน์จากป่าสาธารณะ เพราะแหล่งน้ำมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ก็นำน้ำมาใช้ดื่ม การทำนา เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ทั้งไว้กินและเพื่อขาย

- การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางทะเล เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับชุมชนประมง ในการสร้างสวัสดิการความมั่นคงด้านอาหารและรายได้ที่สำคัญที่สุด ความสมบูรณ์ของทรัพยากรทางทะเลจึงเป็นสิ่งสำคัญที่เกี่ยวพันกับความอยู่รอดของชุมชนประมงมากที่สุด

2) *การจัดสวัสดิการฐานวัฒนธรรม* ผ่านความเชื่อศาสนา และโครงสร้างทางสังคม คือ สวัสดิการครอบครัวและกลุ่มเครือญาติ ประกอบด้วย

- การเกื้อกูลของครอบครัวและกลุ่มเครือญาติ
- การเกื้อกูลของระบบอุปถัมภ์
- การจัดการของศาสนสถาน
- การจัดสรรที่ดินทำกินแก่ผู้ยากไร้โดยชุมชน

3) การจัดสวัสดิการฐานงานพัฒนา ส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้จากภายนอกที่ชุมชนต้องนำมาปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาของตนเอง พบว่า ชุมชนมีทั้งกิจกรรมที่ทำกันเองหรือเริ่มกันเองในชุมชน และกิจกรรมที่รับเอารูปแบบมาจากภายนอก โดยบางกิจกรรมก็ได้รับการสนับสนุนการจัดตั้งเบื้องต้นจากองค์กรภายนอก ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ซึ่งโดยรวมแล้วสวัสดิการฐานงานพัฒนาของชุมชนต้องนับว่ามีความหลากหลายมาก เช่น การจัดกลุ่มฅาปนกิจ การจัดกลุ่มออมทรัพย์/ธนาคารท้องถิ่น การจัดกลุ่มกองทุนพัฒนาอาชีพ การพัฒนากลุ่มธุรกิจชุมชน ฯลฯ

หลักการสำคัญในการจัดสวัสดิการชุมชน

พรพนทิพย์ เพชรมาท (2548) กล่าวถึง หลักการสำคัญในการจัดสวัสดิการชุมชน ดังต่อไปนี้

1) ทำจากสิ่งที่เป็นจริง ไม่ใช่ลอกเขามาทั้งหมด สวัสดิการชุมชนต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตของแต่ละพื้นที่ ตั้งใจทำโดยลอกเลียนแบบกันไม่ได้ ต้องดูว่าคนในชุมชนคิดอย่างไร เริ่มจากจุดนั้นควรรู้ก่อนว่าตอนนี้บ้านเราเป็นอย่างไร มีรากเหง้ามีกลไกอย่างไร แล้วจึงกำหนดอนาคตต่อไปว่าบ้านเราจะเป็นอย่างไร ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นของเราเอง

2) เริ่มจากเล็กไปใหญ่ ทำแบบค่อยเป็นค่อยไป เหมือนต้นไม้ที่แตกทีละ 2 ใบ ต่อไปก็เติบโตเป็นพุ่มใหญ่ หากคิดจะจัดสวัสดิการแบบรวดเร็วเกินไปโดยที่คนไม่พร้อม ไม่มีส่วนร่วม ไม่รู้สึกเป็นเจ้าของ ก็เหมือนการใส่ปุ๋ยมากเกินไป ต้นไม้อาจจะตายได้ เพราะเกินกำลัง ไม่เกิดสวัสดิการที่เป็นของคนในชุมชน

3) เงินเป็นเพียงเครื่องมือไม่ใช่เป้าหมาย ใช้เงินสร้างเงื่อนไข ทำให้คนอยากทำงาน อยากทำดี สิ่งสำคัญคือ การให้ความคิด ทำให้คนคิดพึ่งตนเอง ทำความดี ทำงานสร้างเม็ดเงิน หากมีเงินสนับสนุนควรให้ตามความจำเป็นและพอดี ไม่ใช่เงินเป็นเป้าหมายหรือหาเงินมาแจกจ่าย

4) ระบบสวัสดิการที่ดีต้องช่วยเหลือแบบไม่ก่อให้เกิดการแบ่งแยกในชุมชน ควรให้ทุกคนได้แต่จะมุ่งเน้นคนยากจนและด้อยโอกาส ทุกคนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมโดยตกลงกติกาและใช้ร่วมกัน

5) เป็นองค์การรวมที่ทุกอย่างเชื่อมโยงเข้าหากัน กิจกรรมทุกอย่างสามารถก่อให้เกิดสวัสดิการได้ทุกเรื่อง ตั้งแต่เกิดจนตายกับคนทุกเพศทุกวัย การสร้างสวัสดิการจะเริ่มจากเรื่องใดก็ได้ เช่น

- จากการออมทรัพย์ ⇨ ธุรกิจชุมชน ⇨ สวัสดิการ
- จากการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ⇨ ออมทรัพย์ ⇨ ธุรกิจชุมชน ⇨ สวัสดิการ
- จากวัฒนธรรมภูมิปัญญา ⇨ การดูแลทรัพยากร ⇨ สวัสดิการ
- การเชื่อมโยงกับคนทำกิจกรรมร่วมกัน ดูแลซึ่งกันและกัน เช่น ผู้สูงอายุได้ทำบุญ พบปะกันทุกวันพระ เด็กได้เรียนรู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาผู้สูงอายุ และช่วยดูแลผู้สูงอายุ
- เชื่อมโยงคนกับธรรมชาติ คนสามารถเรียนรู้อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้ เช่น การดูแลรักษาป่า ทำให้มีแหล่งอาหาร แหล่งน้ำ ฯลฯ

6) ต้องเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ คนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดสวัสดิการเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับเสมอ (ไม่ใช่ฝ่ายหนึ่งหาให้ อีกฝ่ายหนึ่งรอรับ) จึงเป็นความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันและมีศักดิ์ศรี

7) ต้องทำด้วยความรักและความอดทน โดยจะต้องมีความศรัทธาเชื่อมั่นว่าชาวบ้านสามารถสร้างสวัสดิการของตนเองได้ รักที่จะทำงานเพื่อชุมชน เพื่อส่วนรวม อดทนต่อความคิดความเห็นที่ไม่ตรงกัน

ยอมรับความคิดเห็น ดำเนินโดยถือว่าเป็นครู เป็นบทเรียนที่จะก่อให้เกิดการปรับปรุงพัฒนา ทำให้ฉลาดขึ้น ทำงานได้ดีขึ้น

แนวการจัดสวัสดิการสังคม

พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม (2546) แนวทางการจัดสวัสดิการ หมายถึง การจัดสวัสดิการสังคมขององค์การสวัสดิการสังคมให้แก่ผู้รับบริการสวัสดิการสังคม ให้เป็นไปตามมาตรฐานของคณะกรรมการ และคำนึงถึงเรื่อง ดังต่อไปนี้

1) สาขาต่างๆ ที่จะดำเนินการตามความจำเป็นและเหมาะสม เช่น การบริการทางสังคม การศึกษา สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การฝึกอาชีพ การประกอบอาชีพ นันทนาการและกระบวนการยุติธรรม

2) ลักษณะหรือรูปแบบและวิธีการในการดำเนินการ เช่น การส่งเสริมการพัฒนา การสงเคราะห์ การคุ้มครอง การป้องกัน การแก้ไข และการบำบัดฟื้นฟู เป็นต้น ในการจัดสวัสดิการสังคมตามวรรคหนึ่งให้มีการส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา และองค์กรอื่นได้มีส่วนร่วมด้วย

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2548) กล่าวถึง รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม หมายถึง การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสม เป็นธรรม ทัวถึงเท่าเทียม มีมาตรฐาน เป็นรูปแบบที่มีความหลากหลาย เป็นสวัสดิการแบบทางเลือกให้กับกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ในสังคม

1) รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมตามพื้นที่ (Area – based)

การจัดสวัสดิการสังคมในรูปแบบของพื้นที่เป็นฐาน โดยทั่วไปเป็นการจัดสวัสดิการตามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ พื้นที่การปกครองประเทศ เช่น ภาค จังหวัด อำเภอ ท้องถิ่น ตำบล รูปแบบ การจัดสวัสดิการลักษณะนี้ หน่วยงานในพื้นที่จะต้องมาร่วมกันจัดบริการตามภารกิจ หน้าที่ขององค์กรสวัสดิการสังคม เพื่อให้เกิดความครอบคลุม ทัวถึง เป็นธรรม และมีมาตรฐานที่ดีด้านคุณภาพบริการ

รูปแบบสวัสดิการตามพื้นที่เป็นฐาน จึงมีข้อจำกัดต่อการเข้าถึงแหล่งบริการของกลุ่มเป้าหมาย เพราะต้องแสดงหลักฐานสิทธิตามภูมิลำเนาของการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยเป็นหลัก ปัจจุบันรูปแบบนี้ ควรพัฒนาโดยใช้มิติอื่น ๆ มาร่วม เช่น ใช้ทั้งพื้นที่เป็นฐานร่วมกับการใช้โครงสร้างการบริหารงานขององค์กรภาครัฐ และการใช้การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อให้เกิดรูปแบบ การจัดสวัสดิการทั้งแนวดิ่ง (การสั่งการจากบนลงล่าง) และแนวนราบร่วมกันที่สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่าง ๆ

2) รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมตามวิธีการ (Methods)

รูปแบบนี้ให้ความสำคัญกับวิธีการให้บริการทางสังคมสงเคราะห์ระดับจุลภาค เช่น เฉพาะรายกลุ่มชนและชุมชน ซึ่งถือเป็นรูปแบบการจัดบริการโดยตรงกับกลุ่มเป้าหมาย ขณะที่การให้บริการโดยทางอ้อมระดับมหภาค เช่น การบริหารงานองค์กรและการวิจัยก็เป็นการสนับสนุนให้เกิดรูปแบบการจัดสวัสดิการใหม่ ๆ ขึ้น แต่โดยทั่วไปรูปแบบการจัดสวัสดิการจะเน้นที่การให้บริการเฉพาะราย จึงส่งผลให้รูปแบบการจัดสวัสดิการในวิธีการอื่น ๆ ถูกให้ความสำคัญน้อยกว่ารูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม ในลักษณะนี้ จึงต้องใช้ทั้งระดับจุลภาคร่วมกับระดับมหภาค

ปัจจุบันรูปแบบการจัดสวัสดิการ จึงต้องพัฒนาหลาย ๆ วิธีการทางสังคมสงเคราะห์ เน้นการบูรณาการร่วมกัน โดยเฉพาะการกระทำทางสังคม เช่น การรณรงค์ การผลักดัน การต่อรอง กับกลไกต่างๆ ทางสังคม เพื่อให้เกิดรูปแบบสวัสดิการใหม่ ๆ ขึ้น

3) รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในลักษณะของการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement)

รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมในลักษณะนี้เป็นการสร้างกระแสใหม่ กระแสทางเลือกของสังคมต่อการจัดสวัสดิการที่เชื่อมโยงกับประเด็นปัญหาสำคัญของสังคมที่เชื่อว่า ต้องเสริมสร้างพลังอำนาจให้กลุ่มเป้าหมายต่างๆ ให้รู้จักการปกป้องคุ้มครองสิทธิของตนเอง การเมือง และสังคมวัฒนธรรม การเคลื่อนไหวทางสังคมก็เพื่อสร้างความตระหนักของคนในสังคม ความรับผิดชอบทางสังคมร่วมกัน ด้านสวัสดิการสังคม เช่น การใช้เครือข่าย การใช้องค์กรชุมชนเคลื่อนไหวต่อรองกับอำนาจรัฐ รูปแบบนี้เชื่อว่าจำเป็นต้องกำหนดแผนยุทธศาสตร์ เป้าหมาย กลไกการทำงาน เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนไปในทิศทางที่เหมาะสม

4) รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมโดยสถาบัน (Institutional – based)

รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมโดยสถาบันเป็นการจัดสวัสดิการที่รัฐเชื่อว่า รัฐควรแทรกแซงการจัดสวัสดิการให้กับประชาชน โดยใช้โครงสร้างอำนาจของรัฐทำหน้าที่จัดระบบสวัสดิการสังคมในลักษณะต่างๆ เช่น สวัสดิการภาคบังคับ เป็นการจัดผ่านกลไกนโยบายสังคมทางกฎหมาย เช่น บริการประกันสังคม บริการการศึกษาภาคบังคับ บริการประกันสุขภาพ บริการสถานสงเคราะห์ แต่เนื่องจากบริการดังกล่าวไม่สามารถตอบสนองกับความต้องการของคนทุกคนในสังคมได้ จึงทำให้เกิดรูปแบบการจัดบริการสวัสดิการที่ลดการพึ่งพาสถาบันของรัฐลง บริการในลักษณะนี้เกิดขึ้นจากภาคส่วนของชุมชน ประชาชนที่มีศักยภาพ ความเข้มแข็งเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการเฉพาะกลุ่ม เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ชุมชน บริการลักษณะนี้มีความเชื่อว่า รัฐควรลดบทบาทการแทรกแซงการจัดสวัสดิการลง แต่ปล่อยให้กลไกของชุมชน ประชาชนทำหน้าที่จัดสวัสดิการแทนรัฐ

จากการศึกษาพบว่า นักวิชาการไทยหลายท่านเชื่อว่า การจัดสวัสดิการสังคมของไทยควรใช้รูปแบบทั้งโดยสถาบันและรูปแบบลดการพึ่งพาสถาบันของรัฐลง มาเป็นรูปแบบสวัสดิการผสมที่ใช้ทั้ง 2 ลักษณะเข้าด้วยกัน จึงจะส่งผลให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนโดยรวม จึงทำให้ “รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม” หมายถึง การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ ในการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมเป็นธรรม ทัวถึง เท่าเทียม มีมาตรฐาน เป็นรูปแบบที่มีความหลากหลาย เป็นสวัสดิการแบบทางเลือกให้กับกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ในสังคม (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2548)

กลไกการจัดสวัสดิการสังคม หมายถึง กลไกที่ทำให้การจัดสวัสดิการสังคมเกิดขึ้นได้แก่ กลไกของนโยบาย กลไกการบริหารจัดการ และกลไกการดำเนินงาน ซึ่งการจัดสวัสดิการสังคมจะบรรลุวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับการใช้กลไกการทำงานทั้ง 3 ส่วนไปพร้อมๆ กัน

ทางเลือกของรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม หมายถึง การที่ภาคส่วนต่างๆ ของสังคมมีส่วนร่วมกำหนด ร่วมจัดรูปแบบสวัสดิการสังคมที่มีมากกว่า 1 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบรัฐสวัสดิการ รูปแบบสวัสดิการสังคมพหุลักษณะ รูปแบบสวัสดิการสังคมประชานิยม รูปแบบสวัสดิการสังคมท้องถิ่น และรูปแบบสวัสดิการสังคมเฉพาะกลุ่ม

รูปแบบสวัสดิการที่เกิดจากการจัดสวัสดิการมากกว่า 1 รูปแบบขึ้นไป ถือเป็นรูปแบบใหม่ที่เกิดจากการจัดระเบียบโลกใหม่ (New World Order Model) ของนักคิดสวัสดิการสังคมทั่วโลกที่เชื่อว่า หลังยุคโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลให้ระบบสวัสดิการสังคมในอดีตที่ผ่านมาต้องปรับตัวใหม่ เนื่องจากความหลากหลายของชนเผ่า เชื้อชาติ วัฒนธรรมมีมากขึ้น การจัดสวัสดิการในรูปแบบนี้จึงให้ความสำคัญกับมนุษยทุกคน (Welfare for Alls) ภายใต้หลักการสิทธิ ความเท่าเทียม ความเป็นธรรม การมีส่วนร่วม และความต้องการของประชาชน ในที่นี้หมายถึง 3 ส่วนหลัก ได้แก่

1) สวัสดิการกระแสหลัก หมายถึง สวัสดิการโดยรัฐ เป็นการจัดสวัสดิการภาคบังคับของรัฐที่จัดให้กับประชาชน โดยคำนึงถึง ความครอบคลุม ทัวถึง เป็นธรรม ครบถ้วน รูปแบบที่จัดให้

เช่น การจัดบริการในรูปแบบของสถาบัน การจัดบริการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การจัดสวัสดิการกระแสหลักนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการจัดโดยผ่านกลไกระบบการเงินการคลัง ระบบภาษีของรัฐ และโครงสร้างการบริหารงานขององค์กรเป็นหลัก เช่น รูปแบบสวัสดิการพื้นฐาน (ภาคบังคับ) รูปแบบสวัสดิการท้องถิ่น เป็นต้น

2) **สวัสดิการกระแสรอง** หมายถึง สวัสดิการทางเลือกที่เกิดขึ้นจากศักยภาพ ความเข้มแข็งของภาคชุมชน ภาคประชาชน และภาคพื้นถิ่น สวัสดิการในรูปแบบนี้จะเกิดขึ้นจากความสนใจ ความสมัครใจร่วมกันของกลุ่มเป้าหมายเป็นรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ การจัดระบบสวัสดิการจึงขึ้นอยู่กับข้อตกลงร่วมกัน ประกอบด้วย

○ **สวัสดิการพื้นถิ่น** หมายถึง การสร้างหลักประกันผ่านช่องทางของวัฒนธรรม ให้กับคนในชุมชน เป็นสวัสดิการที่เกิดขึ้นจากฐานคิดด้านประเพณี ด้านวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น ด้านภูมิปัญญาชาวบ้าน ด้านศาสนา ด้านจิตวิญญาณ ด้านอื่นๆ เช่น กองบุญข้าว กองทุนชาภาคในศาสนาอิสลาม

○ **สวัสดิการชุมชน** สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้ให้ความหมายสวัสดิการชุมชน หมายถึง การสร้างหลักประกันเพื่อความมั่นคงของคนในชุมชน หมายถึง ทุกอย่างที่จะทำให้คนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งในรูปแบบของสิ่งของ เงินทุน น้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่น กองทุนสัจจะออมทรัพย์ กองทุนออมวันละบาท กองทุนสวัสดิการผู้นำชุมชน กองทุนสวัสดิการผู้สูงอายุในชุมชน เป็นต้น

3) **สวัสดิการท้องถิ่น** หมายถึง สวัสดิการโดยรัฐที่เกิดจากการกระจายอำนาจจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น เป็นรูปแบบการจัดสวัสดิการร่วมระหว่างรัฐบาลกลางกับรัฐบาลท้องถิ่น โดยใช้แผน โครงการ กิจกรรมด้านสวัสดิการสังคมที่ตอบสนองกับความต้องการของแต่ละท้องถิ่น

กระบวนการจัดสวัสดิการ

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ อธิบายกระบวนการจัดสวัสดิการว่ามีขั้นตอนสำคัญ 4 ขั้นตอน คือ

1) วางแผนการจัดสวัสดิการ โดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของผู้รับบริการ ครอบครัวและชุมชน ร่วมกันพิจารณาการให้สวัสดิการให้แก่ผู้รับบริการ ครอบครัว หรือชุมชน โดยที่จะใช้สวัสดิการที่เป็นทางการ หรือสวัสดิการที่ไม่เป็นทางการ ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม ทุนทางสังคม และภาคีหุ้นส่วนเสริมในแต่พื้นที่

2) การดำเนินการจัดสวัสดิการ ภายใต้ผลการประเมินสถานะ ความต้องการ และความจำเป็นหรือปัญหาของผู้รับบริการและจัดกิจกรรมตามลำดับความสำคัญ

3) การวางแผนดำเนินการในระดับชุมชน ต้องกำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการ สถานที่ ระยะเวลาและงบประมาณ การติดตามประเมินผล โดยละเอียด และชัดเจน มีการตั้งคณะทำงานรับผิดชอบ และประชุมชี้แจงผู้เกี่ยวข้องให้มีความสนใจตรงกัน

4) การวางแผนให้ความช่วยเหลือ ทั้งแผนระยะสั้น แผนระยะยาว

การดำเนินการช่วยเหลือการจัดสวัสดิการ

1) ดำเนินการตามแผนที่วางไว้ในลักษณะหรือรูปแบบการส่งเสริมการพัฒนา การสงเคราะห์ การคุ้มครอง การป้องกัน การแก้ไข และการบำบัดฟื้นฟู โดยให้ผู้รับบริการ ครอบครัวชุมชน มีส่วนร่วม

2) ให้บริการสังคมที่เหมาะสมกับสภาพปัญหา ความต้องการ ความจำเป็นของผู้รับบริการ ครอบครัว ชุมชน

3) ระดมทรัพยากรในชุมชน และประสานงานหรือส่งเรื่องต่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
ในชุมชนและนอกชุมชนได้ร่วมให้ความช่วยเหลือหรือพัฒนา

4) การจัดสวัสดิการสังคม จะต้องนำไปสู่การส่งเสริมพัฒนาผู้รับบริการทั้งระดับบุคคล
กลุ่มชุมชน เพื่อให้ผู้รับบริการได้รับการพัฒนาและสามารถทำหน้าที่ทางสังคมได้อย่างเหมาะสม

5) การจัดสวัสดิการจะต้องกระตุ้นส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้รับบริการได้ใช้ศักยภาพ
ของตนเองได้อย่างเต็มกำลังความสามารถ

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการศึกษา

การศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคมในครั้งนี้เป็นโครงการที่ดำเนินการศึกษาโดยสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ(สสว.) ทั้ง 12 แห่ง ทั่วประเทศ ซึ่งได้มีการร่วมกันกำหนดกรอบการดำเนินงานในทุกขั้นตอน เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปในทิศทางเดียวกัน และสะดวกต่อการจัดทำสรุปรายงานในภาพรวมทั่วประเทศ ซึ่งรับผิดชอบโดย สสว.2 โดยได้กำหนดให้แต่ละ สสว.คัดเลือกภูมิปัญญาที่จะศึกษาในพื้นที่ที่รับผิดชอบสสว.ละ 2 ภูมิปัญญา เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดสวัสดิการสังคม และสร้างแนวทางการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่และบริบททางสังคมวัฒนธรรม โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคมมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมด้านการจัดสวัสดิการโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นในการศึกษา โดยมีแนวทางดังนี้

1) การคัดเลือกกรณีศึกษา

คัดเลือกชุมชนที่มีการจัดสวัสดิการสังคมโดยใช้ภูมิปัญญาเป็นฐาน โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกดังต่อไปนี้

1) คัดเลือกชุมชนที่มีการการจัดสวัสดิการสังคมโดยใช้ภูมิปัญญาเป็นฐาน หมายถึงชุมชนที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งในการจัดสวัสดิการสังคมในมิติใดมิติหนึ่งใน 7 มิติ ประกอบด้วย สวัสดิการด้านการศึกษา ด้านสุขภาพอนามัย ด้านที่อยู่อาศัย ด้านการมีรายได้และการมีงานทำ ด้านนันทนาการ ด้านกระบวนการยุติธรรมและด้านการบริการสังคมทั่วไปและชุมชน

โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาภูมิปัญญาดังต่อไปนี้

- เป็นองค์ความรู้ที่เป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน
- เป็นความรู้ที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์เพื่อแก้ไขปัญหาหรือสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชน
- เป็นองค์ความรู้ที่มีการบูรณาการแนวความคิดเพื่อเป็นการใช้ชีวิตเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมและสังคม
- เป็นองค์ความรู้ที่มีชีวิต มีการเจริญเติบโตเปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมตลอดเวลา
- เป็นสิ่งที่แสดงความเป็นอัตลักษณ์ (identity) ของชุมชน
- เป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง
- ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการองค์ความรู้
- ชุมชนได้รับประโยชน์ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจากองค์ความรู้โดยผู้พิจารณาประกอบด้วย
 - ผู้อำนวยการสำนักงานส่งเสริมส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 1-12 หรือผู้แทน
 - ผู้รับผิดชอบโครงการ

ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่าน ที่มีประสบการณ์และผลงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือการจัดสวัสดิการสังคม พิจารณาคัดเลือกชุมชนที่มีการจัดการสวัสดิการสังคมโดยใช้ภูมิปัญญาเป็นฐาน จำนวน 12 ชุมชน และชุมชนที่ต้องส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดสวัสดิการ จำนวน 12 ชุมชน รวมทั้งสิ้น 24 ชุมชน โดยผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วย

- ผ.ศ.ดร.โสวัตร ญ กลาง ที่ปรึกษาโครงการฯ
- นางมณีนรัตน์ สุวันทรัตน์ ผู้อำนวยการสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุน วิชาการหัวหน้าโครงการ
- ผู้อำนวยการสำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุหรือผู้แทน

2) การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) มีวิธีการดังนี้

คัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยผู้ศึกษา กำหนดกลุ่มเป้าหมายหลัก 3 กลุ่ม เพื่อสามารถตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษา ดังนี้

- เจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น และสมาชิกของกลุ่มที่นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ ประโยชน์
- ผู้นำของชุมชนทั้งผู้นำทางการและไม่เป็นทางการ ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน หรือตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และตัวแทนจาก หน่วยงานที่สนับสนุนหรือภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง
- ประชาชนในชุมชน

2) เครื่องมือการเก็บข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) แนวคำถาม การสนทนากลุ่ม (Focus Group) และแบบบันทึกการสังเกต

1) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นแนวคำถามเพื่อรวบรวมข้อมูล จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แก่ เจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น และสมาชิกของกลุ่มที่นำภูมิปัญญา ท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ โดยแบบสัมภาษณ์เชิงลึก ประกอบด้วย ประเด็นคำถามที่เกี่ยวข้องกับประวัติ และข้อมูลชุมชนวิถีชีวิตของชุมชน สภาพปัญหาของชุมชน ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการเรียน ของชุมชนและการได้รับประโยชน์ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

2) แบบบันทึกการสังเกต เป็นการกำหนดประเด็นเกี่ยวกับปรากฏการณ์และพฤติกรรม เพื่อตอบวัตถุประสงค์ โดยเป็นการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม มีประเด็นดังต่อไปนี้

- วิถีชีวิตของชุมชน : การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ วิถีชีวิตประจำวัน วัฒนธรรมประเพณี
- ความสัมพันธ์ทางสังคม : สภาพการพัฒนา สภาพทุนทางสังคมของชุมชน
- รูปแบบการจัดสวัสดิการสังคม และการพัฒนาสังคมในเชิงคุณภาพสังคม

3) แนวคำถามการสนทนากลุ่ม เป็นแนวคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่มของกลุ่มผู้นำ ของชุมชนทั้งผู้นำทางการและไม่เป็นทางการ ประกอบด้วยประเด็น วิถีชีวิตของชุมชน สภาพปัญหาของชุมชน การจัดการสวัสดิการสังคม วิวัฒนาการการพัฒนาสังคม ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น การได้รับประโยชน์ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

3) วิธีการรวบรวมข้อมูล

1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อศึกษาแนวคิด ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี การรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน วิถีชีวิต สภาพปัญหาต่างๆของชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน โดยเฉพาะลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการเรียนเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และการได้รับประโยชน์ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจากภูมิปัญญาท้องถิ่น จากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ได้แก่ เจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น และสมาชิกของกลุ่มที่นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์

2) การสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อศึกษาทัศนคติความคิดเห็นของชุมชน ผู้นำชุมชน จากการศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน สภาพปัญหาของชุมชน การจัดสวัสดิการสังคม วิวัฒนาการการพัฒนาสังคม ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น การได้รับประโยชน์ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

3) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participatory Observation) โดยการเข้าไปสังเกตวิถีชีวิตของชุมชน การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ วิถีชีวิตประจำวัน วัฒนธรรมประเพณี ความสัมพันธ์ทางสังคม สภาพการพัฒนา สภาพทุนทางสังคมของชุมชน และรูปแบบการจัดการสวัสดิการสังคม

4) ระยะเวลาที่ศึกษา

ระยะเวลา 12 เดือน ตั้งแต่เดือน ตุลาคม 2555 ถึงเดือน กันยายน 2556

โดยในส่วนของ สสว.4 มีการดำเนินการศึกษาดังนี้

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้กำหนดให้คัดเลือกภูมิปัญญาในการศึกษา 2 แห่ง จากพื้นที่รับผิดชอบของสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 4 จำนวน 8 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดกาญจนบุรี นครปฐม ประจวบคีรีขันธ์ เพชรบุรี ราชบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร และสุพรรณบุรี โดยพิจารณาจาก องค์ความรู้ที่สอดคล้องกับค่านิยมต่างๆที่มีผู้ให้ไว้เกี่ยวกับ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีความเกี่ยวข้องกับสวัสดิการของคนในพื้นที่

จากการพิจารณาข้อมูลเบื้องต้นโดยการศึกษาจากเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง จึงสนใจศึกษา รูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม จากภูมิปัญญาท้องถิ่น 2 แห่ง ดังนี้

- การทอผ้าชิ้นตีนจก ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี
- ภูมิปัญญาจากปายายเลน ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี

สาเหตุสำคัญในการเลือกภูมิปัญญาทั้งสองแห่งในการศึกษาค้นคว้านี้ เนื่องจากเป็นภูมิปัญญาที่แสดงความเป็นตัวตนอย่างชัดเจนของชุมชน ทั้งการบ่งบอกถึงเรื่องราวทางวัฒนธรรมของชาวไท-ยวนที่คูบัว ในการทอผ้าชิ้นตีนจก และการเป็นแหล่งหอยแครงตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศที่บางขุนไทร ซึ่งภูมิปัญญาทั้งสองแห่ง แสดงให้เห็นถึงการนำทุนทางสังคมมาเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในแง่ของความมั่นคงทางอาหารและการมีรายได้

วิธีการเก็บข้อมูล

ข้อมูลสำคัญในการศึกษาค้นคว้านี้แบ่งออกเป็น

- ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะของพื้นที่
- ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญา
- การใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาในการจัดสวัสดิการสังคม

มีวิธีการในการเก็บข้อมูล แบ่งตามแหล่งที่มาของข้อมูลดังนี้

ข้อมูลปฐมภูมิ

- สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อรับรู้และสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตและข้อมูลของชุมชน โดยเฉพาะลักษณะของภูมิปัญญา
- สนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อทราบถึงความคิดเห็นรวมถึงการได้ประโยชน์ของชุมชนจากภูมิปัญญา
- สังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participatory Observation) สังเกตวิถีชีวิตของชุมชน การมีส่วนร่วมของภูมิปัญญาในชีวิตประจำวัน

ข้อมูลทุติยภูมิ

รวบรวมจากเอกสาร งานวิจัย และข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของพื้นที่ และลักษณะรวมถึงรายละเอียดต่างๆของภูมิปัญญาทั้ง 2 แห่ง

บทที่ 4

จากการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องในการศึกษา รูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการจัดสวัสดิการสังคม ผู้ศึกษาขอเสนอรายละเอียดโดยแบ่งตามพื้นที่ 2 แห่ง ได้แก่

- การทอผ้าขึ้นตีนจก ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี
- ภูมิปัญญาจากป้าชายเลน ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี

โดยประกอบด้วยข้อมูลที่เกี่ยวข้องดังนี้

- ข้อมูลพื้นที่
- รูปแบบภูมิปัญญา
- ประโยชน์จากภูมิปัญญาในการจัดสวัสดิการสังคมของชุมชน
- การพัฒนาศักยภาพภูมิปัญญา (ความเข้มแข็งและการส่งเสริม)
- แนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการ

การทอผ้าขึ้นตีนจก

ข้อมูลทั่วไปของตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ประวัติศาสตร์

เมืองโบราณคูบัว สันนิษฐานว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งในวัฒนธรรมทวารวดีเจริญขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-17 มีสภาพเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยขนาดใหญ่อยู่ไม่ไกลจากทะเลมากนักพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลาดสูงชันไป จนต่อเนื่องกับเนินเขาทางด้านตะวันตก ส่วนริมของที่ราบลาดลงสู่ทะเลมีร่องรอยของทางน้ำเก่า ซึ่งเดิมคือเส้นทางของแม่น้ำแม่กลองสายเก่าที่ไหลลงสู่ทะเล เป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญ สามารถติดต่อกับชายฝั่งทะเล และเมืองโบราณที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำอื่นๆ ได้โดยสะดวก

มีการก่อสร้างคูน้ำคันดินขึ้นล้อมรอบตัวเมือง ลักษณะแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตัวในแนวเหนือ-ใต้ โดยคูน้ำคันดินทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ยาวประมาณ 800 เมตร ส่วนทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาวด้านละ 2,000 เมตร ลักษณะของคูน้ำคันดินจะประกอบไปด้วยคูน้ำอยู่ตรงกลางระหว่างคันดินสองชั้น ตัวคูน้ำมีขนาดกว้างประมาณ 50 เมตร และคันดินมีขนาดกว้าง 53 เมตร และความสูงประมาณ 3 เมตร พบโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีกระจายอยู่เป็นจำนวนมากทั้งในและนอกตัวเมืองโบราณสถาน ส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและมหายานโดยมีโบราณสถานขนาดใหญ่ตั้งอยู่เกือบใจกลางเมือง (โบราณสถานที่วัดโฆลงสุวรรณคีรี)

ในการขุดแต่งและขุดค้นทางโบราณคดีที่คูบัว ได้พบกระดูกสัตว์ปะปนอยู่กับเศษภาชนะดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้อื่น จากการวิเคราะห์พบว่า มีทั้งกระดูกของสัตว์บก เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข เก้ง กวาง เสือ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่น เต่า ตะพาบ จระเข้ สัตว์น้ำจืดและสัตว์น้ำเค็ม จะเห็นได้ว่าสัตว์เหล่านี้มีทั้งสัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ซึ่งนอกจากจะใช้เป็นอาหาร พาหนะและใช้ในการเกษตรกรรมแล้ว ยังเป็นหลักฐานสะท้อนให้เห็นสภาพแวดล้อมของเมืองโบราณคูบัวเมื่อครั้งทวารวดีว่า เคยมีสภาพเป็นป่าโปร่งผสมป่าเบญจพรรณ มีแหล่งน้ำประเภท ห้วย หนอง คลอง บึง กระจายอยู่ทั่วไปและอยู่ไม่ห่างไกลจากทะเล

การเสื่อมสลายของเมืองโบราณคูบัวนั้น อาจเนื่องมาจากสภาพภูมิประเทศที่เปลี่ยนแปลงทำให้เส้นทางการค้าระหว่างชุมชนใหญ่ต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปด้วย พื้นที่บริเวณนี้จึงลดความสำคัญในฐานะของความเป็นสถานที่ค้าขาย พร้อมทั้งช่วงเวลาต่อมา คือในพุทธศตวรรษที่ 18 ได้มีวัฒนธรรมเขมรโบราณแพร่ขยายเข้ามามีอิทธิพลแทนวัฒนธรรมทวารวดี ทำให้เมืองคูบัวโบราณเสื่อมสลายไปในที่สุด

ลักษณะที่ตั้งและอาณาเขต

ตำบลคูบัวเป็นพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลคูบัว อยู่ห่างจากอำเภอเมืองราชบุรีประมาณ 5 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 25 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 15,625 ไร่ และมีอาณาเขตติดต่อกับองค์การบริหารส่วนตำบลต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลดอนตะโก ตำบลบ้านไร่ อำเภอเมืองราชบุรี

ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลบ่อกระดาน อำเภอปากท่อ

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลบ้านไร่ อำเภอเมือง ตำบลเกาะศาลพระ อำเภอวัดเพลง

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลอ่างทอง และตำบลดอนตะโก อำเภอเมืองราชบุรี

ลักษณะภูมิประเทศของตำบลคูบัว เป็นพื้นที่ราบลุ่มมีลำห้วยธรรมชาติไหลผ่านจากทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออกจำนวน 2 สาย มีน้ำตลอดปีรวมทั้งมีคลองชลประทาน 2 สายใหญ่ พื้นที่จึงเหมาะกับการเพาะปลูกทำนาหรือประกอบอาชีพทางการเกษตรและปศุสัตว์

เขตการปกครอง

องค์การบริหารส่วนตำบลคูบัว มีพื้นที่เขตการปกครองจำนวน 15 หมู่บ้าน 2,851 ครัวเรือน ประชากรทั้งสิ้น 10,196 คน แยกเป็นชาย 4,864 คน หญิง 5,332 คน มีความหนาแน่นเฉลี่ย 408 คน : ตารางกิโลเมตร โดยมีประชากรในแต่ละหมู่บ้าน ดังนี้

หมู่	ชื่อหมู่บ้าน	จำนวน ครัวเรือน	จำนวนประชากร		จำนวนประชากร รวม
			ชาย	หญิง	
1	บ้านตากแดด	458	587	625	1,212
2	บ้านระนอง (บ้านห้วย)	120	205	257	462
3	บ้านหนองขันธ(บ้านบุฟ้า)	205	289	317	606
4	บ้านไต้	149	293	312	605
5	บ้านตะโก	98	146	127	303
6	บ้านโพธิ์งาม	220	342	369	711
7	บ้านใหม่	173	295	344	639
8	บ้านหนองยายแก้ว	114	187	198	385
9	บ้านปากห้วย (บ้านโพธิ์ไฟไหม้)	357	495	552	1,047
10	บ้านท่าช้าง	160	309	361	670
11	บ้านโพธิ์	204	419	453	872
12	บ้านห้วยนา	122	221	224	445
13	บ้านต้นแห่น	154	297	350	647
14	บ้านหนามพุดดอ (หนามทุ้งดอ)	188	413	426	839
15	บ้านไร่มะม่วง	239	442	450	892

ที่มา : ข้อมูล ณ วันที่ 13 มีนาคม 2555/รายงานสถิติประชากรระดับตำบล สำนักงานทะเบียนราษฎรอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี, 2555

การคมนาคม

องค์การบริหารส่วนตำบลคูบัวมีเส้นทางคมนาคมที่สำคัญคือ

- ถนนลาดยางจากตัวเมืองราชบุรี ผ่านมายังตำบลคูบัวจนถึงสี่แยกห้วยชินสีห์ รวมระยะทาง 10 กิโลเมตร
- ถนนเชื่อมหมู่บ้านสายคูบัว ถึง ท่าสนุ่น รวมระยะทาง 2.7 กิโลเมตร
- ถนนลาดยางจากศาลากลางจังหวัด ถึงหมู่ที่ 9 ตำบลคูบัว รวมระยะทาง 6 กิโลเมตร
- ถนนเลียบบคลองชลประทาน จากสี่แยกห้วยชินสีห์ ระยะทาง 7 กิโลเมตร
- การคมนาคมทางรถไฟ จากสถานีรถไฟราชบุรีลงมาทางใต้ จะมีสถานีรถไฟบ้านคูบัว ระยะทางจากสถานีรถไฟราชบุรีถึงสถานีรถไฟบ้านคูบัวรวมประมาณ 5 กิโลเมตร

การไฟฟ้า

มีไฟฟ้าใช้ครบทุกหมู่บ้าน และทุกครัวเรือน

แหล่งน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร

แหล่งน้ำธรรมชาติ มีแหล่งน้ำธรรมชาติ จำนวน 2 สาย ได้แก่

- คลองชลประทาน
- คลองน้ำทิ้งชลประทาน

แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น

ระบบประปาผิวดินอัตโนมัติขนาดใหญ่ จำนวน 1 แห่ง

การใช้น้ำ

ในเขตพื้นที่การปกครองของ อบต.คูบัว มีแหล่งการใช้น้ำอยู่ 3 แหล่ง คือ

- น้ำประปาของเทศบาลเมืองราชบุรี
- น้ำประปาของ อบต.คูบัว
- น้ำประปาหมู่บ้าน (ใช้น้ำจากคลองชลประทาน)

การสื่อสาร

ภายในเขตพื้นที่การปกครองของ อบต.คูบัว มีการติดตั้งระบบเสียงไร้สายและหอกระจายข่าวของหมู่บ้าน ให้บริการได้ครอบคลุมทั้ง 15 หมู่บ้าน คิดเป็นร้อยละ 100 ของพื้นที่การให้บริการ

อบต.คูบัว มีระบบอินเทอร์เน็ตตำบลให้บริการประชาชนได้เข้าใช้ฟรีและช่องทางการสื่อสารผ่านระบบเว็บไซต์ของ อบต.คูบัว www.kubua.go.th

ด้านเศรษฐกิจ

ประชากรในตำบลคูบัวประกอบอาชีพ ดังนี้

- อาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา การทำสวนผักและผลไม้
- อาชีพเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ สุกร โค ไก่ เป็ด และปลา
- อาชีพหัตถกรรมในครัวเรือน ได้แก่ การทอผ้าจาก การทำของชำร่วย
- อาชีพค้าขาย ได้แก่ ร้านค้าขายของชำ ร้านขายอาหาร ค้าขายผักและผลไม้
- อาชีพรับจ้างทั่วไป

ประชากรในตำบลคูบัวมีรายได้เฉลี่ยคนละ 30,000 บาท/ ปี

บริษัท/ห้างร้านในเขตตำบลคูบัว

- ปั้มน้ำมัน (ปั้มห่วง่าย) มี1 แห่ง (หมู่ที่ 1)
- โรงงานอุตสาหกรรม มี3 แห่ง
- อุตสาหกรรมทอผ้า มี2 แห่ง (หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 8)

ด้านสังคม

การศึกษา มีโรงเรียนในเขตพื้นที่ตำบลคูบัว จำนวน 5 แห่งและศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 2 แห่ง ดังนี้

- โรงเรียนวัดคูบัว
- โรงเรียนวัดบ้านโพธิ์
- โรงเรียนวัดแคทราย

- โรงเรียนวัดหนามพุงดอ
- โรงเรียนแคทรายวิทยา
- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดแคทราย
- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดหนามพุงดอ

โดยมีจำนวนครูทั้งสิ้น 40 คน จำนวนนักเรียนทั้งสิ้น 566 คน แบ่งเป็นเด็กเล็ก/อนุบาล 231 คน ประถมศึกษา 355 คน

สถาบันและองค์กรทางศาสนา มีวัดในเขตพื้นที่ตำบลคูบัว จำนวน 7 แห่ง ดังนี้

- วัดตากแดด
- วัดคูบัว
- วัดโฆลงสุวรรณคีรี
- วัดท่าช้าง
- วัดโพธิ์
- วัดแคทราย
- วัดหนามพุงดอ

สาธารณสุข มีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ในเขตพื้นที่ จำนวน 2 แห่ง ดังนี้

- รพ.สต.บ้านคูบัว มีเจ้าหน้าที่ประจำจำนวน 3 คน
- รพ.สต.เฉลิมพระเกียรติฯ มีเจ้าหน้าที่ประจำจำนวน 5 คน

ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

- ป้อมสายตรวจตำรวจชุมชนตำบลคูบัว จำนวน 1 แห่ง
- ศูนย์ อปพร.อบต.คูบัว จำนวน 1 แห่ง
- อปพร.อบต.คูบัว จำนวน 27 คน

ปัจจัยและสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง ที่มีผลต่อการพัฒนา

ปัญหาและความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น

1) สภาพปัญหา

ปัญหาด้านเศรษฐกิจ

- ประชาชนยังขาดการรวมกลุ่มในรูประบบสหกรณ์หรือกลุ่มออมทรัพย์
- ขาดการต่อยอดหรือเพิ่มผลให้ได้กำไรของกองทุนหมู่บ้าน
- ผู้ว่างงานขาดเงินทุนสนับสนุนการประกอบอาชีพ
- เกษตรกรยังขาดความรู้ในระบบการผลิต และขาดพันธุ์พืชเพื่อปลูกไว้เสริมรายได้

ปัญหาด้านสังคม

- ประชาชนไม่ค่อยตื่นตัวในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
- มีการแพร่ระบาดของยาเสพติดในชุมชน
- อุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยยังไม่มีเพียงพอต่อการปฏิบัติงาน
- ลานกีฬายังไม่ได้ก่อสร้างทั่วทุกจุด เนื่องจากไม่มีที่สาธารณะ

ปัญหาด้านโครงสร้างพื้นฐาน

- ประชาชนยังไม่ได้รับการบริการติดตั้งโทรศัพท์สาธารณะโดยทั่วถึงในหลายพื้นที่
- ความปลอดภัยและไม่สะดวกในการเดินทางเวลากลางคืนเนื่องจากหลายพื้นที่ยังไม่มีติดตั้งไฟฟ้าสาธารณะ

ปัญหาด้านแหล่งน้ำ

- คู คลอง สาธารณะตื้นเขินและเต็มไปด้วยวัชพืช

ปัญหาด้านสาธารณสุข

- ประชาชนขาดความเข้าใจเรื่องการดูแลสุขภาพอนามัย
- ประชาชนขาดความรู้เกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมโรคติดต่อ

ปัญหาด้านการเมืองการบริหาร

- ประชาชนยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกิจกรรมของ อบต.
- การตื่นตัวของประชาชนในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตยยังมีน้อย
- ประสิทธิภาพของบุคลากรทั้งพนักงานส่วนตำบล และสมาชิกสภา อบต. ในเรื่องความรู้ คุณธรรม จริยธรรม ในการปฏิบัติงานยังมีไม่เพียงพอ

ปัญหาด้านการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

- การขาดแคลนทุนการศึกษาของนักเรียนในพื้นที่
- เด็ก เยาวชน ตลอดจนประชาชนทั่วไป มีความห่างเหินศาสนา วัฒนธรรม และประเพณีอันดีของไทย
- ขาดการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนมีการเรียนรู้ เสริมทักษะในด้านภาษาต่างประเทศ

ปัญหาด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

- ประชาชนจำนวนมากยังขาดจิตสำนึกในการขัดแยกขยะก่อนนำมาทิ้ง
- ปัญหาการขาดการปรับปรุงสภาพสองข้างทางและลำคลองความต้องการของประชาชน

2) ความต้องการของประชาชน

ความต้องการด้านเศรษฐกิจ

การลดปัญหาการว่างงานของประชาชนโดยให้ อบต. สนับสนุนส่งเสริมการประกอบอาชีพ โดยการฝึกอบรมอาชีพให้ประชาชนให้แก่ผู้ว่างงานให้สามารถประกอบอาชีพและมีรายได้สนับสนุนเงินสมทบกองทุนหมุนเวียน เพื่อส่งเสริมอาชีพกลุ่มต่างๆ ฝึกอบรมให้ความรู้แก่เกษตรกร เพื่อเพิ่มทักษะและยกระดับความรู้ ส่งผลให้กลุ่มผู้ประกอบการต่างๆ สามารถยกระดับได้อย่างน่าพึงพอใจ

ความต้องการด้านสังคม

การสร้างสามัคคีในหมู่ประชาชนทุกชุมชน โดย อบต.ให้การส่งเสริมและสนับสนุนกิจการด้านการกีฬา ตลอดจนกิจกรรมที่มุ่งส่งเสริมการสร้างเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน การเพิ่มขีดความสามารถให้กิจการป้องกันสาธารณภัย และสนับสนุนกิจการสวัสดิการและสังคมสงเคราะห์ในรูปแบบเงินช่วยเหลือ ได้แก่ คนพิการ คนยากจน ผู้สูงอายุ ให้พวกเขาดำรงชีพอยู่ในสังคมได้อย่างไม่ถูกทอดทิ้ง หรือขาดการเอาใจใส่ไม่ได้รับการดูแล

ความต้องการด้านโครงสร้างพื้นฐาน

การแก้ไขปัญหาความไม่สะดวกในการคมนาคม ปัญหาน้ำท่วมขัง โดยการก่อสร้างถนน ซ่อมแซมการชำรุดของถนน ก่อสร้างท่อและรางระบายน้ำ ตลอดจนติดตั้งไฟฟ้าสาธารณะ ในหลายพื้นที่สามารถป้องกันภัยอันตรายของประชาชนที่เดินทางในเวลากลางคืน ซึ่งอบต.ยังต้องมีการดำเนินงานต่อไปอย่างต่อเนื่อง

ความต้องการด้านแหล่งน้ำ

การแก้ไขปัญหาเพื่ออุปโภค บริโภคให้กับประชาชน เช่น การขยายเขตประปาจนซ่อมแซมท่อประปาชำรุด ให้กับประชาชนตลาดจนการแก้ไขปัญหาคลองตันเขิน โดยการขุดลอกคลอง ทำให้ประชาชนได้รับผลประโยชน์จากแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในหลายพื้นที่

ความต้องการด้านสาธารณสุข

การให้การสนับสนุนการดำเนินงานเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพอนามัยของประชาชนหลายอย่าง เช่น งานอนามัยแม่และเด็ก งานสาธารณสุขมูลฐาน ฯลฯ และการส่งเสริมการดำเนินงานการควบคุมและระงับโรคติดต่อ ตลอดจนงานป้องกันและแก้ไขปัญหาเสพติดในหมู่ประชาชนสามารถช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนได้เป็นอย่างดี

ความต้องการด้านการเมือง การบริหาร

ต้องการให้มีการสนับสนุนโครงสร้างจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน การมีส่วนร่วมในรูปประชาคม ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ อบต. การเผยแพร่ข่าวสาร อบต. การเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานด้านระบบคอมพิวเตอร์ การพัฒนาบุคลากรทั้ง 2 ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายสมาชิกสภา อบต. และฝ่ายข้าราชการประจำและลูกจ้างให้มีความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของตนเอง โดยการสนับสนุนให้มีการอบรมสัมมนา เพื่อพัฒนาและเพิ่มประสิทธิภาพบุคลากรของตำบล สนับสนุนให้มีการเลือกตั้งระดับต่างๆ สนับสนุนการประชุมประชาคมตำบล หมู่บ้าน อบรมพัฒนาทางการเมืองเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจสิทธิหน้าที่ของประชาชน

ความต้องการด้านการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

จัดการเรียนการสอนโดยเน้นหนักด้านการเสริมทักษะภาษาต่างประเทศโดยจ้างครูต่างประเทศ มาสอนโดยตรง สนับสนุนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น สนับสนุนการจัดงานบรรพชาสามเณรหมู่ ภาควัดรู้อัน ส่งเสริมการจัดงานวันสำคัญทางพุทธศาสนา สนับสนุนและส่งเสริมประเพณีอันดีงาม และวัฒนธรรมไทยอย่างต่อเนื่อง เช่น ส่งเสริมการทำให้เด็กและเยาวชน ประชาชนทั่วไปมีความรัก และช่วยกันอนุรักษ์ประเพณีอันดีงามของไทยสืบต่อไป

ความต้องการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ให้มีการรณรงค์สร้างจิตสำนึกในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับประชาชน เช่น คัดแยกขยะก่อนนำมาทิ้งลงในถัง การกำจัดผักตบชวาในแม่น้ำลำคลอง พัฒนาสิ่งแวดล้อม สองข้างถนน ทำให้พื้นที่รับผิดชอบของ อบต.คูบัว เป็นเมืองน่าอยู่

ศักยภาพเพื่อการพัฒนาของท้องถิ่น

1) จุดแข็ง

- มีทุนทางสังคมที่ดี คือ ประชาชนส่วนใหญ่ในตำบลคูบัวมีเชื้อสายไท-ยวนซึ่งมีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่น อาทิ ภาษาพูดที่เป็นภาษาเฉพาะถิ่น การแต่งกาย ด้วยผ้าชิ้นหลากหลายลวดลายที่แตกต่างกันออกไป อีกทั้งยังมีหัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์ คือ การทอผ้าชิ้นตีนจก ซึ่งเป็นสินค้าหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมจากคนในจังหวัดราชบุรีเอง และจากนักท่องเที่ยว ปัจจุบันหน่วยงานราชการมีการส่งเสริมให้เป็นสินค้า OTOP ระดับ 5 ดาว

- ในตำบลคูบัวมีแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์หรือที่รู้จักกันในนาม “เมืองโบราณคูบัว” ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นเมืองท่าที่เจริญรุ่งเรืองในยุคสมัยทวารวดีพุทธศตวรรษที่ 11-15 และในปัจจุบันอยู่ในความดูแลของกรมศิลปกร และมีพิพิธภัณฑ์สถานบ้านคูบัว ที่เป็นสถานที่จัดแสดงวัตถุโบราณต่างๆ ในสมัยทวารวดีที่ขุดพบได้ซึ่งมีอายุกว่า 2,000 ปีรวมถึงมีการจัดแสดงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ การดำรงวิถีชีวิตของชาวไท-ยวน เมื่อครั้งสมัยอพยพย้ายถิ่นฐานมาตั้งรกรากอยู่ที่ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

- ตำบลคูบัวมีสภาพพื้นที่ที่เอื้ออำนวยแก่การทำการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ทำให้มีผลผลิตทางการเกษตรที่เพียงพอสามารถเอื้ออำนวยในการพัฒนาด้านเกษตรกรรม และการพาณิชย์

2) จุดอ่อน

- เกษตรกรและประชาชนส่วนใหญ่มีภาระหนี้สินอันเนื่องมาจากการขาดทุนในการประกอบอาชีพ เช่น การเกษตร การค้าขาย ประชาชนที่ประกอบอาชีพรับจ้างแต่มีรายได้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน หรือบางรายก็ไม่มีงานทำ ซึ่งเป็นเหตุให้ต้องกู้หนี้ยืมสินเพื่อมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน และบางครั้งก็นำเงินมาซื้อสิ่งของฟุ่มเฟือยตามกระแสบริโภคนิยม

- เกษตรกรยังมีค่านิยมในการใช้ปุ๋ยเคมี เพราะเชื่อว่าจะให้ได้ผลผลิตที่ดีกว่าจึงไม่นิยมใช้ปุ๋ยชีวภาพซึ่งจะทำให้ช่วยลดต้นทุนการผลิต

- แหล่งท่องเที่ยวภายในตำบลคูบัว ปัจจุบันยังอยู่ในความดูแลของกรมศิลปกร จึงทำให้องค์การบริหารส่วนตำบล หรือหน่วยงานอื่นๆ ที่จะเข้าไปทำนุบำรุงรักษา หรือพัฒนาให้ดีขึ้นจึงทำได้ยาก

- การพัฒนาในด้านต่างๆ ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดนั้น องค์การบริหารส่วนตำบลคูบัวยังขาดการส่งเสริมให้มีการวิจัย และผู้เชี่ยวชาญที่จะให้ความรู้ด้านวิชาการและด้านการปฏิบัติอย่างถูกต้อง

- การประกอบอาชีพของประชาชนในตำบลคูบัวส่วนใหญ่ทำการเกษตร รายได้หลักจึงมาจากการขายผลผลิตทำให้รายได้ไม่แน่นอน เพราะราคาสินค้าขึ้นอยู่กับสภาวะทางเศรษฐกิจซึ่งในบางครั้งตกต่ำจนทำให้เกษตรกรขาดทุน

- ประชาชนยังขาดความสนใจในการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของท้องถิ่น

- การบริหารจัดการด้านระบบข้อมูลข่าวสารทางราชการ รวมถึงการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ข่าวสารขององค์การบริหารส่วนตำบลคูบัวยังไม่ได้มาตรฐาน ทั้งถึง และเพียงพอ

3) โอกาส

- ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศ จะมุ่งเน้นให้ประชาชนอยู่ดีมีสุขและสามารถจัดการตนเองเกี่ยวกับความเป็นอยู่ทั้งด้านเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรม การปกครอง และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยให้ทุกภาคส่วนของสังคมมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมที่สันติสุขอย่างยั่งยืน

- การปฏิรูประบบราชการใหม่ ทุกส่วนราชการจะต้องจัดทำมาตรฐานทางคุณธรรมและจริยธรรม โดยให้เจ้าหน้าที่ในสังกัดยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานอย่างเคร่งครัดเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ของงาน โดยให้ยึดหลักความพึงพอใจของผู้ที่มาติดต่อราชการ หรือผู้รับบริการ นำมาเป็นตัวชี้วัดในการปรับปรุง

ระบบงานต่างๆ อาทิระบบจัดการพัฒนาบุคลากร การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ระบบมาตรฐานในการให้บริการและระบบการใช้งบประมาณและทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ซึ่งจะทำให้การบริหารงานของภาครัฐมีประสิทธิภาพและบรรลุผลสำเร็จในการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติให้เกิดประสิทธิผล

- นโยบายของรัฐในด้านเศรษฐกิจ โดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง คือการใช้หลักคุณธรรมกำกับการพัฒนาเศรษฐกิจในระบบตลาดเสรีเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากซึ่งเปรียบเสมือนรากแก้วของประเทศ โดยมุ่งเน้นให้ภาคเอกชนมีบทบาทนำและผนึกกำลังร่วมกับภาครัฐและภาคประชาสังคม โดยมีนโยบายหลักในภาคเศรษฐกิจฐานรากเป็นพื้นฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจไทย

- การเตรียมความพร้อมในการเข้าสู่ประเทศประชาคมอาเซียน (AEC) ของประเทศไทยในทุกกระดับ

4) อุปสรรค

- ประเทศชาติยังอยู่ในภาวะวิกฤติประชาชนในชาติเกิดความแตกแยกขาดความรู้รักสามัคคี อีกทั้งการเมืองการปกครองยังไม่มี ความชัดเจนในการวางยุทธศาสตร์การดำเนินงาน ทำให้การบริหารประเทศของยังไม่สอดคล้องกันและล่าช้า ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจในประเทศยังขาดเสถียรภาพ

- หน่วยงานการยังขาดบุคลากรที่มีเชี่ยวชาญในเรื่องเฉพาะ ทั้งทางด้านวิชาการและในทางปฏิบัติที่ต้องใช้เทคนิคขั้นสูง อีกทั้งขาดการสนับสนุนข้อมูลในด้านวิชาการ และผู้เชี่ยวชาญในเชิงปฏิบัติ

- อาชีพของประชาชนส่วนใหญ่ในตำบลทำการเกษตร รายได้หลักจึงมาจากการขายผลผลิตทางการเกษตรทำให้รายได้ของเกษตรกรในตำบลไม่แน่นอน เพราะราคาผลผลิตในบางครั้งก็ตกต่ำให้ขาดทุนขึ้นกับสภาวะทางเศรษฐกิจของประเทศ

รูปแบบภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาการทอผ้าตีนจก ที่คูบัว เป็นการทอผ้าของชาวไท-ยวน โดยการสร้างลวดลายบนผ้าทอด้วยชนเผ่าที่เรียกว่าการ จก และยังได้สร้างลวดลายที่มีลักษณะเฉพาะขึ้น ซึ่งเป็นความรู้ที่สืบทอดกันมายาวนานตั้งแต่ครั้งยังอยู่ที่เมืองเชียงแสน จนมีการย้ายถิ่นฐานมาอยู่ที่คูบัวในปัจจุบัน

ไท-ยวน

ก่อนปีพุทธศักราช 2347คนไทเชื้อสายไท-ยวน คนเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองในชื่อ “โยนกเชียงแสนนคร” มีบ้านเรือนอยู่ในเมืองเชียงแสน (ปัจจุบันคือ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย) ต่อมาในปีพุทธศักราช 2347 ปีที่ 23 แห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมืองเชียงแสนตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกองทัพพม่า พม่าอาศัยเมืองเชียงแสนเป็นแหล่งสะสมเสบียงและกำลังพลมาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ และพระยายมราช ยกกองทัพจากกรุงเทพฯ ไปรวมกับกองทัพเชียงใหม่ ลำปาง น่าน และเวียงจันทน์ ยกเข้าตี

เมืองเชียงแสนล้อมอยู่ประมาณ 1 เดือน ก็ตีพม่าแตกไปจากเมืองเชียงแสน แล้วเผารื้อบ้านเรือนกำแพงเมืองมิให้เป็นที่ยึดกุมของพม่าต่อไป จากนั้นก็อพยพครัวเรือนชาวเชียงแสน 23,000 คน แบ่งออกเป็น 5 ส่วน ให้ไปกับกองทัพเมืองเชียงใหม่ ลำปาง น่าน เวียงจันทน์ และกองทัพหลวงกองทัพละหนึ่งส่วน กองทัพหลวงนำชาวเชียงแสนประมาณ 4,000 คน เดินทางมากรุงเทพฯ มีบางส่วนขอตั้งหลักแหล่งที่เมืองสระบุรี ส่วนที่เหลือทรงโปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งถิ่นฐานที่ราชบุรี บริเวณริมฝั่งขวาของแม่น้ำแม่กลองห่างจากตัวเมืองราชบุรีในปัจจุบันไปทางทิศตะวันออกประมาณ 2 กิโลเมตร เรียกว่าบ้านไร่ในที่ เมื่อบริเวณบ้านไร่ที่ไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกชาวไทย-ยวนบางส่วนจึงได้พากันเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานบริเวณใกล้เคียง ทั้งในเขตอำเภอเมืองและอำเภออื่นๆ ของจังหวัดราชบุรี ได้แก่ คูบัว ห้วยไผ่ อ่างทอง เจดีย์หัก หินกองและดอนแร่ (กรมศิลปากร 2534: 86)

ในระยะแรกของการตั้ง ถิ่นฐานที่จังหวัดราชบุรี ชาวไทย-ยวน ยังคงรักษาวิถีชีวิตวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเองเอาไว้อย่างเคร่งครัด ต่อมาได้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมกับชุมชนภาคกลางจนทำให้วัฒนธรรมเดิมของตนเองเกือบสูญหายไป ประเพณีที่เกิดจากความเชื่อและความศรัทธา เช่น การกิน การเกิด การตาย เริ่มเลือนหายไป สิ่งที่ยังคงรักษาเอกลักษณ์ของชาวไทย-ยวนล้านนาไว้ได้อย่างเด่นชัดคือ ภาษาพูด และการทอผ้า

ผ้าชิ้นดินจกของชาวไทย-ยวน

ชิ้น หมายถึง ผ้าที่ทอเป็นถุง

ดิน หมายถึง โครงสร้างส่วนล่างที่ประกอบเป็นผ้าถุง

จก ตามภาษาพื้นบ้าน แปลว่า ควักหรือล้วงด้วยมือ เป็นวิธีการทำลายบนผืนผ้าเป็นช่วงๆ ทำให้สามารถสลักสีสันลวดลายได้หลากหลายสี

เมื่อนำความหมายมารวมกันคำว่า ผ้าชิ้นดินจก จึงหมายถึง การทำลายลายที่มีสีสันงดงามบนผืนผ้าอาจจะใช้ฝ้ายหรือไหมแล้วนำมาประกอบหรือต่อตรงส่วนล่างของผ้าชิ้น เมื่อรวมกันเป็นผืนจึงเรียกว่าชิ้นดินจก (อาจใช้คำว่า “ผ้าทอชิ้นจก” หรือ “ผ้าดินจก”) (อุดม สมพร , 2540)

ประเภทของผ้าทอของชาวไทย-ยวน

ผ้าจกเป็นผ้าที่ทอสำหรับประกอบหรือตกแต่งผ้าผืนใหญ่ เป็นเครื่องนุ่งห่มสำหรับหญิงและชาย เช่น ประกอบเชิงชิ้นเรียกว่า ชิ้นดินจก หรืออาจทอผ้าชิ้นเป็นลวดลายจกทั้งผืนก็ได้ ประเภทของผ้าจกไทย-ยวน แบ่งออกเป็น 4 ประเภทตามลักษณะและโอกาสที่นำไปใช้ ดังนี้

1) **ผ้าชิ้นจก** หมายถึง ชิ้นที่ประกอบด้วยส่วนที่เป็นผ้าซึ่งทอลวดลาย โดยวิธีการทอด้วยการควักเส้นด้ายพิเศษมาผูกมัดกับเส้นยืนเป็นลวดลายต่างๆตามแบบ มักจะใช้ในโอกาสพิเศษต่างๆ ผ้าชิ้นจกของชาวไทย-ยวนราชบุรีมี 3 ลักษณะคือ

- **ชิ้นดินจก จกเฉพาะดิน** ตัวชิ้นเป็นผ้าพื้นสีดำหรือสีคราม ชิ้นบางผืนมีตัวชิ้นทอด้วยวิธีมุก ส่วนหัวชิ้นใช้ผ้าขาว ผ้าแดงเย็บต่อกันแล้วจึงต่อกับตัวชิ้น
- **ชิ้นจกทั้งตัว** ทั้งดินชิ้นและตัวชิ้นทอด้วยวิธีจกแต่ทอเป็นผ้าคนละชิ้นแล้วนำมาเย็บต่อกันเป็นผ้าผืนเดียว ตัวชิ้นที่พบส่วนมากทอจกด้วยลายกูด ลายนก หรือลายมะลิ เลื้อยพันรอบตัวชิ้น
- **ชิ้นดินจกยกมุก** มีดินชิ้นทอด้วยการจกเช่นเดียวกับชิ้นดินจกทั่วไป ส่วนตัวชิ้นทอด้วยวิธียกมุก

2) **ผ้าชิ้นตา** ชิ้นตาชาวไทย-ยวนราชบุรี มีศิลปะการทอรองจากชิ้นดินจก เรียก “ชิ้นตาหมู” ชิ้นตาหมูชนิดนี้แตกต่างจากชิ้นอื่นตรงที่ส่วนตัวชิ้นมีการจกลายประกอบเป็นหมู่ๆพันรอบตัวชิ้น เว้นระยะ

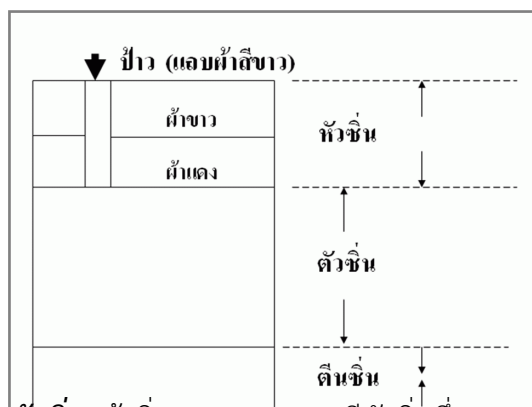
เป็นช่วงๆ ลายที่ใช้จกส่วนใหญ่เป็นลายหักขอเหลี่ยม ลายมะลิเลื้อย ลายดอกจัน เป็นต้น เป็นชั้นที่มีศิลปะการทอสูงรองจากชั้นตีนจก ส่วนใหญ่เป็นลายทอง่ายๆ

3) **ผ้าชั้นชีว** เป็นชั้นที่ทอขึ้นเพื่อใช้นุ่งในการทำงานอยู่กับบ้าน ตีนชั้นเป็นผ้าพื้นสีดำ ส่วนตัวชั้นเป็นสีเขียวจากลาย ประกอบระหว่างรอยต่อตีนกับตัว และตัวกับหัวชั้น

4) **ผ้าชั้นแล้** เป็นชั้นที่ใช้นุ่งทำงานทั้งในบ้านและนอกบ้าน มีวิธีการทอไม่ยาก ผู้หญิงไท-ยวนในสมัยก่อนมีชั้นแล้ไว้นุ่งทุกคน

โครงสร้างของผ้าชั้นตีนจก

ผ้าชั้นตีนจกไทยวนราชบุรีในอดีตโครงสร้างโดยทั่วไปจะประกอบด้วยผ้า 3 ส่วน คือ ส่วนหัว ส่วนตัวและส่วนตีน เนื่องจากในสมัยก่อนพื้นทอผ้ามักจะหน้าคืบ จึงต้องใช้วิธีต่อส่วนหัวและส่วนตีนโดยผ้าแต่ละส่วนที่นำมาต่อกันนั้นจะเป็นผ้าคนละชิ้น เพื่อให้ผ้ามีความยาวพอเหมาะกับผู้สวมใส่ และหากส่วนหนึ่งของผ้าชั้นชำรุด จะได้เปลี่ยนเฉพาะส่วนนั้นไม่ต้องทิ้งทั้งผืน ตัวอย่างเช่น ส่วนตีนของผ้าชั้นจะเสียหายและเก่าง่าย ผู้หญิงชาวไทยวนก็จะเปลี่ยนส่วนตีนชิ้นใหม่เป็นการยืดอายุการใช้งานของผ้าชั้นนั้นออกไปหรือนำตีนชั้นที่ทอเป็นพิเศษด้วยการจกอย่างประณีต มาต่อเป็นผ้าชั้นตีนจกที่ใช้สวมในงานสำคัญแล้วแกะส่วนตีนเก็บไว้ หรือทอผ้าชั้นจกเงินจกมาเก็บไว้เป็นพิเศษ

1) **หัวชั้น** ผ้าชั้นทุกประเภทจะมีหัวชั้นซึ่งประกอบด้วยผ้าด้ายดิบสีขาวเย็บต่อกับผ้าสีแดง โดยส่วนที่เป็นผ้าสีขาวอยู่ด้านบนของหัวชั้นและผ้าสีแดงอยู่ติดกับตัวชั้น ผ้าแถบสีขาวและผ้าแถบสีแดงต้องเป็นผ้าคนละผืนนำมาเย็บติดกัน เพื่อสะดวกต่อการนุ่งไม่ให้เลื่อนหลุดง่ายและสะดวกต่อการเปลี่ยน หากเกิดการชำรุดในหมู่สตรีไทยวนแต่โบราณมีคติในการประกอบหัวชั้นที่สำคัญประการหนึ่ง คือ จะต้องนำผ้าแถบสีขาวขนาดกว้างประมาณครึ่งนิ้ว มีความยาวเท่ากับหัวชั้นปะตามความกว้างของหัวชั้นเรียกผ้านี้ว่า "ป้าว" การที่ผู้หญิงไท-ยวนติดป้าวไว้ที่หัวชั้นก็เพื่อป้องกันการกระทำความผิดหรือเสน่ห์น่าแปลกอันจะเกิดกับผู้นุ่งผ้าชั้นผืนนี้ และริมชายบนของแถบผ้าขาวจะต้องปล่อยขอบไว้ไม่ต้องเย็บเพื่อให้ริมผ้าฟู โดยเชื่อว่าจะทำให้มีความเฟื่องฟูในการทำมาหากิน

ในปัจจุบันช่างทอจะทอส่วนหัวชั้นติดกับตัวชั้นเป็นผ้าผืนเดียวกัน โดยส่วนบนเป็นสีเทา ถัดมาเป็นสีแดง แล้วทอต่อเป็นตัวชั้นเพื่อประหยัดเวลา แต่หากมีลูกค้าต้องการให้เย็บหัวชั้นแบบเดิม ช่างทอจะคิดราคาที่สูงกว่าผ้าชั้นที่ทอหัวกับตัวติดกัน

2) **ตัวชั้น** ตัวชั้นเป็นโครงสร้างของผ้าชั้นที่อยู่ระหว่างหัวชั้นกับตีนชั้น ตัวชั้นตีนจกไท-ยวนจะทอเป็นผ้ายกมุกลายต่างๆ เช่น ลายแหเส้า และทอเป็นลายพื้นตัว คือเป็นลายริ้วที่ขนานลำตัว เอกลักษณ์

ของหัวขึ้นจกไทยวนจะเป็นลายขวางที่ขนานกับลำตัวเป็นริ้วๆ กว้างประมาณ 1-1.5 นิ้ว โดยส่วนมากเป็นสีดำหรือสีคราม ส่วนสีอื่นๆนอกจากนี้มีน้อย ลวดลายทางขวางของผ้าขึ้นจกเป็นเอกลักษณ์ร่วมกันของผ้าขึ้นในตระกูลยวนและพวนซึ่งต่างจากผ้าของลาวในอีสานที่นิยมทอเป็นลายทางลง แม้ว่าลายทางขวางจะเป็นเอกลักษณ์ร่วมกันของผ้าขึ้นในตระกูลยวนและพวน แต่ผ้าทอในแต่ละที่ก็จะแตกต่างกันอันแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น และภูมิปัญญาของผู้เป็นเจ้าของ

ส่วนตัวขึ้นประเภทอื่นที่พบในคูบัว จะทอเป็นลายทางขวางและไม่ใช้การยกมุกหรือลายพันตัวประกอบ อาทิ ขึ้นตา ตัวขึ้นตาจะทอติดกับตีนขึ้นเป็นผ้าขึ้นเดียวกัน โดยตัวขึ้นทอเป็นพื้นแดงสลับเขียวจกลายประกอบเป็นระยะ เช่น ลายขอ ลายดอกข้าวตอก พุงดำเป็นแถบพื้น ตัวขึ้นของขึ้นชิวทอเป็นผ้าพื้นยกดอกสีเขียวตลอดทั้งตัวและจกเชื่อมระหว่างตีนกับตัวขึ้น

3) ตีนขึ้น ส่วนล่างสุดของผ้าขึ้นทุกประเภท คือ ตีนขึ้นเป็นส่วนที่ผู้ทอจะแสดงฝีมือในการทอเป็นพิเศษ ด้วยการทอตีนขึ้นด้วยการจกอย่างงดงาม เพื่อใช้สวมใส่ในโอกาสพิเศษอันเกี่ยวเนื่องกับขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชน ในเทศกาลงานนักขัตฤกษ์ หญิงสาวไทยวนจะนุ่งขึ้นตีนจกทอลวดลายสีสังดงามเป็นเป็นพิเศษ เพราะนอกจากผ้าจะช่วยเสริมให้ผู้ใส่สวยงามยิ่งขึ้น ผ้าจกยังเป็นเสมือนประกาศนียบัตรของผู้ทอด้วยว่ามีความสามารถในการทอผ้ามากน้อยเพียงใด

การทอผ้า

ในวิถีชีวิตดั้งเดิมนั้น นิยมนุ่งผ้าขึ้นตีนจกเฉพาะในโอกาสวันสำคัญๆ อาทิ งานแต่งงานและงานบุญประเพณี ผู้ทอผ้าจึงนิยมทอลวดลายอย่างสวยงาม ซับซ้อน เพื่ออวดฝีมือให้ผู้อื่นได้ชื่นชมการที่หญิงสาวสามารถทอผ้าจกซึ่งยุ่งยากซับซ้อนกว่าการทอผ้าเทคนิคพื้นฐานอื่นได้ย่อมได้รับการยอมรับก้าวผ่านสถานะของเด็กหญิงเข้าสู่สถานะของหญิงสาวที่สมบูรณ์ มีคุณสมบัติของกุลสตรีพร้อมที่จะเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี

ผ้าไทยแต่เดิมนั้นเป็นผลิตรกรรมจากภูมิปัญญาของคนไทย มีพื้นฐานจากวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรม ซึ่งพึ่งตนเองและพึ่งพากันในชุมชน การทอผ้ามีขั้นตอนและกระบวนการผลิตที่ซับซ้อนครบวงจร การผลิตเส้นใย เครื่องทอผ้าและอุปกรณ์ทอผ้าสำหรับใช้ทอผ้า กระบวนการผลิตและอุปกรณ์ผลิตเส้นใยฝ้ายนั้นเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมายาวนาน พัฒนาจนเหมาะสมกับวิถีชีวิตคนไทยในสังคมเกษตรกรรม (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2545: 10-15)

วัตถุดิบที่ใช้ในการทอผ้า

ผ้าขึ้นตีนจกไท-ยวนในอดีตนิยมทอด้วยผ้าฝ้ายมากกว่าผ้าไหม แต่ในปัจจุบันไหมกลับมีบทบาทมากขึ้นในการทอผ้าของชาวไท-ยวน โครงสร้างของผ้าขึ้นตีนจก จะประกอบด้วย ด้ายพุ่ง ด้ายยืนและด้ายเสริม โดยด้ายพุ่งจะทำด้วยไหม หรือฝ้าย ด้ายยืนจะทำด้วยฝ้ายและด้ายเสริมทำด้วยฝ้ายหรือไหมเสมอ การที่ชาวไท-ยวนจะนำวัตถุดิบเหล่านั้นมาทอผ้าขึ้นตีนจกได้ต้องผ่านขั้นตอนการเตรียมเส้นใยก่อนโดยแบ่งออกได้เป็น 2 ขั้นตอน คือ การผลิตเส้นใยและการย้อมเส้นใย

1) การผลิตเส้นใย

วัตถุดิบที่ใช้ในการทอผ้า ในอดีตชาวไท-ยวน แทบทุกบ้านจะคุ้นเคยกับการปลูกฝ้าย เพื่อนำมาทำเส้นใยแต่ไม่คุ้นเคยกับการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เนื่องด้วยบริเวณคูบัวนั้นไม่เหมาะกับการปลูกหม่อนและขัดกับความเชื่อเดิมของชาวไท-ยวน ที่ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

ชาวไท-ยวนมีทักษะความรู้ ในเรื่องการผลิตเส้นใยจากฝ้ายเป็นอย่างดีแต่ไม่มีความชำนาญ ในการผลิตเส้นใยจากไหม ผ้าชิ้นตีนจกไทยวนจึงทอด้วยฝ้ายที่ปลูกและผลิตเส้นใยเอง แต่หากปีใดแห้งแล้ง เช่น รวพ.ศ.2482-2484 เป็นช่วงที่แห้งแล้งติดต่อกันถึง3-4 ปี ชาวบ้านจึงซื้อดอกฝ้ายจากอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี อำเภอท่าเรือ อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี หรือไปซื้อที่กำแพงแสน จังหวัดนครปฐม เพื่อนำดอกฝ้ายมาทำเส้นใยทอผ้าชิ้นตีนจกและผ้าต่างๆในชีวิตประจำวัน

ในปัจจุบันไม่พบว่ามีมีการปลูกฝ้ายในตำบลคูบัว เนื่องด้วยการชบเซาของการทอผ้า ในช่วงที่ผ่านมาประการหนึ่ง การที่ในจังหวัดราชบุรีมีโรงงานผลิตด้ายมาตั้ง ชาวบ้านจึงหันมาซื้อฝ้ายสำเร็จจากโรงงานมาทอซึ่งสะดวกกว่า ด้ายสำเร็จจากโรงงานจะปั่นเป็นเส้นด้ายและย้อมสีแล้วทั้งขนาด คุณภาพ และสี ชาวบ้านสามารถเลือกซื้อได้ตามต้องการ ส่วนการที่นำไหมมาทอในปัจจุบันนั้น เนื่องด้วยผ้าชิ้นตีนจกไหมจะมีความสดและมันวาวของลายมากกว่าฝ้าย จึงเป็นที่นิยมของลูกค้าและมีราคาสูงกว่าผ้าชิ้นตีนจกฝ้ายไหมที่ใช้ขึ้นชื่อจากภาคอีสานที่มีความชำนาญในการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม โดยมากจะซื้อจากจังหวัดขอนแก่น ในที่นี้การผลิตเส้นใยของชาวไท-ยวนจะเน้นเส้นใยจากฝ้าย มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

การเก็บฝ้าย เมื่อสมอฝ้ายแก่แตกเป็นฝูและแห้งเต็มที่ในช่วงฤดูหนาว ชาวบ้านจะช่วยกัน เก็บใส่ถุงย่าม ตะกร้า หรือกระบุง คัดเลือกเฉพาะฝูฝ้ายที่แก่เต็มที่ ดึงฝูฝ้ายออกจากกลีบสมอ ระวังไม่ให้ เศษใบไม้ติดปนมาด้วย โดยคัดเลือกเก็บฝูฝ้ายที่สะอาด ไม่ขึ้นหรือมีเชื้อรา มิฉะนั้นฝูฝ้ายจะเสียหาย ทั้งกระบุง ต่อจากนั้นจะนำฝูฝ้ายมาเทใส่กระด้ง เพื่อตรวจคัดเศษใบไม้หรือกลีบสมอที่หกร่วงปนมากับ ฝูฝ้ายออก ให้เหลือแต่ฝูฝ้ายที่สะอาด

การตากฝูฝ้าย เพื่อให้ฝูฝ้ายแห้งสนิทและป้องกันเชื้อรา จึงต้องตากฝูฝ้ายโดยใส่ฝูฝ้าย ในกระด้งขนาดใหญ่เกลี่ยให้พอเหมาะ ไม่ซ้อนทับกันหนาจนแสงแดดส่องไม่ถึงทั่วถึง จะต้องหมั่นพลิกฝูฝ้าย เป็นระยะๆ เพื่อให้ถูกแดดทั่วถึงจนแห้งสนิทดีและฟู

การคัดแยกเมล็ดออกจากฝูฝ้าย ฝูฝ้ายที่สะอาดและแห้งสนิทนั้น ยังมีเมล็ดฝ้ายอยู่ข้างใน จึงต้องคัดแยกเมล็ดออกจากฝูฝ้าย โดยใช้เครื่องมือที่เรียกตามภาษาถิ่นว่า อัดฝ้าย อั่วฝ้ายหรือ หีบฝ้าย วิธีการอัดฝ้าย อั่วฝ้ายหรือหีบฝ้าย

การตีฝ้ายหรือแก้งฝ้าย นำฝูฝ้ายที่คัดแยกเมล็ดออกหมดแล้วมาตี โดยใช้กง ตีฝ้าย กงยิง ฝ้าย หรือกงแก้งฝ้าย ซึ่งทำจากซี่ไม้ไผ่ เหลาให้ปลายเรียวทั้งสองข้าง ใช้เชือกผูกที่ปลายทั้งสองข้างเพื่อมัดซี่ไม้ ให้โค้งเข้าหากันคล้ายกับคันธนู อุปกรณ์คู่กันคือ ปล้องไม้ไผ่ขนาดเล็กยาวประมาณ 6-8 นิ้วและกระบุงขนาดใหญ่พิเศษ ทรงปากกว้างพอประมาณ ขอบปากกระบุงด้านหนึ่งมัดท่อนไม้ขนาดประมาณ 4x8 นิ้ว เพื่อเวลา ตีฝ้ายปากกระบุงจะได้ยกหนุนสูงขึ้นจากพื้นกระบุงขนาดใหญ่นี้ เรียกเป็นภาษาท้องถิ่นต่างๆกันว่า กะเพียด กะเพด หรือกะหลุมยิงฝ้าย

การม้วนฝ้ายหรือล่อฝ้าย การม้วนฝ้ายหรือล่อฝ้ายจะใช้แป้นล่อฝ้ายหรือไม้ล่อเป็นอุปกรณ์ วิธีการม้วนฝ้ายหรือล่อฝ้าย คือนำฝูฝ้ายที่ตีเป็นฝูละเอียดแล้ววางลงบนแป้นล่อฝ้ายให้กระจายสม่ำเสมอ กัน ประมาณขนาดให้ใหญ่กว่าฝ่ามือเพียงเล็กน้อย แล้ววางไม้ล่อฝ้ายบนส่วนฝูฝ้าย จากนั้นให้เอาฝ่ามือ ถูฝูฝ้ายให้ม้วนขนานเข้าไปกับไม้ล่อฝ้าย โดยรักษาน้ำหนักมือให้พอเหมาะเพื่อไม่ให้ม้วนฝ้ายแน่นหรือหลวม

เกินไป แล้วดึงไม้ล้อย้ายออก จะได้ฝ้ายเป็นม้วนหลอดกลมยาวประมาณ 4-9 นิ้วบางท้องถิ่นเรียกหลอดม้วนฝ้ายนี้ว่า ตัว การม้วนฝ้ายหรือล้อย้ายนี้จะต้องทำจนหมดบัพฝ้ายที่ติดไว้

การปั่นฝ้ายให้เป็นเส้นใยฝ้าย การปั่นฝ้ายให้เป็นเส้นใยฝ้ายจะใช้เครื่องมือที่เรียกว่ากงปั่นฝ้ายหรือหลาปั่นฝ้าย การปั่นฝ้ายนี้ภาษาท้องถิ่นทางภาคอีสานเรียกว่า การเข็นฝ้าย วิธีการปั่นฝ้ายหรือเข็นฝ้ายเอาปลายม้วนฝ้ายจ่อไว้ที่โน ส่วนมืออีกข้างจับที่หมุนในหัวกล้อหมุน ส่วนโนก็จะหมุนตามทำให้แรงเหวี่ยงดีเกลียวม้วนฝ้ายที่จ่อไว้ เมื่อดึงมือที่ม้วนฝ้ายออกมาก็จะเป็นเส้นฝ้าย เมื่อผ่อนมือย้อนกลับ เส้นฝ้ายก็จะม้วนอยู่กับเหล็กใน เมื่อใกล้จะหมดม้วนฝ้ายก็เอาม้วนฝ้ายอันใหม่ทำต่อเนื่องกับม้วนฝ้ายอันเดิม ให้เป็นเส้นฝ้ายเส้นเดียวกัน จนเส้นฝ้ายเต็มเหล็กในจึงค่อยๆคลายเส้นใยฝ้ายจากเหล็กในใส่ไม้เปียฝ้ายหรือไม้เปฝ้าย

การเปียฝ้ายหรือการเปฝ้าย การเปียฝ้ายเป็นขั้นตอนที่ทำเพื่อพันพักด้ายที่ปั่นเป็นเส้นใยฝ้ายแล้วเพื่อทำเป็นหรือใจฝ้ายโดยใช้อุปกรณ์ที่เรียกว่า ไม้เปีย ไม้เปียหรือไม้เป ซึ่งทำจากเนื้อไม้เนื้อแข็ง วิธีการเปียฝ้าย คือ นำใยฝ้ายที่ม้วนไว้กับเหล็กในมาคลายออกแล้วค่อยๆพันกับไม้เปีย โดยใช้มือข้างหนึ่งกำไม้เปียตรงกลางแกน แล้วใช้มืออีกข้างหนึ่งจับเส้นใยฝ้ายพันกับไม้เปียให้หนาพอประมาณโดยรักษาน้ำหนักมือให้พอดีเพื่อไม่ให้แกนเส้นใยฝ้ายตึงเกินไปหรือหย่อนเกินไป เมื่อได้เส้นใยฝ้ายในปริมาณที่ต้องการก็จะคลายออกมาพันเป็นปอย หรือใจด้าย เพื่อเก็บเส้นใยฝ้ายไม่ให้พันกันยุ่ง และเป็นระเบียบพร้อมที่จะนำไปทอผ้า

2) การย้อมเส้นใย

ชาวไทยวนมีการย้อมสีธรรมชาติมานานแล้ว แต่ในปัจจุบันช่างทอไม่นิยมทำสีย้อมใช้เอง เนื่องจากต้องผ่านขั้นตอนยุ่งยากและใช้เวลานานจึงหันมาใช้สีเคมีที่มีสีสดและหลากหลายย้อมแทน แต่ปัจจุบันการย้อมเส้นใยแทบไม่ปรากฏในชุมชนชาวไทยวน เนื่องจากชาวบ้านไม่ได้ทำเส้นใยเอง แต่จะซื้อเส้นใยสำเร็จจากโรงงานในจังหวัดราชบุรีมาทอจากแทน เรื่องราวการย้อมเส้นใยจากสีธรรมชาติจึงมีอยู่เพียงในความทรงจำของคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นช่างทอรุ่นก่อน

สีย้อมธรรมชาติของไทยวนจะมีเทคนิคการย้อมที่แตกต่างกันในแต่ละแห่ง โดยช่างทอแต่ละคนจะมีเทคนิคการย้อมและทำของตนเอง ซึ่งจะเก็บเป็นความลับและถ่ายทอดให้แก่ลูกสาวหรือคนในครอบครัวเดียวกัน ทำให้เทคนิคการย้อมสีบางสีสูญหายไป คงเหลือแต่ความรู้ในการย้อมสีเพียงบางสีที่ใช้บ่อยดังนี้

- *สีคราม* ได้จากต้นคราม โดยตัดครามมามัดเป็นพอนแช่น้ำไว้ 1 วันแล้วกลับด้านแช่ไว้ อีก 1 วัน แล้วเปลี่ยนเอาครามชุดใหม่มาแช่แทนแล้วทำตามขั้นตอนเดิมอีกครั้งนำครามทิ้งไปนํานํานกินหมากตีสลงในน้ำจนเป็นฟอง น้ำกลายเป็นสีครามแก่ ทิ้งไว้ 2 วันให้ตกตะกอนแล้วกรองตะกอนครามเก็บไว้ เวลาใช้ก็นำครามมาละลายในน้ำต่างแ่งๆ นำด้ายดิบลงย้อมห่างกัน 12 ชั่วโมง หากจะได้ด้ายที่มีสีครามแก่ต้องย้อมถึง 10 ครั้ง

- *สีแดง* ได้จากครั่ง โดยนำครั่งมาบดละเอียดผสมน้ำกรดตั้งไฟให้เดือด น้ำกรดได้จากน้ำส้ม น้ำมะกรูด ใบส้มต่างๆ ส้มมะขาม ต้มเสร็จนำไปกรองก่อนนำไปต้มอีกครั้งพร้อมฝ้ายที่เตรียมไว้ครึ่งชั่วโมง แล้วนำออกล้างน้ำและตากแดดให้แห้ง

- *สีเหลือง* ได้จากขมิ้น โดยการนำขมิ้นมาบดผสมน้ำเย็น เพื่อป้องกันการตกสีให้ใส่ไม้สมอ และเม็ดมะตูมลงไปต้มพร้อมเกลือ นำด้ายไปต้มในสีย้อม แล้วนำไปชุบในน้ำผสมสารส้มนำไปล้างและตากในที่ร่ม

- *สีดำ* ได้จากมะเกลือ โดยนำเม็ดมะเกลือที่สุกพดดีไม่อ่อนหรือแก่เกินไปมาบดผสมกับน้ำต่างเข้มข้น นำด้ายที่เตรียมไว้มาย้อม 3 ครั้ง แล้วนำไปตากในที่ร่ม

- **อื่นๆ** ได้จากการนำสีคราม สีแดง สีเหลือง สีดำ เตรียมไว้แล้วนำด้ายที่ต้องการย้อมมาชุบ 2 ครั้ง เช่น หากต้องการย้อมด้ายสีเขียว ก็ทำได้โดยการนำด้ายมาย้อมสีเหลืองและชุบอย่างรวดเร็วลงในสีครามก็จะได้อายสีเขียว

เครื่องทอผ้าและอุปกรณ์การทอผ้า

เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้าของชาวไทย-ยวน สามารถแบ่งออกเป็นเครื่องมือในการเตรียมเส้นใย และ เครื่องมือในการทอ ดังนี้

1) เครื่องมือในการผลิตเส้นใย

- **ฝ้าย** (หลา, ไน) เป็นเครื่องมือที่มีหน้าที่ใช้ปั่นฝ้ายให้เป็นเส้นด้าย หรือใช้กรอด้ายเข้าใส่หลอดสำหรับเป็นเส้นพุ่ง ใช้คู่กับระวิงหรือวงกว้าง

- **ระวิง** เป็นอุปกรณ์เตรียมเส้นใยที่ใช้คู่กับฝ้าย ในการกรอด้ายเข้าหลอด ช่างทอจะนำกลุ่มด้ายที่เป็นวงกลมมาใส่ในระวิง แล้วนำปลายด้ายไปผูกที่หลอดด้ายที่ติดกับแกนเหล็กที่ติดกับสายพานของฝ้าย เมื่อหมุนฝ้ายด้ายจากระวิงจะถูกกรอเข้ากับหลอดด้าย แล้วนำไปใส่ในกระสวยเพื่อใช้เป็นเส้นพุ่งต่อไป

- **อีด** เป็นเครื่องมือที่ใช้แยกเมล็ดฝ้ายออกจากปุย

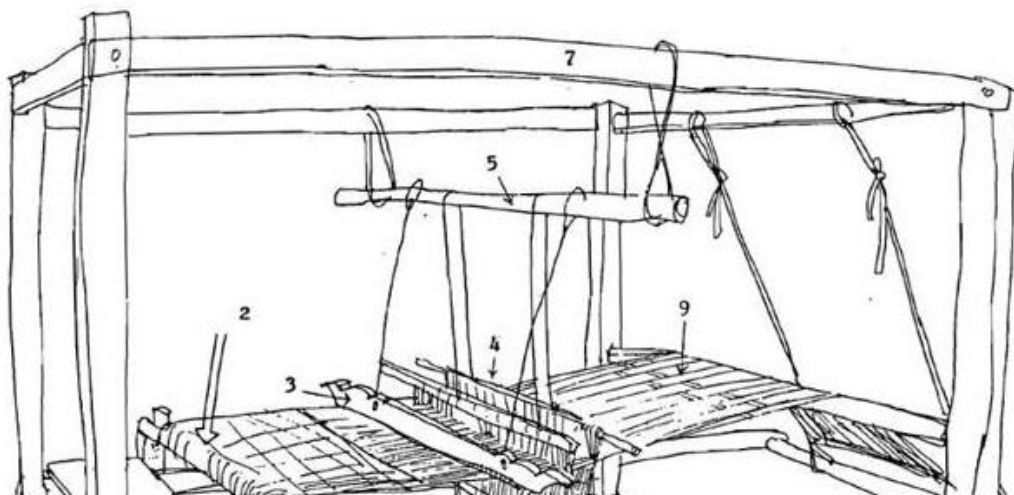
- **กง** เป็นเครื่องมือที่ใช้ตีปุยฝ้ายให้ฟูก่อนนำไปปั่นด้วยฝ้ายให้เป็นเส้นด้าย

- **กวัก** เป็นเครื่องมือที่ใช้จัดเรียงฝ้ายให้เป็นระเบียบก่อนนำไปย้อม

2) เครื่องมือในการทอ

“**หูก**” หรือที่เรียกกันว่า “**กี่**” เป็นเครื่องมือหลักที่ใช้ในการทอผ้าพื้นบ้าน ทุกแต่โบราณจะประกอบอย่างง่ายด้วยไม้ไผ่ ต่อมาพัฒนาเป็นหูกที่ทำด้วยไม้เนื้อแข็งที่ทนกว่า แต่เดิมชาวไทยเรียกเครื่องมือทอผ้าว่า หูก มาในสมัยรัชกาลที่ 6 ชาวจีนและนำเครื่องทอผ้าแบบกี่กระตุก (Percussion loom) มาใช้บริเวณถนนบรรทัดทองและถนนเจริญกรุงในกรุงเทพมหานคร เป็นกี่กระตุกแบบที่ต่อมาคนไทยก็สามารถสร้างกี่กระตุกขึ้นใช้เองได้และมีใช้ทั่วไปในปัจจุบัน (บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย 2530,188) คนทั่วไปจึงหันมาเรียกหูกว่ากี่ตามชาวจีน แม้ว่ากี่กระตุกจะทอผ้าได้เร็วกว่ากี่มือ (กี่พื้นบ้าน) แต่ในการทอผ้าแบบพื้นบ้านที่มีลวดลายประณีตละเอียดอ่อนเป็นหลัก ชาวบ้านจึงนิยมใช้กี่มือมากกว่าเพราะลักษณะการทอผ้าพื้นบ้านของไทยไม่ได้ทอเป็นการค้าโดยตรง จึงไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการผลิตที่ต้องแข่งกับเวลา

“**กี่**” เป็นเครื่องมือหลักที่ใช้ในการทอผ้าขึ้นต้นจกของชาวไทย-ยวนที่คูบัว ในอดีตกี่ของชาวไทย-ยวน มีทั้งที่ทำด้วยไม้ไผ่แบบง่ายและทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ผู้ที่ทำก็จะเป็นพ่อบ้านหรือญาติพี่น้องที่เป็นผู้ชาย โดยจะต่อให้ภรรยา ลูกสาว น้องสาวใช้ทอผ้าเพื่อใช้ในครอบครัว กี่ที่พบในปัจจุบันจะทำด้วยไม้เนื้อแข็งเป็นกี่มือ ชาวบ้านจะจ้างช่างต่อให้มาต่อให้ กี่ทอผ้ามีส่วนประกอบดังต่อไปนี้

1. **ไม้แป้นก็** เป็นที่นั่งของผู้ทอ

2. **ไม้กึ่งพื้น** (ไม้ม้วนผ้า) เป็นที่ม้วนผ้าที่ทอแล้ว

3. **ฟืม** (ฟืมหวี) ในสมัยโบราณชาวบ้านใช้ฟืมที่มีฟืมหวีทำด้วยไม้ไผ่ แต่ในปัจจุบันจะใช้ฟืมที่ทำด้วยเหล็ก ฟืมจะมีฟืมหวีถี่หรือห่างแล้วแต่ความประสงค์ของผู้ทอ ในแต่ละช่วงของฟืมหวีจะเป็นที่สำหรับสอดเส้นด้ายยืน ช่องละหนึ่งหรือสองเส้นแล้วแต่ประเภทของเนื้อผ้าที่ต้องการ ช่องว่างของแต่ละฟืมหวีจะมีหน้าที่เรียงเส้นยืนให้เป็นระเบียบความกว้างของฟืมก็คือความกว้างของหน้าผ้า

4. **ตะกอก** เป็นส่วนที่ทำหน้าที่ให้เส้นด้ายยืนแยกในลักษณะขึ้นลงสลับกัน

5. **ไม้ทาบทุก** เป็นที่สำหรับรับแขวนฟืมและตะกอก

6. **ม้าไม้** (ชาต๊ะ) (เป็นภาษาพื้นบ้านของชาวไท-ยวน) ใช้เรียกส่วนที่มีความสัมพันธ์กับตะกอก มีเชือกข้างหนึ่งผูกโยงไว้กับตะกอกและปลายหนึ่งผูกไว้กับม้าไม้ ม้าไม้ส่วนมากมักใช้ลำไม้ไผ่หรือลำไม้ลวกขนาดใหญ่

7-8. **คานก็**

9. **ไม้ไขว้** สำหรับจัดด้ายให้เป็นระเบียบในแนวซัดของด้าย

เครื่องมืออื่นๆที่ใช้ในการทอผ้า มีดังนี้

- **กระสวย** มีหน้าที่นำหรือส่งเส้นพุ่งให้ผ่านไปตลอดแนวระหว่างที่เส้นยัดแยกออกจากกัน ด้วยการเหวี่ยงม้าไม้ที่ผูกติดตะกอก กระสวยสมัยโบราณของชาวบ้านจะมีหัวงอนท้ายอ่อนช้อยอย่างสวยงาม ตรงกลางกระสวยจะเจาะเป็นร่องสำหรับเหวี่ยงตลอดด้านเส้นพุ่ง แต่ปัจจุบัน แม้ว่าจะทอด้วยทุกแบบโบราณ ผู้ทอก็ยังหันมานิยมใช้กระสวยก็กระตุกของคนจีน

- **ชนเม่น** เป็นอุปกรณ์ที่ใช้จกเส้นด้ายยืนขึ้นก่อนจะเอาด้ายเสริมสอดเข้า เป็นอุปกรณ์ที่สำคัญในการทอผ้าชนิดหนึ่ง ชนเม่นจะซื้อจากที่เลี้ยงเม่น ชนเม่นนั้นมีอายุการใช้งานไม่จำกัดขึ้นอยู่กับผู้ใช้

เครื่องมือทอผ้าและเครื่องมือในการผลิตเส้นใยล้วนเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการผลิตผ้าขึ้นต้นจกของชาวไท-ยวน เครื่องมือทอผ้าทุกชิ้นที่กล่าวมา ชาวไท-ยวนยังคงใช้ในการทอผ้า แต่เครื่องมือที่ใช้ในการผลิตเส้นใยส่วนใหญ่จะไม่ค่อยได้ใช้แล้ว เพราะชาวบ้านในปัจจุบันไม่ได้ปลูกฝ้ายและเตรียมเส้นใยในการทอผ้าเองแบบสมัยก่อน แต่จะซื้อด้ายสำเร็จจากโรงงานมาทอขึ้นต้นจกแทน ทำให้เครื่องมืออย่าง อีด กง ไม่ได้ใช้แต่เครื่องมือที่ยังใช้อยู่บ้างในปัจจุบันคือ เฝียนและระวงที่ใช้กรอด้ายใส่หลอดไว้เป็นด้ายพุ่งเท่านั้น

ขั้นตอนและหลักการทอ

ขั้นตอนและหลักการทอของชาวไท-ยวนแบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ การเตรียมด้ายทอ และวิธีการทอ ดังนี้

1) การเตรียมด้ายทอ เป็นขั้นตอนแรกก่อนที่จะลงมือทอผ้า ผ้าผืนหนึ่งๆจะออกทาสวยสมบูรณ์หรือไม่ส่วนหนึ่งขึ้นกับการเตรียมด้ายทอที่ละเอียด ในอดีตช่างทอจะได้รับการฝึกฝนให้มีความชำนาญในการเตรียมด้ายทอพอๆกับการทอผ้าอย่างประณีต ผ้าชิ้นดินจกประกอบไปด้วยด้ายยืน ด้ายพุ่ง ด้ายเสริม การทอผ้าชิ้นดินจกนั้นต้องเตรียมด้ายทั้ง 3 ให้พร้อม

การขึ้นด้ายทอโดยทั่วไปจะไม่ใช้ชิ้นใหม่ตั้งแต่ต้นเพราะใช้เวลานาน แต่จะใช้สับเส้นยืนใหม่กับเส้นยืนเดิม ซึ่งช่างทอจำนวนน้อยคนที่จะขึ้นด้ายทอได้ โดยการขึ้นด้ายทอจะทำโดยผู้ชำนาญของกลุ่มทอผ้า

2) วิธีการทอจก การทอผ้าจกยังมีโครงสร้างซึ่งประกอบด้วยเส้นด้าย 3 ชนิด คือ เส้นยืน (เครือ), เส้นเสริม (ด้ายสำหรับจกสอเป็นลวดลาย), เส้นพุ่ง (ด้ายสำหรับพุ่งสอทับเส้นยืน ให้เป็นลายชัด)

จากโครงสร้างของเส้นด้ายทั้ง 3 นี้ จะสู่วิธีการจก ซึ่งวิธีการจกแต่ละแห่งอาจจะไม่เหมือนกัน บางแห่งทอจกลายทางด้านหน้าผ้า โดยใช้ชนมนับเส้นยืนและควักเส้นไหมพุ่งขึ้นเพื่อให้เกิดลวดลายหรือดึงด้ายจากข้างล่างสอกลับไปตามความต้องการ ซึ่งการควักเส้นไหมนั้นถ้าเป็นผู้ที่มีความชำนาญจะทำได้รวดเร็ว คล้ายอาการฉกของงู การทอผ้าจกจำแนกตามลักษณะการผูกเก็บปมเส้นพุ่งพิเศษได้เป็น 2 วิธี คือ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2545: 86)

1) วิธีผูกเก็บปมเส้นด้ายพุ่งพิเศษด้านบน เป็นรูปแบบที่นิยมทำกันแพร่หลายมากที่สุดสามารถมัดเก็บปมได้แน่น เพราะมองเห็นถนัด ผู้ทออาจใช้กระจกส่องดูลวดลายที่ทอเสร็จจากด้านล่าง เพื่อตรวจสอบความเรียบร้อยของลวดลายในขณะที่ทอ วิธีนี้นิยมในกลุ่มวัฒนธรรมไท-ยวน กลุ่มวัฒนธรรมและกลุ่มวัฒนธรรมภูไทหรือผู้ไทย

2) วิธีผูกเก็บปมเส้นด้ายพิเศษด้านล่าง เป็นรูปแบบการทอที่ดูลวดลายที่ทอเสร็จแล้วจากด้านบน แต่ผู้ทอจะต้องระมัดระวังมิให้เส้นด้ายพุ่งพิเศษที่อยู่ด้านล่างพันกัน การผูกเก็บปมเส้นด้ายพุ่งพิเศษต้องอาศัยความชำนาญผูกปมด้านล่างซึ่งมองไม่เห็นวิธีการทอนี้นิยมในกลุ่มวัฒนธรรมไทยพวน ตำบลหาเสี้ยว อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

วิวัฒนาการของการทอและการใช้ผ้าจกในวิถีชีวิตของชาวไท-ยวน

ชาวไท-ยวนที่อพยพมาอยู่ในจังหวัดราชบุรี สืบเชื้อสายมาจากชาวล้านนาไทย หรือไท-ยวน หรือโยนก จากภาคเหนือ ยังคงมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมการดำรงชีวิตโดยเฉพาะการทอผ้าจกให้แก่บุตรสาวหรือหลานสาวของตน เป็นการส่งสมภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษมาถึงลูกหลานในปัจจุบันไว้ได้ พัฒนาการของการทอและการใช้ผ้าจกในวิถีชีวิตของชาวไท-ยวน มีทั้งยุคสมัยของการเสื่อมและการรณรงค์การทอและใช้ผ้าทอ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระยะดังนี้

1) ระยะการรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิม

ระยะเวลาดังกล่าวอยู่ระหว่างประมาณ พ.ศ.2347 หลังจากย้ายมาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดราชบุรี ระยะแรกชาวไท-ยวนเหล่านี้ยังคงมีวิถีชีวิตและรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวล้านนาไว้อย่างเคร่งครัด เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การตาย การแต่งงาน การนับถือผี และการสร้างวัดไว้ทำบุญตามจารีตของตนเอง เช่น วัดคูบัว วัดดอนตะโก โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้รักษาวัฒนธรรมการทอผ้าของชาวล้านนาด้วยวิธีการจกและการแต่งกายด้วยผ้าจกไว้ควบคู่กับวัฒนธรรมด้านอื่นๆด้วย แม้ว่าในปัจจุบันวัฒนธรรม

ของชาวไทย-ยวนในจังหวัดราชบุรีได้ผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมของชาวไทยภาคกลาง จนทำให้ลูกหลานเชื้อสายไทย-ยวน ละเลยวิถีชีวิตที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษไปบ้าง แต่วัฒนธรรมการทอผ้าก็ยังคงสืบทอดกันมา

ภาพของการรักษาวัฒนธรรมการแต่งกายของบรรพบุรุษของผู้หญิงชาวไทย-ยวน ในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานในจังหวัดราชบุรี ปรากฏให้เห็นจากการแต่งกายของหญิงสูงอายุทั้งหลาย ในปัจจุบันที่ยังคงแต่งกายด้วยการห่มผ้าแถบสำหรับพันรอบอกหรือไม่ก็ใช้ผ้าแถบคล้องคอปล่อยชายปิดอก ส่วนผ้าชิ้นกึ่งนุ่งด้วยผ้าที่ทอขึ้นใช้เอง

หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงชาวไทย-ยวนราชบุรีต้องฝึกหัดทอผ้าชิ้น โดยเฉพาะชิ้นตีนจก ด้วยความเชื่อที่ว่าหญิงใดที่สามารถทอผ้าจกได้จะเป็นผู้มีคุณสมบัติของกุลสตรี เหมาะสมที่เป็นแม่บ้านแม่เรือน ส่วนการนุ่งชิ้นของผู้หญิงชาวไทย-ยวนจะแตกต่างกันออกไปตามโอกาสและวัย กล่าวคือ ผู้เฒ่าเมื่ออยู่ที่บ้านจะนุ่ง ชิ้นชิว หรือชิ้นแล่ เมื่อจะออกงานสตรีวัยสาวจะนุ่งชิ้นตา แต่เมื่อจะไปงานบุญงานพิธีจะนุ่งชิ้นตีนจก

การทอผ้าชิ้นตีนจกในระยะแรกนี้ ยังคงรักษาวิธีการดั้งเดิมของบรรพบุรุษไทย-ยวนล้านนา เริ่มตั้งแต่การปลูกฝ้ายซึ่งเป็นวัตถุดิบสำคัญ เพื่อผลิตเป็นเส้นด้ายขาวเสียก่อน จากนั้นจึงย้อมสี ซึ่งมีทั้งย้อมสีในขณะที่ยังเป็นเส้นด้าย หรือย้อมสีหลังจากทอผ้าเป็นผืนแล้ว

กล่าวโดยสรุปได้ว่า พัฒนาการของการทอและการใช้ผ้าจกในวิถีของชาวไทย-ยวน ในระยะการรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมนั้น แสดงให้เห็นการรักษาวัฒนธรรมการทอและการใช้ผ้าจกได้อย่างเหนียวแน่น ทั้งนี้เนื่องจากองค์ความรู้ในการทอและการใช้ผ้าจกไม่ได้สูญสิ้นไปจากสังคมไทย-ยวนราชบุรี ด้วยหลักฐานที่ปรากฏเป็นผ้าเก่าหรือความนิยมของผู้เฒ่าที่ยังคงใช้ผ้าจกในวิถีชีวิตของตนเอง

2) ระยะผ้าจกชบเซา

ประมาณ พ.ศ. 2470 ถึงพ.ศ.2517 เป็นระยะเวลาที่การทอผ้าจกเริ่มลดบทบาทลง ลูกหลานของชาวไทย-ยวนไม่มากนักที่รู้จักชิ้นตีนจก การถ่ายทอดศิลปะการทอผ้าจกสู่ลูกหลานที่เคยกระทำกันทุกครอบครัวเริ่มจางหายไป จะมีเหลือบ้างก็เพียงไม่กี่ครอบครัวเท่านั้น ทั้งนี้เพราะอิทธิพลของผ้าสมัยใหม่มีลวดลายสวยและหาซื้อได้ง่ายจากท้องตลาด จึงทำให้ชาวไทย-ยวนราชบุรีหันมานิยมใช้ผ้าสำเร็จรูปแทนการทอด้วยตนเองซึ่งต้องใช้เวลานาน รวมทั้งชาวบ้านไทย-ยวนเริ่มไม่นิยมใช้ผ้าชิ้นตีนจกในการแต่งกายประกอบกับการไม่ได้รับการอนุรักษ์การสืบทอดเท่าที่ควร ทำให้ศิลปะการทอผ้าจกจึงชบเซาและมีแนวโน้มว่าจะสูญหายไปตามกาลเวลา

3) ระยะผ้าจกได้รับการฟื้นฟู

เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2517 โดยกิจกรรมของการฟื้นฟูเกิดขึ้นจากกลุ่มผู้หญิงชาวไทย-ยวนราชบุรีที่พยายามรักษาเอกลักษณ์เรื่องการทอผ้าไว้ ได้แก่ นางซ้อน กำลังหาญ นางเรไร ยิ้มแย้ม และนางสมนึก ศรีเจริญ โดยเฉพาะนางซ้อน กำลังหาญ ได้เคยนำผ้าจกทูลเกล้าถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารีเมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินมาทอดผ้าพระกฐิน ณ วัดสันติการาม(พุทฺธ) อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรีเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม 2517 ต่อมาเมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2520 สมเด็จพระเทพฯ เสด็จทอดพระเนตรโบราณสถานที่บ้านลุ่มบัว ในการนี้ได้เสด็จมาบ้านของนางซ้อน กำลังหาญเป็นการส่วนพระองค์ เพื่อทรงเยี่ยมและทอดพระเนตรการทอผ้าจก ทรงให้เจ้าหน้าที่มารับนางซ้อนและนางสาวทองอยู่ กำลังหาญ บุตรสาว ไปสาธิตการทอผ้าจกที่พระราชวังไกลกังวล อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ให้นักเรียนศิลปาชีพที่โรงเรียนฝึกศิลปาชีพ สอนจิตรลดา จึงกล่าวได้ว่าเริ่มมีการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมในการทอผ้าขึ้นในช่วงต้นของระยะนี้

หลังจากนั้นลูกหลานชาวไทย-ยวนราชบุรีจึงเริ่มหันมาสนใจการทอผ้าจากกันมากขึ้นใน พ.ศ. 2520 นายสมบุญ คำยอด ชาวไท-ยวน ผู้สอนทอผ้าจากชาวบ้านห้วย ตำบลดอนแร่ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ได้พัฒนาวิธีการถ่ายทอดและการฝึกทอลายผ้าจากขึ้นเพื่อให้เกิดความสะดวกในการจดจำ และสามารถถ่ายทอดกันได้มากขึ้น จากการถ่ายทอดและฝึกฝนแบบหนึ่งต่อหนึ่งเปลี่ยนเป็นผู้สอนหนึ่งคนต่อผู้เรียนมากกว่าหนึ่งคน ใช้วิธีคัดลอกลายจากผืนผ้าที่เป็นต้นแบบลงในระบบเส้นกราฟ พื้นของจุดตัดระหว่างเส้นแนวตั้งกับเส้นแนวนอนเป็นตัวแทนของจุดตัดเส้นยืน(เครือ)กับเส้นจก เส้นด้ายยืนแทนด้วยช่องระหว่างเส้นแนวตั้งกับเส้นแนวนอน วิธีการสร้างลายด้วยระบบเส้นดังกล่าวสะดวกในการฝึกหัดทอ เพราะผู้ฝึกหัดมีแบบสำหรับฝึกหัดโดยไม่ต้องจดจำลายไว้ในสมอง การสอนก็แนะนำวิธีการดูลายให้แก่ผู้ฝึกหัดได้ครั้งละหลายคน โดยผู้สอนไม่ต้องใช้วิธีมือชี้ที่ละลายเพื่อให้ผู้ฝึกหัดใช้สมองจำเหมือนในอดีตที่ผ่านมา

การอนุรักษ์และฟื้นฟูการทอผ้าจากเริ่มประสบความสำเร็จขึ้นเป็นลำดับ ความสำเร็จเกิดจากนายอุดม สมพร ผู้เป็นลูกหลานชาวไทย-ยวนซึ่งตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ฟื้นฟูการทอผ้าจากมาโดยตลอดร่วมกับสมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนวัดแคทราย จัดกิจกรรมต่างๆเพื่อเป็นการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมการทอและการใช้ผ้าจากซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของบรรพบุรุษชาวไทย-ยวนอย่างต่อเนื่อง

หลังจากนั้นศูนย์สืบทอดศิลปะผ้าจกราชบุรี ได้เริ่มกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์โดยการเก็บรวบรวมผ้าขึ้นต้นจกโบราณ ผ้าจากที่ใช้คลุมศีรษะนาคน ผ้าขาวม้าจาก และย่ามจกโบราณซึ่งเป็นมรดกตกทอดอยู่ในครัวเรือนของชาวไทย-ยวนราชบุรี เก็บไว้ในศูนย์ฯ เพื่อจัดแสดงให้ผู้ที่สนใจได้เข้าชมและศึกษา การเก็บรวบรวมทำโดยการขอบริจาคและขอซื้อจากชาวบ้านซึ่งวิธีการขอซื้อไม่ได้รับความร่วมมือมากนัก เพราะชาวบ้านที่มีผ้าจกโบราณจะนำไปขายให้นักสะสมผ้าซึ่งให้ราคาสูงกว่าศูนย์ฯ จะมีเพียงชาวบ้านบางคนที่ยินดีบริจาคให้เท่านั้น

นอกจากกิจกรรมการอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปะการทอผ้าจากของศูนย์ฯแล้ว การถ่ายทอดความรู้เรื่องการทอผ้าจากในจังหวัดราชบุรีในระหว่าง พ.ศ. 2530-2536 ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ องค์การกุศลตลอดจนบุคคลต่างๆ โดยเฉพาะผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรีทุกคนเป็นอย่างดี โดยต่างทำหน้าที่ในการส่งเสริมและสนับสนุนสอดคล้องต่อเนื่องกันดังนี้

- กรมการศึกษานอกโรงเรียนโดยศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดราชบุรี และกรมอาชีวศึกษาโดยวิทยาลัยสารพัดช่างราชบุรีได้จัดสรรงบประมาณค่าตอบแทนวิทยากรผู้สอน
- กรมการพัฒนาชุมชนโดยสำนักงานพัฒนาการทั้งระดับจังหวัดและอำเภอสนับสนุนการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้าน
- กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมสนับสนุนทางเทคนิคและวิธีการย้อมสี ตลอดจนประชาสัมพันธ์ผลงานผ้าจากให้เป็นที่ยอมรับแก่ผู้บริโภค
- ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรีได้อนุมัติเงินงบประมาณจังหวัดราชบุรี ได้จัดตั้งศูนย์หัตถกรรมขึ้น 3 แห่งที่ตำบลคูบัว ตำบลดอนแร่ และตำบลรางบัว เมื่อ พ.ศ. 2536 เพื่อส่งเสริมผู้ทอผ้าจากในเชิงพาณิชย์ศิลปะเสริมรายได้ภาคนอกการเกษตรให้แก่ประชาชน ในขณะเดียวกันก็มอบนโยบายให้การประถมศึกษาจังหวัดราชบุรี จัดสอนศิลปะผ้าจากให้นักเรียนเป็นหลักสูตรเสริม ซึ่งเป็นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมอีกทางหนึ่งด้วย

- กรมอาชีวศึกษาได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ศิลปะผ้าจากเมืองราชบุรีขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยผู้อำนวยการวิทยาลัยเทคนิคราชบุรีเป็นประธานกรรมการ ผู้อำนวยการวิทยาลัยเทคนิคโพธาราม ผู้อำนวยการวิทยาลัยสารพัดช่างราชบุรี ผู้ช่วยผู้อำนวยการวิทยาลัยสารพัดช่างราชบุรี (ฝ่ายวิชาการ) เป็นกรรมการและนายอุดม สมพร ผู้อำนวยการศูนย์สืบทอดศิลปะผ้าจกราชบุรีเป็นเลขานุการและผู้ประสานงาน มีหน้าที่ดำเนินการสนับสนุนส่งเสริมการเรียนการสอนผ้าจากและการอนุรักษ์ศิลปะผ้าจากให้สืบไป

อย่างไรก็ตามในระยะเวลาของการฟื้นฟูการทอผ้าจากของชาวไท-ยวนนี้ พบว่าการทอผ้าจากเพื่อใช้ในครอบครัวตามแบบอย่างในอดีตกำลังเปลี่ยนไป โดยที่การทอผ้าจากในอดีตเป็นการทอของแม่ซึ่งจะทอไว้สำหรับเป็นการรับไหว้เมื่อลูกสาวจะแต่งงาน หรือทอไว้สำหรับรับขวัญข้าวเมื่อเก็บเกี่ยวเอาข้าวขึ้นจากยุ้งแล้ว การทอแบบดังกล่าวจึงไม่ได้รับแรง จะทอผ้าเมื่อยามว่างจากงานประจำและทอด้วยจิตใจที่มุ่งมั่น เพื่อให้แก่ลูกหลานและสิ่งที่ตนนับถือ ฉะนั้นทุกตารางนิ้วของผืนผ้าจะเกิดลวดลายที่ละเอียดอ่อนประณีต แต่ในปัจจุบันการสร้างสร้งงานทอผ้าจากของช่างฝีมือเปลี่ยนเจตนาารมณ์ความมุ่งหมายไปจากเดิมกลายเป็นการทอเพื่อจำหน่ายเป็นรายได้เสริม อีกทั้งความจำกัดของราคาและความต้องการของผู้บริโภคเป็นเงื่อนไขทำให้ผลงานการทอผ้าจากของชาวไท-ยวนราชบุรีแตกต่างไปจากเอกลักษณ์เดิมในอดีต

พัฒนาการของการทอและการใช้ผ้าจากในวิถีชีวิตของชาวไท-ยวนสรุปได้ว่า ในระยะแรกของการอพยพมาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดราชบุรีจึงยังคงมีการทอผ้าจากกันทั่วครอบครัว แต่หลังจากเริ่มมีการปรับตัวทางวัฒนธรรมของคนในภาคกลางประกอบกับการจำหน่ายผ้าสำเร็จรูปมีมากขึ้น ทำให้ชาวไท-ยวนในจังหวัดราชบุรีทอผ้าใช้เองน้อยลงจนเกือบจะทำให้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาเรื่องการทอผ้าจากสูญหายไป แต่ยังมีผู้หญิงชาวไท-ยวนจำนวนหนึ่งที่พยายามอนุรักษ์สืบทอดการทอผ้าจากกันมากขึ้นประกอบกับได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการต่างๆ จึงทำให้การทอผ้าจากกลับมาเป็นที่นิยมอีกครั้งหนึ่ง เพียงแต่วัตถุประสงค์ในการทอผ้าเพื่อใช้เองในครอบครัวเปลี่ยนเป็นการทอผ้าจากเพื่อการค้าขายแทน

การสืบทอดการทอผ้าขึ้นตีนจก

ชาวไท-ยวนในอดีตทุกครัวเรือนจะมีการทอผ้าเพื่อใช้สอยในครอบครัวและมีการถ่ายทอดและสั่งสมกรรมวิธีการทอผ้าให้แก่สมาชิก ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผ้าขึ้นตีนจกดำรงอยู่ได้ ผ้าขึ้นตีนจกได้ผ่านระยะขบเซาเข้าสู่ระยะของการฟื้นฟูอีกครั้ง พร้อมกับความพยายามของชาวไท-ยวนรุ่นใหม่ที่จะอนุรักษ์และถ่ายทอดผ้าขึ้นตีนจกให้ดำรงอยู่ต่อไป หนึ่งในความพยายามทั้งหมดก็คือการคิดค้นวิธีการฝึกหัดและสอนทอผ้าขึ้นตีนจกกันมากขึ้นและกระตุ้นจิตสำนึกในการอนุรักษ์ผ้าจากแก่คนรุ่นใหม่ วิธีการถ่ายทอดการทอผ้าขึ้นตีนจกที่พบในชุมชนไท-ยวนมีดังต่อไปนี้

1) การสอนทอผ้าขึ้นตีนจกแบบดั้งเดิม

ในอดีตการสอนทอผ้าขึ้นตีนจกผู้เป็นแม่จะสอนลูกสาวทอผ้าด้วยการชี้ให้ดูลายต่างๆ ในผืนผ้าขึ้นตีนจกเก่าที่เก็บไว้เป็นต้นแบบ ให้แก่ผู้ฝึกหัดได้เรียนรู้ลายแต่ละลายเป็นการเฉพาะตัว โดยการใช้ชนมนเขียนเส้นด้ายที่ผูกมัดเป็นลายต่างๆ ให้แก่ผู้ฝึกหัดทอดูว่าลายนี้ให้เส้นจกข้ามเส้นยืนกี่เส้น ลายนั้นใช้เส้นจกทับเส้นยืนกี่เส้น โดยผู้ฝึกหัดต้องตั้งใจจดจำไว้ การฝึกหัดทอผ้าขึ้นตีนจกแบบนี้ ผู้ฝึกต้องมีความพยายามและความตั้งใจในการหัดอย่างมาก เมื่อฝึกหัดทอบ่อยๆ จนจำลายต่อลาย ผืนต่อผืนได้ จะเกิดทักษะและความชำนาญจนทอผ้าขึ้นตีนจกได้ วิธีการนี้ในอดีตได้รับการสืบทอดอย่างกว้างขวาง

2) การสอนทอผ้าจากแบบดูลายต้นแบบ

เป็นวิธีสอนที่พัฒนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2520 เป็นวิธีที่ช่วยให้จำง่ายได้เร็วขึ้นและสามารถสอนทีละหลายคน วิธีสอนแบบดูลายต้นแบบคิดค้นขึ้นโดยนายสมบุญ คำยอด ชาวไท-ยวนผู้สอนทอผ้าจากบ้านห้วย ตำบลดอนแร่ โดยการคัดลอกลายจากผืนผ้าที่เป็นต้นแบบลงในระบบตารางกราฟ คือกำหนดให้พื้นที่ของจุดตัดระหว่างเส้นแนวตั้งกับเส้นแนวนอนเป็นตัวแทนของจุดตัดเส้นยืนกับเส้นเสริม เส้นด้ายยืนแทนด้านช่องว่างระหว่างเส้นแนวตั้งและด้ายจากแทนด้วยเส้นแนวนอน วิธีการสอนแบบนี้จะให้ความสะดวกในการฝึกทอโดยมีต้องจดจำลายไว้ในสมอง เวลาสอนก็จะแนะนำวิธีการดูลายจากกราฟให้แก่ผู้เรียน ปัจจุบันการฝึกทอผ้าขึ้นต้นจกแบบนี้เป็นวิธีที่ใช้สอนอย่างแพร่หลายในกลุ่มต่างๆ

3) การสอนทอผ้าขึ้นต้นจกระบบ hand-hi-tech

เป็นการสอนที่คิดค้นขึ้นโดยนายอุดม สมพร ในพ.ศ.2536 เป็นผู้ตั้งศูนย์สืบทอดศิลปะผ้าจากขึ้นในปีพ.ศ.2538 การสอนระบบ hand-hi-tech ทำโดยการรวบรวมข้อมูลผ้าขึ้นต้นจกของราชบุรีแล้วพัฒนาข้อมูล แล้วให้นาย ธีรภัทร นิติธารากุล อาจารย์วิทยาลัยเทคนิคราชบุรีสร้างโปรแกรม hand-hi-tech สอดลายสำหรับจก การสอนระบบนี้จะใช้ computer สร้างลายที่จะสอด ผู้ฝึกหัดจะจกตามแต่ละสอดที่ computer แสดง เมื่อกดสอดที่ 1 แล้วก็กด Enter สอดที่ 2 ก็จะแสดงบนจอ ผู้ฝึกหัดก็จะทอไปจนครบลายแทนการดูจากตารางกราฟ

ระบบ hand-hi-tech เป็นการพัฒนาระบบการสอนแบบตารางกราฟบนกระดาน มาเก็บและแสดงข้อมูลโดย Computer

การสืบทอดการทอผ้าขึ้นต้นจกในปัจจุบันได้ขยายเข้าไปสู่นักเรียนในโรงเรียนต่างๆ ของตำบลคูบัว ด้วยการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐ ตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเพื่อการอนุรักษ์สืบสานการทอผ้าจากบ้านคูบัว ตามโครงการนี้ทางหน่วยงานราชการได้มอบ ก็ทอผ้าพระราชทานจากสมเด็จพระเทพฯ ให้โรงเรียนในระดับประถมศึกษาในตำบลคูบัว 12 แห่ง เช่น โรงเรียนวัดคูบัว โรงเรียนวัดแคทราย โรงเรียนวัดหนามพุทอ จัดหลักสูตรการทอผ้าจากเป็นวิชาพื้นฐานในวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ ผลจากโครงการนี้ทำให้นักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าระดับหนึ่ง แม้จะไม่มีใครยึดเป็นอาชีพหลักแต่ก็ได้ปลูกฝังให้เยาวชนรู้จักวัฒนธรรมพื้นบ้านของตน สร้างความภูมิใจ และการดำรงการทอผ้าจากให้คงอยู่ต่อไป

การจัดจำหน่ายและความนิยมผ้าขึ้นต้นจก

การผลิตผ้าขึ้นต้นจกในอดีตนั้นเป็นการผลิตเพื่อใช้ในชุมชนเป็นอันดับแรก ผู้ใช้จึงเป็นสตรีในชุมชน ซึ่งผูกพันกับวิถีชีวิตและโอกาสอันหลากหลายของชุมชนที่เปิดโอกาสให้ในงานพิธีกรรมสำคัญๆ ประจำปี จะเป็นช่วงที่ผ้าขึ้นต้นจกได้ถูกนำออกมาใช้ นอกจากเป็นการนุ่งห่มโดยตรงแล้ว ในการสวมใส่ผ้าขึ้นต้นจกยังเป็นโอกาสที่จะได้แสดงสถานภาพและความสามารถของตนอีกด้วย

ในปัจจุบันผู้สวมใส่ผ้าขึ้นต้นจกได้ขยายออกไปนอกชุมชนอย่างกว้างขวางนับแต่ชุมชนต่างถิ่นจนถึงชาวต่างประเทศ ผ้าขึ้นต้นจกเริ่มเข้าสู่ระบบการค้าราว พ.ศ.2517 ที่ผ้าจากคูบัวได้เป็นที่รู้จักกันในหมู่นักภายนอกในราวพ.ศ.2505 เริ่มมีคนจากภายนอกมาซื้อผ้าจากเก่าที่เก็บไว้ด้วยจำนวนเงินที่สูง ต่อมาเมื่อได้รับการส่งเสริม ชาวไท-ยวนเริ่มทอและนำผ้าขึ้นต้นจกเก่าที่เก็บไว้ออกแสดงตามงานต่างๆ เช่น งานกาชาดจังหวัดราชบุรี งานศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร เมื่อมีคนสนใจเข้าชมและหาซื้อ ก็เป็นการกระตุ้นให้ชาวไท-ยวนทอผ้าขึ้นต้นจกออกขาย และมีการตั้งศูนย์ทอผ้าขึ้นต้นจกอย่างเป็นทางการ

ปัจจุบันการใช้ผ้ามีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมและไม่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชน เช่น การซื้อผ้าขึ้นต้นจกไปตัดเป็นกระโปรงและผ้าถุงสำเร็จ หรือนำไปประดับตกแต่งเสื้อผ้า

ประโยชน์จากภูมิปัญญาในการจัดสวัสดิการสังคมของชุมชน

ตำบลคูบัวเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่รู้จักกันในชื่อของ “เมืองโบราณคูบัว” ซึ่งมีโบราณสถานที่เป็นสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีให้นักท่องเที่ยวได้หรือผู้สนใจได้เที่ยวชมและเรียนรู้ นอกจากนั้นยังเป็นแหล่งผ้าทอที่สวยงามของชาวไท-ยวน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ของผู้สนใจเกี่ยวกับผ้าทอ และยังสร้างความสนใจให้กับนักท่องเที่ยวที่ผ่านมาพบเห็น ทำให้ผ้าทอเป็นสินค้าหัตถกรรมที่สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนที่คูบัวได้เป็นอย่างดี

ชาวบ้านที่คูบัวที่มีความสามารถในการทอผ้า จะทอผ้าแล้วนำไปขายที่ร้านค้าที่รวบรวมผ้าทอของชาวบ้านบริเวณนั้นไว้ ให้ผู้สนใจได้เลือกซื้อ ซึ่งในบริเวณตำบลคูบัวนี้จะมีร้านจำหน่ายผ้าทอในลักษณะนี้อยู่ 10 ร้านโดยประมาณ ซึ่งนอกจากร้านค้าเอกชนแล้วยังมีการรวมตัวกันเองของชาวบ้านในการจำหน่ายผ้าทอโดยการจัดตั้งเป็นสหกรณ์

สหกรณ์การเกษตรไท-ยวนราชบุรี

สหกรณ์การเกษตรไท-ยวนราชบุรี จำกัด เป็นแหล่งรวบรวมผ้าจากทอเมื่อก่อตั้งเมื่อวันที่ 27 พ.ย. 2545 โดยการริเริ่มของ ดร.อุดม สมพร เป็นผู้รวบรวมชาวบ้านตำบลคูบัว ให้รวมกลุ่มผลิตผ้าขึ้นตีนจก ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านตำบลคูบัวจะผลิตผ้าขึ้นตีนจกแบบแยกกันผลิตแยกกันขายเป็นอาชีพเสริม เริ่มแรกมีสมาชิก 37 คน ปัจจุบันมีสมาชิกประมาณ 400 คน บริหารและดำเนินกิจกรรม โดยคณะกรรมการดำเนินการที่ได้รับการ

เลือกตั้งจากที่ประชุมใหญ่ เพื่อให้เกษตรกรในชุมชนสามารถผลิตผ้าขึ้นต้นจกที่มีคุณภาพจำหน่าย จึงให้คณะกรรมการที่มีความรู้ความชำนาญเป็นผู้ดำเนินการรับซื้อผ้าจากสมาชิก

ผ้าทอจะมีขนาด กว้าง 90 เซนติเมตร ยาว 200 เซนติเมตร โดยประมาณ จำหน่ายในราคาที่แตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับลวดลายและความยากในการทอ นอกจากการจัดจำหน่ายที่สำนักงานสหกรณ์แล้วยังรับสั่งทอผ้าตามความต้องการของลูกค้าและจัดส่งให้กับลูกค้าทางไปรษณีย์ มีการแปรรูปผ้าเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม เช่น เสื้อสำเร็จรูป โอบงูผ้าจก กระเป๋าสุภาพสตรี กลุ่มสำหรับใส่กระดาดาชิซู พวงกุญแจ ทำให้สมาชิกมีรายได้เพิ่มขึ้น

สหกรณ์ได้ใช้ทุนของสหกรณ์ในการดำเนินธุรกิจรวบรวมผ้า และจัดหาวัสดุที่ใช้ในการทอผ้า มาจำหน่ายให้กับสมาชิก เป็นการพัฒนาสหกรณ์ในการร่วมมือกันตามหลักและวิธีการสหกรณ์ เพื่อให้เกิดตลาดรองรับผ้าขึ้นต้นจกของสมาชิกสหกรณ์ รวมถึงการผลิตสินค้าได้มาตรฐาน สมาชิกสหกรณ์มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการจำหน่ายผ้าให้กับสหกรณ์ ทำให้ความเป็นอยู่ดีขึ้น และเป็นการส่งเสริมมรดกทางศิลปหัตถกรรมให้คงอยู่ต่อไป

การพัฒนาศักยภาพภูมิปัญญา

ผ้าขึ้นต้นจกผูกพันกับวิถีของชาวไทย-ยวนมาช้านาน แต่ในปัจจุบันชาวไทย-ยวนที่คุบัวน้อยคนที่จะนุ่งผ้าทอในชีวิตประจำวัน และช่างทอผ้าส่วนใหญ่จะอยู่ในวัยกลางคนและสูงอายุ ส่วนคนวัยหนุ่มสาวไม่ค่อยที่จะให้ความสนใจกับการทอผ้าเท่าใดนัก ซึ่งนอกจากการทอผ้าแล้วความรู้ถึงความเป็นไทย-ยวนก็อาจน้อยลงไปด้วย ซึ่งคนในชุมชนต่างก็ทราบและตระหนักในเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงได้มีความพยายามที่จะรักษาและสร้างความสนใจให้คนรุ่นใหม่ในเรื่องเหล่านี้ จึงได้มีการจัดตั้งศูนย์สืบทอดการทอผ้าและพิพิธภัณฑ์รวบรวมเรื่องราวของชาวไทย-ยวน ขึ้น เพื่อเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้และรักษาภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมไทย-ยวนให้คงอยู่ต่อไป

ศูนย์สืบทอดศิลปผ้าจกราชบุรี ที่วัดแคทราย

จัดตั้งขึ้นโดยสมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนวัดแคทราย และการสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานเอกชนและองค์การการกุศลต่าง ๆ ทั้งในจังหวัดราชบุรีและจังหวัดอื่น ๆ เพื่อให้เป็นศูนย์วิชาการผ้าจกสำหรับการศึกษาค้นคว้าแก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชนผู้สนใจทั่วไปและเป็นศูนย์ฝึกหัดทอผ้าจกให้แก่เยาวชนและผู้สนใจ โดยได้กราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สวรรคตพระราชดำเนินเป็นประธานในพิธีเปิดศูนย์เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2534 อันเป็นคราวเดียวกับที่เสด็จพระราชดำเนินเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติราชบุรี

ภายในศูนย์ได้จัดแสดงและเก็บรักษาผ้าจกอยู่ภายในตู้จัดแสดงตามหลักวิชาการจัดแสดงผ้าของพิพิธภัณฑ์สถาน ซึ่งมีทั้งตัวอย่างผ้าทั้งผ้าจกโบราณและผ้าจกที่ทอขึ้นใหม่ตามแบบโบราณ รวมกันมากกว่าร้อยผืน และยังมีการสาธิตและฝึกหัดการทอผ้าจกโดยมีสตรีชาวไทย-ยวนสาธิตการทอผ้าจกให้ชมและศึกษาตลอดเวลาที่ศูนย์เปิดให้บริการ

จิตประภังค์สถานบ้านคูบัว

จิปาละภัณฑสถานบ้านคูบัว จัดตั้งขึ้นใน พ.ศ.2546 เพื่อเก็บรักษาและจัดแสดงประวัติความเป็นมา ความเป็นอยู่ เครื่องมือการเกษตร อุปกรณ์การทอผ้า ผ้าจากคูบัวลายต่าง ๆ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมของชาวไทย-ยวน และยังมีการจัดแสดงโบราณวัตถุสมัยทวารวดี โดยการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์แห่งนี้มาจากความคิดริเริ่มของชุมชนและหลายองค์กรในพื้นที่ อาทิ วัดโขลงสุวรรณคีรี มูลนิธิพัฒนาประชากรตำบลคูบัว สมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนวัดแคทราย ศูนย์สืบทอดศิลปผ้าจกราชบุรี ชมรมชาวไทย-ยวน ราชบุรี โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณการก่อสร้างและปรับปรุงอาคารจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดราชบุรี สมาคมต่างๆได้ร่วมกันก่อสร้าง จากนั้นจึงมอบหมายให้ ดร.อุดม สมพร เป็นประธานกรรมการ ในการบริหารพิพิธภัณฑ์ซึ่งท่านเป็นบุคคลที่มีสำคัญอย่างยิ่งในการรักษาศิลปวัฒนธรรมต่างๆของชาวไทย-ยวนที่คูบัว ซึ่งรวมถึงการจัดตั้งศูนย์สืบทอดศิลปผ้าจกราชบุรี ที่วัดแคทราย ข้างต้นด้วย

นอกจากสถานที่ทั้งสองแห่งข้างต้นแล้ว ยังมีการนำการทอผ้าเข้าไปบรรจุในการเรียนของเด็กชั้นประถมศึกษาในโรงเรียนวัดคูบัวอีกด้วย ซึ่งแม้จะเป็นเพียงการทอผ้าขั้นพื้นฐานสำหรับเด็กนักเรียน แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งในการให้เด็กได้เรียนรู้ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษของตนที่ได้มีการสืบทอดกันมายาวนาน

แนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการ

- สร้างการตระหนักถึงความเป็นไทย-ยวน เพื่อให้คนรุ่นใหม่หันมาสนใจการทอผ้ามากขึ้น ซึ่งนอกจากจะเป็นประโยชน์ในแง่ของการอนุรักษ์แล้ว ยังเป็นภูมิปัญญาที่สามารถนำไปสร้างรายได้ให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี

- ส่งเสริมให้สหกรณ์การเกษตรไทย-ยวน ดูแลสวัสดิการในด้านอื่นนอกเหนือไปจากการดำเนินงานตามรูปแบบของสหกรณ์ เช่น จัดตั้งเป็นกองทุนสวัสดิการ เป็นต้น

ภูมิปัญญาจากป้าชายเลน
ข้อมูลทั่วไปของตำบลบางขุนไทร
อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

ประวัติศาสตร์

ตำบลบางขุนไทรเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอบ้านแหลมจังหวัดเพชรบุรีเป็นตำบลที่มีชื่อเสียงในเรื่องของทรัพยากรชายฝั่งทะเลที่อุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ความเชื่อ และศาสนาที่ได้รวมกันเป็นตำบลบางขุนไทร อันมีประวัติความเป็นมาและการอยู่ร่วมกันนับร้อยปีความหลากหลายทางเชื้อชาติ เช่น ไทย จีน ลาว (เวียงจันทน์) เขมรลายุ ที่เข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกันในตำบลบางขุนไทรแห่งนี้มีความผูกพันและมีเรื่องเล่ามากมายเกี่ยวกับที่มาของตำบลบางขุนไทร ดังนี้

- ในสมัยอดีตเมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมา ตำบลแห่งนี้มีหมู่บ้านที่มีความอุดมสมบูรณ์มากอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ ทำให้คนสมัยก่อนต่างพากันมาจับปลาโดยใช้เซเป็นเครื่องมือในการดักจับปลา แต่ตกไปไม่ได้ปลาชักตัวแต่กลับได้เป็นทองคำมาแทน ชาวบ้านเกิดอาการแปลกใจ ดังนั้นจึงนำทองคำที่ได้มาไปขาย แล้วรวมตัวกันก่อตั้งวัดไทรทองขึ้นมาแล้วเรียกชื่อหมู่บ้านบริเวณนั้นว่า บางขุนไทรทอง แต่เมื่อเวลาผ่านไปทำให้ชื่อบางขุนไทรทองเหลือเพียงแค่บางขุนไทรเท่านั้น

- สมัยก่อนได้มีชาวจีนอพยพมาจากอยุธยา ลี้ภัยจากพม่าเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้ โดยมีคนชื่อขุนเป็นหัวหน้ากลุ่ม และสมัยก่อนบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก มีปลาชุกชุม ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงนิยมจับปลามาประกอบอาหารและทำเป็นอาชีพในเวลาต่อมา โดยมีอุปกรณ์ที่ใช้ในการจับปลาคือเซ ดังนั้นนายขุนจึงตั้งชื่อหมู่บ้านแห่งนี้ว่า บางขุนไทร และเรียกมาจนถึงปัจจุบันนี้

- คนกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ตำบลบางขุนไทรปัจจุบันเป็นคนเชื้อสายจีนที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองหัวเมืองชั้นนอก มาปกครองเขตเมืองเพชรบุรี มีชื่อว่า ขุนอร่าม มีชื่อจีนว่า นายกงเซ่ง แซ่อึ้ง ขณะที่ขุนอร่าม ทำการปกครองอยู่นั้นก็ได้ส่งข้าทาสบริวารรวมทั้งนักโทษออกไปทำไร่สวนในหัวเมืองต่างๆ รวมทั้งพื้นที่ในตำบลบางขุนไทรในปัจจุบันด้วยระยะแรกการทำไร่ทำนาก็ได้ผลผลิตดีต่อมาข้าทาสบริวารที่ส่งออกไปทำงานได้พากันแยกย้ายหลบหนีไป ไม่ทำงานให้กับขุนอร่ามอีกต่อไปดังนั้นขุนอร่ามจึงอพยพออกมาตั้งบ้านเรือน อยู่ในพื้นที่ทำไร่ทำนาในพื้นที่บางขุนไทรในปัจจุบัน ครั้งแรกที่ขุนอร่ามและบริวารเข้ามาตั้งบ้านเรือนนั้น มีบ้านเรือนอยู่ 7 หลัง และต่อมาจึงมีผู้อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากทำเลที่ตั้งของบางขุนไทรในขณะนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทรัพยากรทางบก และทางทะเลเมื่อชุมชนขยายตัวมากขึ้นจึงได้ตั้งชื่อชุมชนดังกล่าวว่า “บางกงเซ่ง” ตามชื่อภาษาจีนของขุนอร่าม (กงเซ่ง แซ่อึ้ง) ส่วนคำว่า “บาง” นั้นเป็นชื่อที่ใช้เรียกหมู่บ้านในอดีต ซึ่งคนสมัยก่อนเรียกกัน เมื่อกาลเวลาผ่านไปชื่อหมู่บ้านก็เรียกกันใหม่เป็น “บางขุนไทร” เพี้ยนเสียงมาจาก “บางกงเซ่ง” จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้

- เกิดจากการอพยพโยกย้ายถิ่นของชาวจีนแต้จิ๋ว ที่หนีภัยสงครามพม่ามาจากกรุงศรีอยุธยา ลงมาอยู่บริเวณปากน้ำสมุทรปราการ และย้ายลงมาทางใต้ มาตั้งรกรากอยู่ในบริเวณตำบลบางขุนไทรเนื่องจากในพื้นที่ดังกล่าวมีความ อุดมสมบูรณ์ ประกอบกับทำเลที่ตั้งอยู่ติดทะเลเหมาะกับการประกอบอาชีพประมง จึงทำให้ผู้คนต่างถิ่นเริ่มอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนกันมากขึ้น และหนึ่งในชาวจีนอพยพรุ่นแรกที่เข้ามาบุกเบิกสร้างบ้านเรือนขณะนั้นมีชื่อว่า “ขุน” รวมอยู่ด้วยและอาชีพของผู้คนในเวลานั้นก็คือการทำ

ประมง วันหนึ่งตาขุนได้ออกไปจับปลาในคลองใหญ่ที่มีต้นไทรขึ้นอยู่หนาแน่น ด้วยเครื่องมือตกปลาที่มีชื่อว่า “ไซ” แต่เมื่อตาขุนไปกู้ไซที่ตกปลาไว้ในคลอง กลับได้ทองคำแทนที่จะเป็นปลาช่อนปลาตุกเหมือนกับครั้งที่ผ่านๆมา ตาขุนจึงนำทองคำที่ตกได้ไปขาย และนำเงินส่วนหนึ่งมาสร้างวัดโดยตั้งชื่อว่า “วัดไทรทอง” ตามลักษณะภูมิประเทศที่มีต้นไทร และทองคำที่ตาขุนตกได้มาผนวกรวมกันตั้งเป็นชื่อวัดประจำหมู่บ้าน เมื่อมีวัดแล้วจึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านในขณะนั้นว่า “บางขุนไทรทอง” ซึ่งเป็นการผนวกรวมกันระหว่างชื่อตาขุน ทองคำที่ซื้อมาได้ และลักษณะภูมิประเทศที่มีต้นไทรในละแวกท้องถื่นที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ต่อมาชื่อหมู่บ้าน ก็เรียกสั้นเข้าเป็น “บางขุนไทร” จนกระทั่งถึงเวลานี้

ผู้คนในตำบลบางขุนไทร ประกอบด้วยกลุ่มคนหลายเชื้อสายอาศัยอยู่ร่วมกัน ทั้งจากกลุ่มที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดั้งเดิมตั้งแต่บรรพบุรุษและอพยพโยกย้ายมาจากถิ่นอื่นแล้วมาตั้งถิ่นฐานในตำบลบางขุนไทร เมื่อหลายร้อยปีมาแล้ว โดยกลุ่มคนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในตำบลบางขุนไทร ประกอบด้วยคนหลายเชื้อสาย ดังนี้

- *กลุ่มคนไทย* เป็นคนในพื้นที่ที่อาศัยอยู่มาแต่ดั้งเดิม มิได้อพยพมาจากพื้นที่อื่น นอกจากนี้ยังมีชนชาติไทยที่อพยพโยกย้ายมาจากจังหวัดหรืออำเภออื่น เดินทางมาซื้อที่ดินเพื่อปลูกบ้าน และทำการเกษตร เช่น ปลูกข้าวและการทำนาเกลือ

- *กลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน* อพยพโยกย้ายมาจากประเทศจีนเมื่อประมาณหลายร้อยปีมาแล้ว โดยนั่งเรือสำเภามาจากเมืองจีนมาตั้งรกรากอยู่ในตำบลบางขุนไทร โดยบุกเบิกที่ดินเป็นที่ทำกิน บางส่วนก็อพยพตามมาในภายหลังและซื้อที่ดินเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนและตั้งถิ่นฐานอยู่ที่นี่ อย่างถาวรโดยชาวบางขุนไทรที่มีเชื้อสายจีนจะอาศัยอยู่ร่วมกันที่หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3

- *กลุ่มคนลาว* ชาวลาวที่อาศัยอยู่ในตำบลบางขุนไทร เรียกตัวเองว่า “ลาวพวน” จากคำบอกเล่าผู้สูงอายุในตำบลบางขุนไทรเล่าว่า เดิมทีถิ่นฐานบ้านเกิดของบรรพบุรุษตนนั้นอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ประเทศลาว ต่อมาถูกทหารจากกองทัพพม่าเข้าโจมตี ทำให้ผู้คนส่วนหนึ่งจากเวียงจันทน์อพยพโยกย้ายหนีการโจมตีจากกองทัพพม่าเดินทางเข้ามายังประเทศไทย โดยการเดินเท้าอพยพมาเรื่อยๆ โดยกลุ่มชาวลาวที่อพยพมาจากเวียงจันทน์ได้แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม แยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานคนละพื้นที่ โดยชาวลาวเวียงกลุ่มแรกตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี และกลุ่มที่สองคือชาวลาวเวียงที่อาศัยอยู่ในตำบลบางขุนไทร ซึ่งเรียกตัวเองว่า “ลาวพวน”

การสร้างบ้านเรือนของชาวตำบลบางขุนไทรในสมัยก่อน ช่วงที่การคมนาคมยังไม่สะดวก ไฟฟ้าและน้ำประปายังเข้าไม่ถึง ชาวบางขุนไทรนิยมใช้ไม้ที่หาได้ในพื้นที่สำหรับการปลูกบ้าน ในช่วงแรกที่สภาพพื้นที่ยังเป็นทุ่งนานั้น วัสดุที่นิยมนำมาใช้สร้างบ้านจะเป็นไม้ไผ่ที่หาได้ในพื้นที่ ส่วนหลังคาจะใช้ไม้ไผ่มาสานกันทำเป็นส่วนของหลังคา มีชื่อเรียกว่า “เรือนผูก” ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับจากมุงหลังคาที่เห็นได้ตามชนบททั่วไปในประเทศไทยต่อมาภายหลังชาวบางขุนไทรเปลี่ยนวัสดุที่ใช้ในการสร้างบ้านจากไม้ไผ่มาเป็นไม้เนื้อแข็งที่หาได้ในพื้นที่เป็นวัสดุการสร้างบ้าน ในสมัยก่อนส่วนใหญ่นิยมสร้างบ้านแบบยกใต้ถุนสูง เนื่องจากพื้นที่ในตำบลนี้มักประสบปัญหาน้ำทะเลหนุนไหลท่วมเข้ามาภายในพื้นที่ โดยมักจะท่วมในเดือนธันวาคม – มีนาคม ของทุกปี สร้างความเสียหายให้แก่บ้านเรือน จึงนิยมสร้างบ้านยกใต้ถุนสูงเพื่อป้องกันปัญหาดังกล่าว

บ้านเรือนที่นี้ยังมีรูปแบบเฉพาะตัวอีกอย่างหนึ่ง คือหลังคานิยมสร้างเป็นหลังคารูปทรงหน้าจั่ว สามารถพบเห็นได้เป็นส่วนใหญ่ รั้วบ้านในสมัยก่อนนิยมนำไม้ไผ่มาสานขัดกันเป็นรั้ว เรียกว่า “ไม้ขัดแตะ” เพื่อป้องกันขโมยและสัตว์ต่างๆ เข้ามาทำความเสียหายภายในบริเวณบ้านต่อมาภายหลัง เมื่อการคมนาคม

สะดวกขึ้น ไฟฟ้าและน้ำประปาเข้าถึง ทำให้ตำบลบางขุนไทรสามารถติดต่อกับภายนอกได้สะดวกขึ้น ทำให้รูปแบบการสร้างบ้านเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากที่เคยนิยมใช้ไม้เป็นวัสดุในการสร้างบ้านเปลี่ยนเป็น ใช้ปูนซีเมนต์ เพราะสามารถหาได้ง่ายและราคาถูกลงมาเมื่อเทียบกับแต่ก่อน อีกทั้งรูปทรงในการสร้างบ้าน เริ่มเปลี่ยนแปลงไปสร้างตามรูปแบบสมัยใหม่มากขึ้น ซึ่งแตกต่างจากค่านิยมในสมัยก่อนที่คิดว่า “คนปลูกบ้านปูนซีเมนต์คือเศรษฐี” แต่ปัจจุบันค่านิยมนั้นได้เปลี่ยนแปลงไป กลายเป็นว่าหากบ้านใดใช้ไม้เป็นวัสดุ ในการก่อสร้างจัดว่าบ้านนั้นมีฐานะร่ำรวย

ความเชื่อในการปลูกบ้านใหม่ของชาวตำบลบางขุนไทร มีความเชื่อในซินแสหรือผู้เชี่ยวชาญ โหราศาสตร์ เริ่มตั้งแต่การเลือกที่ดินในการปลูกบ้าน ชาวบ้านที่นี้จะเชิญซินแสผู้มีความรู้มาทำการเสี่ยงทาย ที่ดินตรงนั้นว่าเป็นที่ที่ดี เมื่ออยู่อาศัยแล้วส่งผลดีต่อเจ้าของบ้านหรือไม่ ถ้าซินแสบอกว่าที่ดินนั้นเป็นที่ดี สามารถปลูกบ้านได้ ก็จะมีการปลูกบ้านมีการยกเสาเอกเช่นเดียวกับทั่วไปก่อนการย้ายเข้าไปอยู่อาศัย ต้องมีการทำพิธีขึ้นบ้านใหม่ ซึ่งนิยมประกอบพิธีที่วัดมีของที่เป็นสิริมงคลในการประกอบพิธี เช่น หมู เป็ด ไก่ ดอกไม้มงคล ใบเงิน ใบทอง ใบขนุน ยอดสวาท ฯลฯ โดยมี พระผู้ใหญ่เป็นผู้ทำพิธี

นอกจากความเชื่อในการสร้างบ้านแล้ว ชาวบ้านที่นี้ยังมีความเชื่อในผีบ้านผีเรือนว่าจะเป็นผู้ปกป้องรักษาคุ้มครองให้ผู้อยู่อาศัยมีความร่มเย็นเป็นสุข และชาวบ้านที่นี้ยังมีความเชื่อในการตั้งศาลพระภูมิ ไว้ในบ้านเช่นเดียวกับทั่วไป โดยเชื่อว่าเป็นที่สถิตของเทวดาอารักษ์ ผู้ซึ่งช่วยคุ้มครองให้ผู้อยู่อาศัย เกิดความสงบสุข นิยมตั้งไว้กลางแจ้งภายในบริเวณรั้วบ้านของตน ซึ่งสามารถพบเห็นได้เกือบทุกบ้านในบริเวณ ตำบลบางขุนไทรหากบ้านใดไม่มีการตั้งศาลพระภูมิในที่กลางแจ้ง ก็จะมีต้นไม้ตั้งไว้กลางแจ้งแล้วผูกผ้าสามสี มีชื่อเรียกว่า “ไม้กระบอก” มีอาหารคาวหวานเช่นไข่เช่นเดียวกับศาลพระภูมิทั่วไป

ลักษณะครอบครัวส่วนใหญ่ อาศัยอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่แบบครอบครัวขยาย ญาติพี่น้อง ปลูกบ้านอาศัยอยู่ภายในรั้วเดียวกัน มีการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีเพียงบางส่วน ที่แยกออกมาอยู่อาศัยกันเองภายในครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยวอยู่กันเพียงพ่อ แม่ และลูกเท่านั้น

สภาพทั่วไปและอาณาเขต

ตำบลบางขุนไทร ปัจจุบันเป็น 1 ใน 10 ตำบล ของอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ตั้งอยู่ ห่างจากที่ว่าการอำเภอบ้านแหลม ประมาณ 6 กิโลเมตร อยู่ห่างจากจังหวัดเพชรบุรี ประมาณ 12 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 15,732 ไร่ (25.17 ตารางกิโลเมตร) เป็นที่ราบลุ่มและที่ราบชายฝั่งทะเลเป็นพื้นที่น้ำเค็ม ประมาณ 60% และเป็นพื้นที่น้ำจืดประมาณ 40% บริเวณชายฝั่งมีสภาพเป็นหาดโคลนมีพื้นที่ป่าชายเลน ประมาณพันกว่าไร่ มีต้นแสม โกงกาง และต้นตะบูนขึ้นอยู่หนาแน่น พื้นที่ส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 98.72 เป็นที่ราบ (15,530 ไร่) ที่เหลือเป็นพื้นที่น้ำจืดเป็นร้อยละ 1.28 (202 ไร่)

อาณาเขตของตำบล ตำบลบางขุนไทรมีอาณาเขตติดต่อกับตำบลใกล้เคียงดังนี้คือ

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลบ้านแหลม อำเภอบ้านแหลม

ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลปากทะเล อำเภอบ้านแหลม

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ป่าชายเลน ทะเลอ่าวไทย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลท่าแร้ง ตำบลท่าแร้งออก อำเภอบ้านแหลม

การคมนาคมและสาธารณูปโภค

เส้นทางคมนาคมและการเดินทางเข้าสู่ตำบลบางขุนไทร ตามเส้นทางหลัก 3 เส้นทางดังนี้

เส้นทางที่ 1 จากอำเภอเมืองเพชรบุรี ตามถนนลาดยางผ่านตำบลหนองโสน ตำบลท่าแร่ ถึงตำบลบางขุนไทรรวมระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร

เส้นทางที่ 2 จากอำเภอเมืองเพชรบุรี ผ่านตำบลช่องสะแก ตำบลบางจาน ถึงตำบลบางขุนไทร รวมระยะทางประมาณ 11 กิโลเมตร

เส้นทางที่ 3 จากถนนพระราม 2 เลี้ยวซ้ายบริเวณสถานีบริการน้ำมันตำบลคลองโคกน อำเภอมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ผ่านตำบลบางตะบูน ตำบลบ้านแหลม ถึงตำบลบางขุนไทร รวมระยะทางประมาณ 30 กิโลเมตร (ถนนเส้นทางลัดคลองโคกน -ชะอำ)

ส่วนเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านในตำบลบางขุนไทร มีทั้งถนนลาดยาง ถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก และถนนดินลูกรัง รวมระยะทางประมาณ 33.4 กิโลเมตร ถนนสายหลักของชุมชน มี 3 สาย คือ สายแรกเป็นถนนคันกั้นน้ำเค็มเบอร์ 1 จากอำเภอบ้านแหลมในช่วงบ้านแหลม - บางขุนไทร ได้รับการปรับปรุงผิวถนนเป็นถนนลาดยางอย่างดี ทำให้การเดินทางได้รับความสะดวก ถนนสายนี้สามารถเดินทางไปยังหาดเจ้าสำราญและหาดชะอำได้ สายที่สองซึ่งเป็นถนนสายเลียบริมชายฝั่งทะเลมีทัศนียภาพที่สวยงามตลอดสองข้างทางจะมีการทำนาเกลือไปถึงตำบลหาดเจ้าสำราญ แยกจากถนนคันกั้นน้ำเค็มเบอร์ 1 ผ่านหมู่ที่ 6 หมู่ที่ 7 ไปตำบลบางจานและตัวจังหวัดเพชรบุรี ถนนอยู่ในสภาพดีสายที่สาม แยกจากถนนคันกั้นน้ำเค็มเบอร์ 1 ผ่านวัดไทรทองไปตำบลท่าแร่ และท่าแร่ ออก ถึงตัวจังหวัดเพชรบุรีเป็นถนนลาดยางสภาพดี

โทรศัพท์พื้นฐานมีใช้ทุกหมู่บ้าน ส่วนโทรศัพท์สาธารณะมีใช้บางหมู่บ้าน เช่น หมู่ที่ 9, หมู่ที่ 11, หมู่ที่ 7, หมู่ที่ 6, หมู่ที่ 5, หมู่ที่ 10, หมู่ที่ 8, หมู่ที่ 4 แต่โทรศัพท์เคลื่อนที่ (มือถือ) มีใช้ทุกหมู่บ้าน ส่วนใหญ่ประชาชนแต่ละหมู่บ้านจะมีโทรศัพท์เคลื่อนที่

จำนวนประชากรและจำนวนครัวเรือน

ตำบลบางขุนไทรประกอบด้วยหมู่บ้าน จำนวน 11 หมู่บ้าน มีจำนวนครัวเรือนรวมทั้งสิ้น 1,753 ครัวเรือน มีประชากรรวมประมาณ 6,989 คน แยกเป็นเพศชายจำนวน 3,473 คน เพศหญิง 3,516 คน มีความหนาแน่นของประชากร 276.32 คน/ตารางกิโลเมตร

ตารางแสดงจำนวนประชากรและจำนวนครัวเรือนในตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

หมู่บ้าน	ครัวเรือน	ชาย	หญิง	รวม (ประชากร)
หมู่ 1 บ้านบางขุนไทร	122	216	205	421
หมู่ 2 บ้านบางขุนไทร	130	225	234	459
หมู่ 3 บ้านบางขุนไทร	180	330	334	664
หมู่ 4 บ้านแขก	224	553	531	1,084
หมู่ 5 บ้านดอนผิงแดด	195	393	411	804
หมู่ 6 บ้านดอนวัด	129	250	232	482
หมู่ 7 บ้านดอนไทย	188	318	370	688
หมู่ 8 บ้านบางอิน	179	386	379	765

หมู่ 9 บ้านป่าขาด	173	351	366	717
หมู่ 10 บ้านสามัคคี	173	327	335	662
หมู่ 11 บ้านดอนหอยแครง	60	124	119	243
รวม	1,753	3,473	3,516	6,989

ที่มา : ข้อมูล เดือนมีนาคม 2555/รายงานสถิติประชากรระดับตำบล สำนักงานทะเบียนราษฎรอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี, 2555

อาชีพและรายได้ของประชากร

จากภูมิประเทศของบางขุนไทร ที่ประกอบไปด้วยพื้นที่ที่ติดชายทะเลและพื้นที่บนที่ดอน มีผลให้การประกอบอาชีพของประชากรในพื้นที่ค่อนข้างมีความหลากหลาย กล่าวคือ ชุมชนที่มีพื้นที่อยู่ใกล้ทะเล จะมีอาชีพทำประมงชายฝั่งด้วยการออกเรือจับกุ้ง ปู ปลา และเก็บหอยแครง หอยเสียบด้วยมือ รับจ้างทั่วไป ทำนาเกลือ และทำกะปิ หมู่บ้านที่อยู่บนที่ดอนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกี่ยวกับเกษตรกรรม เช่น ทำนาข้าว เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา รับจ้างทั่วไป บางส่วนก็ทำประมงชายฝั่งด้วยการเก็บหอยแครง หอยเสียบ และทำนาเกลือ

แต่เมื่อดูแหล่งที่มาของรายได้รวมในแต่ละหมู่บ้านจะพบว่า อาชีพรับจ้าง (ทั้งในภาคเกษตรนอกภาคเกษตรในพื้นที่ และนอกพื้นที่ตำบลบางขุนไทร) เป็นอาชีพที่สร้างรายได้รวมเป็นอันดับหนึ่งของหมู่บ้าน มีจำนวน 6 หมู่บ้าน คิดเป็นรายได้รวมปีละประมาณกว่า 20 ล้านบาท ส่วนที่เหลืออีก 2 หมู่บ้านรายได้หลักมาจากการทำอาชีพประมงชายฝั่ง

จากลักษณะภูมิประเทศที่พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 15,732 ไร่ (25.17 ตารางกิโลเมตร) โดยแบ่งเป็นพื้นดินประมาณ 15,530 ไร่ เป็นพื้นน้ำประมาณ 202 ไร่ ประชากรในพื้นที่มีการใช้ที่ดินแบ่งออกได้ดังนี้คือ เพื่อการเกษตร (ทำนา ทำสวน) ปศุสัตว์ ประมง (เลี้ยงปลา กุ้ง) ทำนาเกลือ เป็นที่อยู่อาศัย ที่ป่าชายเลน ที่สาธารณประโยชน์ และอื่นๆ

สถานที่สำคัญของชุมชน

ตำบลบางขุนไทรมีสถานที่ที่น่าสนใจอยู่หลายแห่ง ทั้งส่วนที่เป็นธรรมชาติ วัดวาอารามเหมาะที่จะเดินทางแวะชม เช่น บริเวณป่าชายเลน ซึ่งมีพื้นที่ประมาณพันกว่าไร่ ขึ้นอยู่ตามชายฝั่ง มีหน่วยจัดการทรัพยากรป่าชายเลน คือสถานีวิจัยทรัพยากรป่าชายเลนที่ 6 เพชรบุรี เข้ามาตั้งสถานี คอยดูแลการบุกรุกตัดต้นไม้ ในพื้นที่ดังกล่าวจะมีสะพานไม้สำหรับนักท่องเที่ยว เพื่อศึกษาเรียนรู้ระบบนิเวศน์ป่าชายเลน และเดินออกไปดูหาดโคลนที่ชาวบ้านออกไปเก็บหอยแครง หอยเสียบ เรียกว่า “ดอนหอยแครง” นอกจากป่าชายเลนยังมีวัด 2 แห่ง ในพื้นที่คือ วัดบางขุนไทร หมู่ที่ 10 วัดดอนผิงแดด หมู่ที่ 6 และมีมัสยิดดารุลอิบาดะห์ หมู่ที่ 4 อีก 1 แห่งศาลเจ้า 2 แห่ง คือ ศาลเจ้าได้เซี่ยฮุดโจ้ว หมู่ที่ 2 และศาลเจ้าพ่ออิม หมู่ที่ 7 โรงเจ 1 แห่ง คือโรงเจฮกเฮงตั้ว หมู่ที่ 2

สภาพสังคม

การศึกษา ตำบลบางขุนไทรมีโรงเรียนตั้งอยู่ในพื้นที่จำนวน 2 โรงเรียน ที่เปิดสอนตั้งแต่ระดับอนุบาลถึงชั้นมัธยมศึกษา ได้แก่

- โรงเรียนวัดบางขุนไทร (ผดุงวิทยา) เปิดสอนในระดับอนุบาลถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1- 3
- โรงเรียนวัดดอนผิงแดด เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

นอกจากโรงเรียนทั้งสองแห่งในตำบลนี้ แล้วยังมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขององค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร อีก 3 แห่ง ได้แก่

- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียนและปฐมวัย หมู่ที่ 6
- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียนและปฐมวัย หมู่ที่ 10
- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียนและปฐมวัยวัดดอนผิงแดด

โดยมีจำนวนครูทั้งสิ้น 38 คน นักเรียน 492 คน

นอกจากนี้ยังมีเด็กและเยาวชนในพื้นที่ตำบลบางขุนไทรบางส่วน ที่เดินทางออกไปเรียนหนังสือยังพื้นที่อื่น ทั้งในตัวอำเภอบ้านแหลม และตัวจังหวัดเพชรบุรี ในระดับต่างๆ อีกจำนวนหนึ่ง

การสาธารณสุข ตำบลบางขุนไทรมีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) 1 แห่ง มีบุคลากรจำนวน 8 คน นอกจากนั้นในแต่ละหมู่บ้านจะมีศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน (ศสมช.) ทุกหมู่บ้านและมีกองทุนยาอีก 3 แห่งอาสาศาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) จำนวน 144 คน

แม้ว่าการแพทย์ปัจจุบันจะเข้าถึงทุกหมู่บ้านแล้วก็ตาม แต่ก็พบว่ามีการใช้หมอกกลางบ้าน หมอยาสมุนไพร หมอปั๊วะ หมอนวดอยู่ประปราย

ชาวบ้านสามารถซื้อยามารักษาตัวเองได้ ซึ่งจะมียาสามัญขายตามร้านขายของชำ ในแต่ละหมู่บ้านอย่างน้อยมี 2 - 3 ร้าน ที่มีขาย ส่วนใหญ่จะเป็นยาแก้ไข้ แก้ปวด ทั่วไป

ศาสนา การนับถือศาสนา ของชาวบ้านตำบลบางขุนไทร ทุกคนมีอิสระในการเลือกนับถือศาสนา ผู้ใดต้องการนับถือศาสนา ผู้ใดต้องการนับถือศาสนาโดยอ้อมทำได้ โดยในตำบลบางขุนไทรมีการนับถือทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลาม การนับถือศาสนาส่งผลต่อการเลือกถิ่นฐานและการรวมกลุ่มในการอยู่อาศัยของชาวบ้านที่นี่ ผู้ที่นับถือศาสนาเดียวกันจะอาศัยอยู่รวมกันหมู่บ้านเดียวกัน เช่น หมู่ที่ 4 ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่ นับถือศาสนาอิสลาม หมู่ที่ 10 ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธ แต่ไม่ได้หมายความว่าต่างศาสนาจะไม่สามารถอยู่รวมกันได้ชาวบ้านในตำบลบางขุนไทร แม้ว่าจะนับถือศาสนาแตกต่างกัน แต่สามารถอยู่รวมกันได้อย่างมีความสุข ดังจะเห็นได้จากหมู่ที่ 9 ที่มีการนับถือทั้งศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม นอกจากการรวมกลุ่มตามศาสนาที่นับถือ ยังมีการอยู่รวมกันโดยใช้เชื้อชาติเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกัน เช่น ในหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่เป็นชาวไทยเชื้อสายจีน เห็นได้จากการตกแต่งบ้านเรือนที่มักตกแต่งตามความเชื่อแบบชาวจีน เช่น การติดกระจกเหล็กม้วนไว้ที่ประตูหน้าบ้าน หรือการมีศาลเจ้าและโรงเจตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 2 ซึ่งเป็นศูนย์รวมของชาวไทยเชื้อสายจีนเพื่อประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวจีน

วัฒนธรรมและประเพณี ตำบลบางขุนไทรมีวัฒนธรรมและประเพณีไม่แตกต่างไปจากชุมชนอื่นๆ งานประเพณีในเทศกาลสำคัญต่างๆ เช่น วันปีใหม่ วันสงกรานต์ วันตรุษจีน วันสารทจีน วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันสารทไทย ซึ่งก็มีเหมือนกับชุมชนอื่นๆ โดยทั่วไป แต่เนื่องจากตำบลบางขุนไทรมีความหลากหลาย ทางด้านเชื้อชาติของประชาชนที่ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ตำบลบางขุนไทร ทำให้มีวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชนที่ยังคงรักษาไว้จนถึงปัจจุบันนี้

ปัจจัยและสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง ที่มีผลต่อการพัฒนา

ปัญหาและความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น

1) ปัญหาน้ำเพื่อการเกษตรไม่เพียงพอ

สภาพปัญหา พื้นที่การเกษตรในเขต อบต. บางขุนไทร เป็นพื้นที่ปลายน้ำ จะทำนาข้าวได้ปีละครั้ง เมื่อถึงฤดูแล้งจะต้องปล่อยพื้นที่นาข้าวให้เปล่าประโยชน์เนื่องจากไม่มีน้ำ และในกรณีที่มีการปล่อยน้ำมาจากชลประทานบางครั้งน้ำจะมาไม่ถึง มีการกักน้ำในพื้นที่ด้านบน และकुคลองส่งน้ำของชลประทานก็มีปัญหาตื้นเขินทำให้น้ำมาได้ไม่เต็มที่ ซึ่งเป็นปัญหามาโดยตลอด

ความต้องการ ประชาชนในพื้นที่ต้องการให้กรมชลประทานปรับปรุงระบบส่งน้ำเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการระบายน้ำ ซึ่งจะทำให้พื้นที่การเกษตรในเขต อบต. บางขุนไทร ได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ ทำให้เกษตรกรมีรายได้ที่มากขึ้นตามมา

2) ปัญหาเรื่องเรือคราดหอย

สภาพปัญหา พื้นที่ตำบลบางขุนไทรเป็นแหล่งกำเนิดของหอยแครงและหอยเสียบธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ประชาชนส่วนใหญ่มีรายได้จากอาชีพการเก็บหอยด้วยมือ แต่ปัจจุบันก็ยังมีการลักลอบใช้เรือคราดหอยเข้ามาในพื้นที่ ซึ่งนอกจากจะทำลายแหล่งรายได้ของประชาชนแล้วยังทำลายระบบนิเวศน้ำชายเลนอีกด้วย แม้จะมีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลขึ้นเพื่อเฝ้าระวังและออกตรวจพื้นที่ชายฝั่ง แต่ก็ยังเกิดการลักลอบทำการประมงคราดหอยอยู่เป็นประจำ

ความต้องการ ประชาชนต้องการให้ภาครัฐ โดยเฉพาะกรมประมง ใช้นาตราการทางกฎหมายอย่างเด็ดขาดจัดการปัญหา โดยการจับกุมและยึดเรือไม่ให้สามารถนำออกมาทำการลักลอบคราดหอยได้อีก

3) ปัญหาน้ำเค็มเข้าพื้นที่การเกษตรและปัญหาการระบายน้ำในกรณีน้ำท่วม

สภาพปัญหา ในพื้นที่ อบต. บางขุนไทร มีพื้นที่ทั้งภาคการเกษตร ภาคการประมง และการทำนาเกลือ โดยมีถนนคันกั้นน้ำเค็มของชลประทานเป็นถนนแบ่งเขตระหว่างพื้นที่การเกษตรและพื้นที่น้ำเค็ม มีการก่อสร้างประตูระบายน้ำปิด-เปิด บนถนนดังกล่าวในเขต อบต. จำนวน 2 จุด แต่ในบางครั้งเมื่อเกิดน้ำทะเลหนุน น้ำทะเลก็สามารถไหลซึมผ่านประตูเข้าสู่พื้นที่การเกษตร ทำให้เกิดความเสียหายต่อพืชผลของเกษตรกร แต่ในฤดูฝนเมื่อเกิดน้ำท่วมในเขตจังหวัดเพชรบุรี ทางชลประทานจะระบายน้ำออกสู่ทะเลที่อำเภอบ้านแหลม ซึ่งในพื้นที่ อบต. บางขุนไทรก็จะระบาย ออกทางประตูระบายน้ำดังกล่าวแต่จะระบายได้ไม่ทันจำเป็นต้องขุดถนนออกทุกครั้งเมื่อเกิดน้ำท่วม ซึ่งทำให้การสัญจรไปมาของประชาชนมีปัญหา

ความต้องการ ประชาชนต้องการให้หน่วยงานกรมชลประทาน ก่อสร้างประตูระบายน้ำให้มีความกว้างเพียงพอ เช่น ประตูบานโค้งแบบยก และควรที่จะแก้ไขประตูระบายน้ำทุกบานในเขตพื้นที่บนถนนคันกั้นน้ำเค็มที่ผ่านอำเภอบ้านแหลม เพราะหากระบายน้ำไม่ทันไร่นาของราษฎรก็เสียหายอย่างมาก และจะส่งผลกระทบต่อการสัญจรบนถนนเพชรเกษมที่มีน้ำท่วมขังระบายไม่ทัน ซึ่งเป็นปัญหาทุกครั้งเมื่อเกิดน้ำท่วมในจังหวัดเพชรบุรี

4) ปัญหาน้ำกัดเซาะตลิ่งริมคลองบางขุนไทร

สภาพปัญหา คลองบางขุนไทรเป็นคลองสายหลักในตำบล เป็นคลองระบายน้ำในฤดูน้ำท่วมออกสู่ทะเลและเป็นคลองที่ประชาชนใช้เป็นเส้นทางสัญจรออกไปประกอบอาชีพประมงในทะเลบริเวณตลิ่งริมคลองมีปัญหาการกัดเซาะ ซึ่งการแก้ไขปัญหาดังกล่าวจำเป็นต้องใช้เทคนิคการก่อสร้างจากหน่วยงานที่มีความรู้ความชำนาญตลอดจนใช้งบประมาณจำนวนมาก

ความต้องการ ประชาชนต้องการให้หน่วยงานองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพชรบุรีโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดเพชรบุรีดำเนินการก่อสร้างเขื่อนหรือผนังกันดิน

5) ปัญหาร่องน้ำปากอ่าวออกสู่ทะเลตื้นเขิน

สภาพปัญหา ตำบลบางขุนไทร มีร่องน้ำออกสู่ทะเลที่เป็นเส้นทางสัญจรของเรือประมงในการออกไปประกอบอาชีพทางทะเล จำนวน 2 ร่องน้ำ คือ ร่องน้ำคลองบางขุนไทร หมู่ที่ 2 และร่องน้ำคลองบ้านบางอิน หมู่ที่ 8 ซึ่งตื้นเขินเป็นอุปสรรคต่อการเดินเรือไปประกอบอาชีพ สาเหตุเกิดจากตะกอนดินโคลนที่พัดมากับน้ำทะเลเวลาขึ้น-ลง

ความต้องการ ประชาชนต้องการให้หน่วยงานกรมการขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวีขุดลอกร่องน้ำ บริเวณหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 8 เป็นประจำทุกปี เพื่อช่วยขจัดปัญหาดังกล่าวให้หมดไป

ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน

1) ความหลากหลายในชุมชน ทั้งระบบนิเวศน์และอาชีพ ทำให้ชุมชนมีทางเลือกมากขึ้นเมื่อประสบปัญหาในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ชุมชนสามารถที่จะปรับเปลี่ยนได้ตามศักยภาพที่มีอยู่ในท้องถิ่นพบว่าชุมชนบางขุนไทรประกอบไปด้วยลักษณะทางกายภาพที่เอื้อต่อการผลิตสำหรับการดำรงชีพ มีพื้นที่ที่เหมาะสมกับการประมงชายฝั่งมีป่าชายเลนเป็นแหล่งแพร่ขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ พร้อมกับเป็นแหล่งเศรษฐกิจของชุมชนโดยเฉพาะ “ดอนหอยแครง” นอกจากดอนหอยแครงแล้ว ยังมีพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำนาเกลือ ปัจจุบันในชุมชนบางขุนไทรมีพื้นที่สำหรับการทำนาเกลือกว่าหกพันไร่ มีผลผลิตเกลือสมุทรปีละหลายล้านบาท สำหรับกิจกรรมต่างๆในการทำนาเกลือนั้นมีขั้นตอนและวิธีการหลายอย่าง และจำเป็นต้องใช้แรงงาน เป็นจำนวนมากทำให้เกิดการจ้างแรงงานในท้องถิ่น สร้างรายได้ให้กับชุมชนในแต่ละปีเป็นจำนวนไม่น้อย ส่วนในพื้นที่ดอนสภาพของพื้นดินเหมาะแก่การทำเกษตรกรรม เช่นการทำนาข้าว ทำให้ชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้ทำนาปลูกข้าว ไม้ผล เลี้ยงสัตว์ และเมื่อมีช่วงเวลาว่างก็ไปทำงานรับจ้างทั้งในและนอกตำบลทำอาชีพประมงชายฝั่ง ทำนาเกลือในบางครัวเรือนที่มีพื้นที่อยู่ใกล้ชายฝั่ง ความหลากหลายต่างๆที่มีในชุมชนบางขุนไทร จึงเป็นต้นทุนที่สำคัญของชุมชนที่เอื้อต่อการปรับเปลี่ยนแนวทางวิถีชีวิตให้สภาพสังคมหมู่บ้านสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายนอกและภายใน

2) ความได้เปรียบในทำเลที่ตั้ง ชุมชนบางขุนไทรที่มีทำเลที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากตัวจังหวัดเพชรบุรี (ประมาณ 12 กิโลเมตร) และตัวอำเภอบ้านแหลม (ประมาณ 6 กิโลเมตร) ซึ่งในย่านดังกล่าวเป็นทำเลที่ตั้งของโรงงานหลายประเภท เช่น โรงงานแปรรูปอาหารทะเล และแหล่งงานก่อสร้างต่างๆ ประชากรในพื้นที่สามารถเดินทางเข้าไปทำงานในลักษณะไปเช้าเย็นกลับได้สะดวก เส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อระหว่างชุมชนอื่นสะดวกรวดเร็ว อาชีพรับจ้างประเภทต่างๆ จึงเป็นอาชีพที่สำคัญอีกอาชีพหนึ่งในชุมชนบางขุนไทรที่สร้างรายได้ให้กับสมาชิกในชุมชนบางขุนไทรปีละจำนวนมากๆ และในบางหมู่บ้านเมื่อฤดูที่รายได้รวมต่อปีของหมู่บ้านแล้วพบว่ารายได้หลักมาจากอาชีพรับจ้าง ซึ่งแตกต่างจากอดีตมาก

3) *ความเป็นเอกภาพในชุมชน* จากประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบางขุนไทรในยุคแรกๆ พบว่าคนกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในเวลานั้น มาจากคนหลายเชื้อชาติ เช่น เชื้อสายจีน คนเชื้อสายลาวที่มาจากเวียงจันทน์ ที่เรียกตนเองว่าลาวเวียง และลาวพวน หมายถึงคนลาวที่มาจากเมืองพวน ที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยในครั้งรัชกาลที่ 4, 5 คนเชื้อสายแขกมลายู และคนท้องถิ่นในย่านใกล้เคียง ซึ่งเป็นคนพื้นเพเดิม ในแต่ละเชื้อสายที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในตำบลบางขุนไทร จะมีชุมชนที่รวมกลุ่มเฉพาะเชื้อชาติ เช่นคนที่มีเชื้อสายจีนมักจะตั้งบ้านอยู่ในบริเวณใกล้ชายทะเล (หมู่ 1,2,3) ส่วนคนที่มีเชื้อสายลาวมักจะตั้งหมู่บ้านของตนเองในบริเวณที่ดอน (หมู่ 5,6) คนที่มีเชื้อสายแขกมลายู หรือนับถือศาสนาอิสลามจะตั้งชุมชนของตนเองที่หมู่ 4 ส่วนคนที่อาศัยอยู่ในย่านใกล้เคียงชุมชนบางขุนไทรมาก่อน จะตั้งบ้านเรือนอยู่ที่หมู่ 7,8,9,10 และ 11

ในความหลากหลายของชุมชนที่มารวมตัวกันเป็นชุมชนตำบลบางขุนไทร ต่างอยู่รวมกันได้ อย่างผสมผสานกลมกลืน ไม่มีความขัดแย้งในเรื่องเชื้อชาติ ความเชื่อหรือศาสนาที่แตกต่างกัน แต่กลับมีความเป็นปึกแผ่นในชุมชน แม้จะมีเรื่องที่ไม่เห็นด้วยเหมือนกันทุกเรื่อง เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในชุมชนทุกฝ่าย ก็ระดมประสานความร่วมมือ แก้ปัญหาท้องถิ่นด้วยความพร้อมเพรียง เช่นกรณีเรือคราดหอย หรือกรณี การเลี้ยงหอยแมลงภู่ที่รูก้าเข้ามาและมีการปิดบังทางไหลวนของน้ำทะเลที่บริเวณดอนหอยแครง ทั้งสองปัญหาดังกล่าวชุมชนได้ลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิของชุมชนอย่างเต็มที่ จนสามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นไปด้วย ความเสียสละร่วมกันของคนในชุมชน

4) *การยอมรับจากสังคมภายนอก* ด้านกระบวนการการทำงานของประชาชนที่เข้มแข็ง อย่างเช่น กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลตำบลบางขุนไทร ที่ได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก ทั้งจากสถาบันการศึกษาและภาคีมวลชนที่เข้ามาถ่ายทำสารคดี กระบวนการการทำงานของกลุ่มฯ รวมทั้งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของบางขุนไทรนำออกเผยแพร่ต่อสาธารณะอยู่มิได้ขาด กว่าจะมาถึงจุดนี้ได้ผ่าน การทดสอบจากหลายปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน รวมทั้งการคิดค้นวิธีการที่จะแก้ไขปัญหาวัยพลังของชุมชน จนหลายปัญหาสามารถผ่านพ้นวิกฤตไปได้ ด้วยกระบวนการและวิธีคิดของชุมชนจึงเป็นที่สนใจของสังคม ภายนอก ในรูปแบบการปรับตัวต่อสถานการณ์ต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชน บางขุนไทรในวันนี้ จึงกลายเป็นสถานที่ศึกษาดูงานจากหลายหน่วยงาน ที่ให้การยอมรับว่าเป็นชุมชนที่เข้มแข็งที่น่าศึกษา พร้อมทั้งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆในเรื่องงบประมาณและวิชาการ

5) *ภูมิปัญญาท้องถิ่น* เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของบางขุนไทร ที่มีส่วนช่วยให้ชุมชน บางขุนไทรคงความเป็นสังคมชนบทอยู่ได้ องค์ความรู้ต่างๆที่ได้สั่งสมกันมาหลายชั่วอายุคนได้กลายเป็นพลัง อันสำคัญที่ทำให้การปรับตัวต่อสถานการณ์ต่างๆ ของชุมชนผ่านไปด้วยดี จากความหลากหลายในด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน การผสมกลมกลืนกันอย่างลงตัวของวิถีชีวิตที่หลากหลาย ชุมชนบางขุนไทรจึงเป็นแหล่ง สั่งสมประสบการณ์ความรู้ในด้านต่างๆไว้มากมายหลายด้าน ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีพ

ด้วยปัจจัยต่างๆ ข้างต้นทำให้ชุมชนบางขุนไทรเป็นชุมชนที่มีความยืดหยุ่นสูง สามารถ ปรับเปลี่ยนแนวทางการครองชีพ ได้เหมาะสมสอดคล้องกับศักยภาพของตนเอง จนเป็นที่ยอมรับของสังคม ภายนอกและเป็นชุมชนที่น่าติดตามศึกษากระบวนการทำงานในภาคประชาชน ที่มีส่วนกำหนดทิศทางการ พัฒนาท้องถิ่นของตนเองได้ค่อนข้างดี

รูปแบบภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาจากป้าชายเลนที่บางขุนไทรนั้น มีอยู่อย่างหลากหลาย แต่สิ่งที่ทำให้ป้าชายเลนที่บางขุนไทรแตกต่างจากที่อื่น จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของบางขุนไทรก็คือ การเป็นแหล่งหอยแครงตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ทำให้ชาวบางขุนไทรเรียนรู้วิธีการเก็บหอยแครงที่เหมาะสมกับสภาพธรรมชาติของตัวเอง ตั้งแต่การดูน้ำขึ้นน้ำลง ซึ่งส่งผลต่อช่วงและระยะเวลาในการเก็บหอยในแต่ละวัน การสังเกตบริเวณที่มีหอยแครงรวมตัวอยู่ชุกชุม การประดิษฐ์พาหนะในการเคลื่อนที่ไปในเลน รวมถึงการเก็บหอยด้วยมือ และยังเรียนรู้ร่วมกันถึงความสำคัญและแนวทางในการอนุรักษ์พื้นที่บริเวณนี้ไว้เพื่อให้เป็นพื้นที่ที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติต่อไป

ป้าชายเลน

สภาพทั่วไปของตำบลบางขุนไทรมีสภาพเป็นที่ลุ่มและที่ดอน มีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรทางทะเลเป็นอย่างมาก เนื่องจากพื้นที่บางส่วนติดทะเลและพื้นที่ป้าชายเลนซึ่งเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศทางธรรมชาติของที่นี่ โดยเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำขนาดเล็กจำพวก กุ้ง ปลาชนิดต่างๆ ปลาตีน และพันธุ์ไม้ที่เติบโตในป้าชายเลน ซึ่งมีความสำคัญในการช่วยลดความรุนแรงจากลมที่พัดมาจากทะเลให้ลดความรุนแรงลง ไม่ให้ก่อให้เกิดความเสียหายให้แก่หมู่บ้าน

ป้าชายเลนที่บางขุนไทร นอกจากเป็นแหล่งอนุบาลพันธุ์สัตว์น้ำและป้องกันภัยธรรมชาติแล้ว ยังเป็นแหล่งเพาะพันธุ์หอยแครงธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย บางขุนไทรจึงมีความหลากหลาย

ทางกายภาพและชีวภาพ มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานและอาศัยของผู้คน จึงมีคำพูดเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของตำบลบางขุนไทรอยู่ประโยคหนึ่งที่ผู้คนที่อาศัยอยู่ที่นี่มักพูดว่า “เสมือนมีตู้เอทีเอ็มอยู่หน้าบ้าน” ที่กล่าวเช่นนี้ เพราะเพียงมีอุปกรณ์ในการจับสัตว์น้ำและออกไปในทะเล จะสามารถจับสัตว์น้ำจากทะเลนำมาขาย อาทิ กุ้ง หอย ปลาหมึก ปูม้า ฯลฯ ที่อาศัยอยู่ในทะเล สร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงเปรียบได้ว่าการลงแรงเปรียบเสมือนบัตรเอทีเอ็ม และสัตว์น้ำที่จับได้แล้วนำไปจำหน่ายเปรียบได้กับธนบัตรที่ออกมาจากตู้เอทีเอ็มนั่นเอง

แหล่งกำเนิดหอยแครงตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย

ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม

จังหวัดเพชรบุรี เป็นลานเลนกว้างไกลทอดยาวไปตามชายฝั่งทะเลอ่าวไทยในส่วนที่เรียกว่า “ก้นอ่าวไทย” บริเวณนี้คือ แหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งยังเป็น “แหล่งกำเนิดหอยแครงตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย” หอยแครงของที่นี่มีคุณภาพดีเป็นที่รู้จักกันทั่วไป ด้วยปัจจัยเกื้อหนุนจากตะกอนที่พัดพามาจากแม่น้ำเพชรบุรี แม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำ แม่กลองไหลมารวมกัน เป็นแหล่งอาหารที่สมบูรณ์ของสัตว์น้ำคลื่นลมที่สงบสภาพชายฝั่งเป็นโคลนเหลวหนา ความลาดเอียงน้อย อุณหภูมิน้ำและความเค็มเหมาะสมและเวลาน้ำลดเลนไม่แห้งนานเกิน 3-4 ชั่วโมงตามแนวชายฝั่งยังมีป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ วางไข่ และอนุบาลลูกหอยแครง ก่อนที่จะแยกย้ายออกไปฝังตัวอยู่ตามดินเลนด้านนอกผืนป่าเมื่อเจริญเติบโตเต็มวัย ทำให้บริเวณนี้กลายเป็นแหล่งประกอบอาชีพประมงชายฝั่งคือ “การเก็บหอยแครง” ของคนบางขุนไทรหลายร้อยครัวเรือน

เดิมพื้นที่ตรงนี้เคยเป็น “กระซ้า” คือซากเปลือกหอยที่ทับถมกันจนแน่น แต่การรักษาป่าชายเลน ทำให้เกิดตะกอนเลนทับถมกระซ้าเหล่านั้น ต้นไม้ชายเลนก็งอกงามขึ้นมา จากเดิมที่ทะเลกินพื้นที่ชายฝั่ง ปัจจุบันกลายเป็นพื้นที่ป่าชายเลนงอกออกไปเขียวขจีมากขึ้นเรื่อยๆ

การเก็บหอยแครง

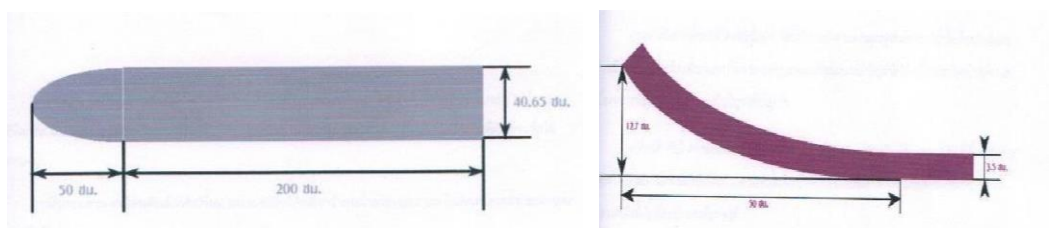
ในเขตอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรีนั้น ด้านทิศตะวันออกมีพื้นที่เป็นทะเลโคลนทั้งหมด ดังนั้นทำให้เขตแนวตั้งแต่เหนือจรดใต้ของอำเภอบ้านแหลมด้านที่ติดทะเล ชาวบ้านจึงสามารถ เก็บหอยเป็นอาชีพได้ โดยเหนือสุดของอำเภอบ้านแหลมคือตำบลบางตะบูนก็มีอาชีพเลี้ยงหอยแครง ได้ลงมาเรียกว่าแหลมเหลวก็มีการเก็บหอยแครง เลยมาถึงบางขุนไทรยังเป็นแหล่งใหญ่ในการเก็บหอยแครง ไปจนถึงย่านตำบลปากทะเล ก็ยังมีการเก็บหอยแครงเช่นกัน ซึ่งวิธีการเก็บอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านโดยการ “ถีบกระดาน” แต่ถ้าไปถึงตอนใต้ของอำเภอบ้านแหลม แถวตำบลบางแก้ว ตำบลแหลมผักเบี้ยจะเก็บหอยแครงกันด้วยวิธี “เดินเก็บ” เพราะพื้นที่เป็นเลนปนทรายที่ชาวบ้านเรียกว่า “ทรายขี้เป็ด” แข็งพอที่จะเดินได้โดยเท้าไม่จมโคลน

กระดานถีบ-ม้าโอบ

กระดานถีบ

ไม้กระดานแบนๆ ยาวประมาณ 2 เมตร มีหัวโค้งงอนขึ้นเพื่อเป็นพาหนะในการเคลื่อนที่ไปเก็บหอยในพื้นที่ที่เป็นดินโคลน ทำให้เคลื่อนที่ได้อย่างรวดเร็ว และไม่จมลงในโคลน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สามารถคิดค้นเครื่องมือในการประกอบอาชีพได้ด้วยตนเอง

โดยกระดานจะต้องมีขนาดที่พอเหมาะ ทั้งความยาวและความหนา เพราะหากกระดานที่ยาวเกินไปจะเหวี่ยงไม่สะดวก และถ้ากระดานบางหรือหนาเกินไป ก็อาจทำให้เหนื่อยเพราะต้านเลน และทำให้เคลื่อนที่ได้ช้า

จากการสังเกตรูปร่าง ประสบการณ์ทำให้ เกิดองค์ความรู้ในเรื่องขนาดที่เหมาะสมของกระดานถีบ ว่าควรกว้าง 16 นิ้ว (ประมาณ 40.65 เซนติเมตร) ความยาวตัวกระดาน 200 เซนติเมตร รวมกับส่วนหัวที่ต้องทำเป็นโค้งงอนขึ้นอีก 50 เซนติเมตร และมีความหนา 1 นิ้ว 3 หุน (ประมาณ 3.5 เซนติเมตร) ส่วนของไม้ที่ใช้ทำกระดานถีบ มีหลายชนิด เช่น ไม้ก้ามปู(จามจุรี) ไม้จ้าว ไม้กะทอน ไม้มะม่วง ไม้มะขาม ไม้กะพง กระดานที่โดนน้ำบ่อยๆ แล้วมาโดนความร้อน จะบิดตัวง่าย และถ้าโดนเปลือกหอยหรือของแข็งในเลนขูดจะทำให้ค่อยๆ บางลง ใช้งานได้ประมาณ 4 ปี

ม้าโอบ

ถึงไม้สำหรับใส่หอยที่เก็บได้ ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 40 เซนติเมตร มีหูกสูงประมาณ 8-10 เซนติเมตร ใช้ประโยชน์ในการเป็นตัวยึดแผ่นไม้รองหน้าอก เรียกว่า กระดานโอบ ซึ่งกระดานโอบนี้อาจจะใช้ม้านั่งตัวเล็กๆ มาดัดแปลง แล้วเรียกชื่อตามวัสดุที่ใช้ว่า ม้าโอบ โดยอาจใช้ฟองน้ำมาผูกติดม้าโอบเพื่อให้นุ่มขึ้น ความสำคัญของม้าโอบที่พาดปากถังนี้ มีไว้เพื่อรองรับส่วนลำตัวของคนถีบกระดาน ที่ต้อง

นอนคว่ำพาดคร่อมทับถึงไม้ที่ใส่หอย ถึงที่เหมาะสมจึงควรทำจากไม้สัก เพราะนอกจากต้องรองรับน้ำหนักตัวแล้วยังต้องตากแดดและโดนความเค็มของน้ำทะเลอยู่ทุกวัน

เก็บหอยด้วยมือเปล่า

ในแต่ละวันชาวบ้านจะมีเวลาในการจับหอย 4-6 ชั่วโมง หรือบางวันที่ระดับน้ำเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ ก็อาจจะทำงานได้ถึง 8 ชั่วโมง โดยจะจับหอยประมาณวันละ 20-30 กิโลกรัมซึ่งจะทำให้มีรายได้ประมาณ 200-300 บาทต่อวัน แต่ถ้าเป็นช่วงหอยเกิด คือมีหอยเยอะ ก็อาจได้ถึง 40-50 กิโลกรัม และมีบางช่วงที่หอยอุดมสมบูรณ์อาจจับได้ถึง 60-70 กิโลกรัมต่อวัน ซึ่งในแต่ละวันก็จะมีพ่อค้าแม่ค้ามารอซื้ออยู่ที่ฝั่ง ซึ่งก็จะกะเนเวลาจากน้ำทะเลขึ้น ทำให้ทราบว่าเป็นเวลาที่ชาวบ้านจะเสร็จสิ้นจากการจับหอยแล้วนำหอยที่จับได้ขึ้นมาขาย ซึ่งจะเป็นการซื้อขายอย่างเป็นกันเอง เมื่อชาวบ้านนำหอยขึ้นมาผู้รับซื้อก็ชั่งน้ำหนักแล้วจ่ายเงิน ชาวบ้านก็รับเงินสดติดมือกลับบ้านไปได้เลย

เวลาที่น้ำเริ่มลง ซึ่งจะใช้เวลาประมาณ 1-2 ชั่วโมง ชาวบ้านก็จะถีบกระดานตามน้ำออกไป เมื่อเจอแหล่งหอย ก็จะวนเวียนเก็บอยู่ในบริเวณนั้น ถ้ายังไม่ค่อยพบ ก็อาจจะต้องตามออกไปไกลฝั่งมากขึ้น เมื่อน้ำลงต่ำสุด จะหยุดนิ่งๆ ระยะเวลาหนึ่ง เรียกช่วงเวลานั้นว่า “น้ำตาย” จากนั้นจะค่อยๆ ขึ้น ซึ่งใช้เวลาอีกประมาณ 1-2 ชั่วโมง ทั้งนี้ในแต่ละวัน แต่ละฤดู ระยะเวลา ก็อาจแตกต่างกัน ในแต่ละวันนั้นการขึ้นลงของน้ำจะช้าไปวันละประมาณ 1 ชั่วโมง ส่วนวันไหนจะขึ้นลงเวลาไหน มีหลักที่ใช้สังเกตสืบทอดกันมาว่า “เดือนขึ้นน้ำลง เดือนตรงน้ำขึ้น” มีความหมายว่าถ้าพระจันทร์เริ่มปรากฏที่เส้นขอบฟ้า น้ำจะลง แต่ถ้าพระจันทร์อยู่ในตำแหน่งตรงศีรษะ น้ำจะขึ้น

บริเวณที่มีหอยรวมตัวกันอยู่หนาแน่น เรียกว่าดงหอย สังเกตจากกระแสมที่พัด เนื่องจากกระแสมทำให้กระแสน้ำไหลไปทิศนั้น และพัดพาเอาตะกอนเลนที่มีอาหารของหอยแครงไปด้วย ย่อมนำพาหอยให้ไปหาอาหาร ส่วนรูหอยแครงนั้นชาวบ้านจะสังเกตจากขุยดินที่ออกสีเหลืองๆ ปากู ซึ่งเรียกว่า ขี้หอย เป็นเครื่องหมายบ่งบอกให้รู้ว่ารูนั้นมีหอยอยู่

ช่วงเวลาในแต่ละปีที่หอยจะสมบูรณ์ คือช่วงหลังฤดูฝน ตั้งแต่เดือนตุลาคม จนถึงประมาณเดือนกุมภาพันธ์ สันนิษฐานว่าช่วงฤดูฝนนั้น อาหารที่โดนสายน้ำพัดพัดพามามีมากกว่าฤดูอื่นๆ จึงทำให้หอยมีอาหารสมบูรณ์ สภาพอากาศไม่ร้อน น่าจะส่งผลต่อการขยายพันธุ์และการเติบโต

การเก็บหอยด้วยมือของชาวบางขุนไทรนั้น ทำให้การใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างคุ้มค่า และช่วยให้การแพร่ขยายพันธุ์ของหอยให้เจริญเติบโตได้เต็มที่ ซึ่งส่งผลดีต่อรายได้ของชาวบ้าน และเป็นประโยชน์ในเชิงการอนุรักษ์ ช่วยรักษาสภาพแวดล้อมไปในตัว

ประโยชน์จากภูมิปัญญาในการจัดสวัสดิการสังคมของชุมชน

ชาวบ้านที่บางขุนไทรคิดเสมอว่าการอยู่ที่บางขุนไทรที่มีป่าชายเลนนั้น เหมือนมีตู้เอทีเอ็ม อยู่หน้าบ้านเพราะเพียงมีอุปกรณ์และความรู้ในการจับสัตว์น้ำ ก็สามารถออกไปจับสัตว์น้ำจากทะเล และป่าชายเลนโดยเฉพาะหอยแครง นำมาขายสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี จึงเปรียบการใช้ความรู้ และแรงงานเหมือนบัตรเอทีเอ็ม และสัตว์น้ำที่จับได้แล้วนำไปขายได้เงินกลับมา เปรียบได้กับธนบัตรที่ออกมา จากตู้เอทีเอ็ม ซึ่งหมายถึงความกินดีอยู่ดีนั่นเอง โดยที่ป่าชายเลนแห่งนี้มีชาวบ้านบางขุนไทรและชุมชน ไกลเคียงเป็นเจ้าของร่วมกัน

การพัฒนาศักยภาพภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาจากป่าชายเลนที่บางขุนไทร แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน กับสภาพแวดล้อมจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ที่ยังคงดำเนินอยู่ในปัจจุบันและยังเป็นการต้องการ ของชาวบ้านในการที่จะรักษาวิถีนี้ ให้คงอยู่กับชุมชนต่อไป เนื่องจากการเก็บหอยแครงด้วยมือ เป็นวิธีการใน การเก็บเกี่ยวหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ อย่างพึงพาอาศัยระหว่างผู้คนกับธรรมชาติ คือ การมีจิตสำนึกร่วมกันของชุมชน ในการรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชนไม่รบกวนกัน มากจนเกินไป ธรรมชาติก็จะมีทรัพยากรให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ต่อไปอีกนานๆ

และการที่ภูมิปัญญายังดำเนินอยู่ในวิถีของชุมชน จึงไม่น่ากังวลในการที่ความรู้นี้จะสูญหายไป จากชุมชน トラบเท่าที่ป่าชายเลนที่นี้ยังคงความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งสร้างรายได้หลักให้กับชุมชน อย่างในทุกวันนี้ อย่างไรก็ตามน่าจะเป็นการดีหากมีการรวบรวมองค์ความรู้นี้ ในทุกรายละเอียด ไว้เป็นลายลักษณ์อักษรสำหรับผู้สนใจหรือการพัฒนาองค์ความรู้ต่อไป

แนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการ

สิ่งที่สำคัญที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่บางขุนไทร คือสภาพความอุดม สมบูรณ์ของธรรมชาติบริเวณป่าชายเลน ดังนั้นผู้คนที่นี้จึงเคารพในวิถีดั้งเดิมที่ปฏิบัติกันมาและยึดถือเป็น กติการ่วมกันในการใช้ทรัพยากร โดยการเก็บหอยแครงด้วยมืออย่างในปัจจุบัน และยังมีกรรมร่วมกันของคน ในชุมชนดำเนินกิจกรรมเพื่อการปกป้องและรักษาความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติบริเวณนี้เอาไว้

กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลตำบลบางขุนไทร

กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ได้จัดตั้งขึ้นมาเนื่องจากชาวบ้านในตำบลบางขุนไทร ซึ่งมีอาชีพเก็บหอยแครงด้วยมือ ประสบปัญหาจากการที่มีเรือคราดหอยจากตำบลอื่นซึ่งใช้เครื่องยนต์ เป็นเครื่องมือบุกรุกทำลายแหล่งกำเนิดของหอยแครงตามธรรมชาติ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ชาวบ้าน และผู้นำชุมชนจึงได้รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2536 มีอาสาสมัคร 36 นาย ออกปฏิบัติงานตรวจตรา ปรามปรามและจับกุมผู้กระทำความผิดในเขตพื้นที่อนุรักษ์

วัตถุประสงค์ในการก่อตั้ง

1. เพื่อคุ้มครองดูแลทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลให้คงอยู่ตลอดไป
2. เพื่อป้องกันและปรามปรามผู้กระทำความผิดในเขตพื้นที่อนุรักษ์

3. เพื่อคงไว้ซึ่งอาชีพ ประเพณีวัฒนธรรมวิถีชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นให้คงอยู่ตลอดไป
4. เพื่อป้องกันการโยกย้ายถิ่นฐานของชาวบ้านในตำบลบางขุนไทร
5. เพื่อรักษาระบบนิเวศในพื้นที่ป่าชายเลน และแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำชายฝั่งไม่ให้ถูกทำลาย

การดำเนินงาน

กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ตั้งแต่ก่อตั้งจนถึงปัจจุบันประสบปัญหาเรื่องงบประมาณในการบำรุงรักษาเรือยนต์ ค่าวัสดุ เชื้อเพลิงและหล่อลื่น ซึ่งทางกลุ่มต้องจัดหาเองทั้งสิ้น รวมถึงการเสียสละของอาสาสมัครที่จะต้องออกไปตรวจตราคุ้มครองในเขตพื้นที่อนุรักษ์ ซึ่งเป็นการเสี่ยงอันตรายเป็นอย่างมาก หากผู้จับกุมขัดขืนหรือต่อสู้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 ทางกลุ่มได้รับการคัดเลือกเข้าร่วมโครงการแผน “ความร่วมมือไทยสหประชาชาติ” (THAI UNCAP) ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณเป็นจำนวนเงิน 150,000 บาท และในปี พ.ศ. 2542 ทางองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร ได้เสนอโครงการขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนเพื่อสังคม ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณเป็นจำนวนเงิน 1,000,000 บาท เพื่อมาใช้จ่ายในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (หอยแครง) ในพื้นที่ให้คงอยู่ตลอดไป และในปี พ.ศ. 2544 ทางกลุ่มยังได้รับรางวัลชมเชยประเพณีชุมชนจากรางวัลโครงการลูกโลกสีเขียวของปตท.

การทำงานของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลตำบลบางขุนไทรนอกจากจะดูแลคุ้มครองอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลแล้ว ยังเป็นองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือและร่วมมือกับส่วนราชการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น องค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอกันตัง จังหวัด ในการร่วมรณรงค์รักษาประเพณีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่น จากการทำงานของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลจึงเป็นที่สนใจของชุมชนและสถาบันการศึกษาต่างๆ ที่จะเข้ามาเรียนรู้วิธีการทำงานที่ทางกลุ่มสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ด้วยตนเอง โดยที่ทางกลุ่มมีความภาคภูมิใจมากที่สุดก็คือ สามารถฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชายฝั่ง เช่น แหล่งหอยแครง ป่าชายเลนและวิถีการถีบกระดานหาหอย ตั้งแต่รุ่นปู่ ย่า ตา ยาย ให้คงอยู่กับชุมชน ได้ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ครั้งหนึ่งที่ชาวบ้านเคยประสบปัญหา ราคาหอยแครงตกต่ำ ทางกลุ่มจึงดำเนินการแก้ปัญหาด้วยการใช้งบประมาณของกลุ่มรับซื้อหอยจากชาวบ้านไว้ทั้งหมด ในราคาที่ชาวบ้านพอใจ แล้วจึงเป็นผู้ขายให้แก่ผู้ที่มารับซื้อหอย เพื่อที่จะสามารถกำหนดราคาในการขายได้ คล้ายกับการประกันราคา ซึ่งดำเนินการอยู่ระยะหนึ่งจนราคาหอยกลับสู่ปกติ จึงหยุดรับซื้อหอยจากชาวบ้าน โดยสาเหตุที่ทางกลุ่มไม่ดำเนินการเช่นนี้ต่อ เนื่องจากไม่อยากให้มีเรื่องเงินมาเกี่ยวข้อง เพื่อป้องกันความไม่ไว้วางใจหรือความขัดแย้งในชุมชน ที่อาจเกิดขึ้นจากการดำเนินงานของกลุ่ม

ดังนั้นการส่งเสริมการดำเนินงานของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ในการคุ้มครองดูแลทรัพยากรธรรมชาติเพื่อคงไว้ซึ่งอาชีพ ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตของชาวบ้านที่บางขุนไทร ก็เท่ากับการดูแลดูแลให้ชาวบ้านมีสวัสดิการที่ดีอย่างเป็นอยู่ในทุกวันนี้

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการศึกษาจากเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม ใช้การสังเกตและการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นเครื่องมือในการวิจัย โดยศึกษาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น 2 ภูมิปัญญา ได้แก่ ภูมิปัญญาการผ้าทอตีนจก ที่ ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี และ ภูมิปัญญาจากป่าชายเลนที่ ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการ จัดสวัสดิการสังคมแบบมีส่วนร่วม และศึกษาแนวทางการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการ จัดสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่

จากการศึกษาพบว่า การให้ความหมายรวมถึงการจำแนกประเภทและลักษณะของภูมิปัญญา อย่างชัดเจนนั้น เป็นเรื่องที่ทำได้ค่อนข้างยาก แต่จากการให้คำนิยามโดยผู้ที่ศึกษาไว้ก่อนหน้านี้ ผู้วิจัยจึง เปรียบเทียบประเภทและลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นของภูมิปัญญาทั้ง 2 แห่งเป็นดังนี้

ประเภทและลักษณะของภูมิปัญญา / ภูมิปัญญา	การทอผ้าขึ้นตีนจก ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ภูมิปัญญาจากป่าชายเลน ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี
สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา แบ่งตามความเด่นชัดได้ 9 ด้าน 1. ด้านเกษตรกรรม 2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม 3. ด้านการแพทย์แผนไทย 4. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม 5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน 6. ด้านศิลปกรรม 7. ด้านภาษาและวรรณกรรม 8. ด้านปรัชญา ศาสนาและประเพณี 9. ด้านโภชนาการ	/	/
เอกวิทย์ ณ ถลาง จำแนกภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็น 7 เรื่อง ได้แก่ 1. ภูมิปัญญาในการดำรงชีพ ตามสภาพแวดล้อมธรรมชาติ 2. ภูมิปัญญาในการจัดเครือข่าย ระบบความสัมพันธ์และการพึ่งพา		/

ประเภทและลักษณะของภูมิปัญญา / ภูมิปัญญา	การทอดผ้าขึ้นตึนจก ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี	ภูมิปัญญาจากป้าชายเลน ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี
3. ภูมิปัญญาในหัตถกรรมพื้นบ้าน 4. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสมุนไพรและยากลางบ้าน 5. ภูมิปัญญาที่ปรากฏเป็นชีวิตชีวาโลกทัศน์ 6. ภูมิปัญญาในการปลูกฝังคุณธรรม กำหนดปทัสถานและรักษาคุณลักษณะของสังคม 7. ภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาและการปรับตัวในบริบท ที่เปลี่ยนแปลงไป	/	
ทัศนีย์ ทองไชย ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 3 กลุ่ม 1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ 2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ 3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับประสบการณ์	/	/
ทรงจิต พูลลาภ แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ 6 ด้าน 1. ด้านการเกษตร โภชนาการ อาหารแปรรูป 2. ด้านหัตถกรรม (ผ้า ผ้าไหม เครื่องใช้ จักสาน ฯลฯ) 3. ด้านแพทย์แผนไทย ด้านสมุนไพร 4. ด้านบริหารจัดการองค์กรชุมชน สวัสดิการชุมชน 5. ด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี วรรณกรรม 6. ด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	/	/
พัชรินทร์ สิริสุนทร จำแนกประเภทของภูมิปัญญาไทยได้ 2 ประเภท 1. ภูมิปัญญาไทยที่สามารถจับต้องได้ 2. ภูมิปัญญาไทยที่จับต้องไม่ได้	/	/

ผลการศึกษาพบว่าภูมิปัญญาทั้ง 2 แห่ง สามารถนำไปเป็นประโยชน์ในการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนได้สอดคล้องกับแนวคิดสวัสดิการ 7 ด้าน ในด้าน **การมีรายได้และมีการทำ** โดยมีข้อเปรียบเทียบในรายละเอียดของรูปแบบและการลักษณะการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาดังนี้

การทอผ้าขึ้นตีนจก ต.คูบัวอ.เมือง จ.ราชบุรี	ภูมิปัญญาจากป่าชายเลน ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี
- เป็นการพัฒนาคraftความรู้จนเป็นวิธีการที่ซับซ้อน ในการสร้างสรรค์งานหัตถกรรม	- เกิดจากสังเกตซ้ำๆ จนเกิดเป็นความรู้
- มีความสัมพันธ์กับเรื่องของชาติพันธุ์ แสดงถึงวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม	- มีความสัมพันธ์กับลักษณะเฉพาะของพื้นที่ เกี่ยวโยง กับวิถีชีวิตของชุมชน
- เป็นการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญา ในการผลิตสินค้าหัตถกรรม และรวมตัวกันเพื่อจำหน่าย	- เป็นการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญา ในการเก็บเกี่ยวทรัพยากรเพื่อการสร้างรายได้ และดูแลธรรมชาติไปพร้อมๆ กัน

ทั้งภูมิปัญญาการผ้าทอตีนจกที่ ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี และภูมิปัญญาจากป่าชายเลน
ที่ต.บางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี เป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรม
ระหว่างผู้คนกับสิ่งต่างๆ รอบตัว ถ่ายทอดสืบต่อกันมา และสามารถนำมาเป็นประโยชน์ในการสร้างรายได้
ให้แก่คนในชุมชนได้ในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

1. หน่วยงานภาครัฐควรดำเนินการในการค้นหาและบันทึกรายละเอียดของภูมิปัญญาในแต่ละ
พื้นที่ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร
2. ควรมีการศึกษาแนวทางการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์
จากภูมิปัญญาเพื่อการจัดสวัสดิการในพื้นที่

บรรณานุกรม

- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2548). รายงานการศึกษาเรื่อง ทิศทางและรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เทพเพ็ญวานิชย์.
- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2548) . ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์. กรุงเทพฯ. บริษัทเนติกุลการพิมพ์ (2541) จำกัด.
- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. การจัดสวัสดิการสังคม. (ออนไลน์) (<http://www.msociety.go.th/mso/n18.htm>)
- จิราพร แก้วศรีงาม (2541) ผ้าขึ้นตินจก มรดกลึงทอสะท้อนวัฒนธรรมไทยวน ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ทรงจิต พูลลาภ. (2544). ภูมิปัญญาพื้นบ้านสืบสานสู่ความเป็นสากลศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทย เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.
- ทัศนีย์ ทองไชย. (2542). สภาพและแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนวิชาสังคมในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต. สาขาวิชาสังคมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2539). สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการการเผยแพร่และส่งเสริมการพัฒนา.
- บัณฑิตย ศรีษฐศิริโรตม์ และเจษฎ์ โทณะวณิก. (2548). โครงการสัมมนาเรื่องบทบาท/ท่าทีของไทย ต่อการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น. (ออนไลน์) http://www.measwatch.org/sites/default/files/bookfile/detail_0.pdf
- ประเวศ วะสี. (2542). ชุมชนเข้มแข็ง ทูทางสังคมของไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม และธนาคารออมสิน
- ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. (2542). ชุมชนเข้มแข็ง ทูทางสังคมของไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม และธนาคารออมสิน.
- ไพโรจน์ นาครักษา งานรวบรวมภูมิปัญญาชาวบ้าน เรื่องของหอย ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาทรัพยากร ป่าชายเลนที่ 2 สมุทรสาคร กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง
- มนตรี ชมชื่น (2548) คู่มือการทออลดลายผ้าตียจกไท-ยวน จังหวัดราชบุรี สารนิพนธ์ ปริญญาการศึกษา มหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารการศึกษามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- ระพีพรรณ คำหอม. (2549). สวัสดิการสังคมกับสังคมไทย (Social Welfare in Thai Society). (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : บริษัทพริกหวานกราฟฟิค จำกัด.
- รุ่ง แก้วแดง. (2542). ปฏิวัติการศึกษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์เนต พรินติ้ง เซ็นเตอร์.

- สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA) การศึกษาและพัฒนามาตรฐานและตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์ รายงานสรุปสำหรับผู้บริหาร, 2548
- สุนทรื โคมิน. (2536). “การพัฒนาสังคมกับค่านิยม,” ใน การศึกษาและวัฒนธรรม ประมวลบทความทางวิชาการ. หน้า 26. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ.
- สุรางค์ จันทวานิช และวรรณิ ไทยานันท์. (2539). แนวคิดและเครื่องชี้วัดการพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิตของประเทศไทย.
- เสรี พงศ์พิศ. **ชาวบ้านชวนคิด : ภาพนิมิตการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2548.
- สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2549). **กระบวนการสร้างเครือข่ายงานพัฒนาสังคมและสวัสดิการสังคมในชุมชน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549) . **สรุปผลการสัมมนา เรื่องทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญากับการสร้างสรรค์คุณค่าและมูลค่าทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย**. กรุงเทพฯ
- สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2548). **รายงานผลการศึกษาโครงการกำหนดดัชนีทุนทางสังคม**. กรุงเทพฯ.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2537 **ผ้าไทย** กรุงเทพฯ:สำนักงานสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
- อเนก นาคะบุตร. **ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักกองทุนเพื่อสังคม . ธนาคารออมสิน, 2545.
- อภิญา เวชยัน และศิริพร ยอดกมลศาสตร์. (2547). **สวัสดิการสังคมฉบับชาวบ้าน แนวคิด นโยบาย แนวทางปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ : บริษัท เอ็ดส้น เพรส โปรดักส์ จำกัด.
- อุดม สมพร (2540) **ผ้าจกไท-ยวน ราชบุรี** กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์
- อรวิ เกร่งเรื่อง. (2550). **บทบาทกรมทรัพย์สินทางปัญญาในการคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น**. สาขาบริหารจัดการสาธารณะสำหรับนักบริหาร คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550.

ที่ปรึกษา

นายจีระศักดิ์ ศรีพรหมมา ผู้อำนวยการสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 4

คณะผู้วิจัย

1. นางชนิษฐา แฝกหอม นักพัฒนาสังคมชำนาญการ
2. นายกิตติพนธ์ นาคประชา นักพัฒนาสังคมปฏิบัติการ
3. นายพลรัฐ บุญยศพิทยะเสวี พนักงานบริการ